

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ПРИДНІПРОВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ
БУДІВНИЦТВА ТА АРХІТЕКТУРИ

КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ ТА ПОЛІТОЛОГІЇ

КУРС ЛЕКЦІЙ З СОЦІОЛОГІЇ

Л.С.ЧЕРНОВА



ДНІПРОПЕТРОВСЬК
2015

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ПРИДНІПРОВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ
БУДІВНИЦТВА ТА АРХІТЕКТУРИ

КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ ТА ПОЛІТОЛОГІЇ

С О Ц І О Л О Г І Я
(КУРС ЛЕКЦІЙ)

Чернова Л.Є.

Дніпропетровськ - 2015

Соціологія. Курс лекцій для студентів усіх спеціальностей очної та заочної форм навчання. / Чернова Л.Є. /- Д.: ПДАБА - 2015г. – Вид.5 – 195с., укр. мовою.

Автор: к.ф.н., доцент Чернова Л.Є.

Чернова Л.Є. доцент каф. філософії і політології ПДАБА, кандидат філософських наук, фахівець у галузі соціології керування організаціями, соціології культури і особистості. Навчальний посібник включає авторський цикл лекцій з курсу соціології адаптований, який апробований зі студентами II - IV курсів всіх факультетів на основі Навчальної програми курсу соціології Міністерства освіти і кафедри філософії і політології ПДАБА у об'ємі 26-34 годин.

© Л.Є. Чернова

ЗМІСТ

| | |
|--|-----|
| 1. Введення в соціологію..... | 5 |
| 2. Основні етапи соціології..... | 16 |
| 3. Суспільство як система: будова і еволюція..... | 42 |
| 4. Соціальна структура суспільства. Соціальна нерівність, стратифікація та мобільність..... | 57 |
| 5. Методологія і техніка КСД..... | 76 |
| 6. Соціальна екологія – поселенські спільноти..... | 93 |
| 7. Соціологія праці | 118 |
| 8. Соціологія керування організаціями і колективами | 128 |
| 9. Мікросоціологія. Соціологія первинних груп..... | 149 |
| 10. Соціологія особистості..... | 165 |

Лекція 1. ВСТУП ДО СОЦІОЛОГІЇ.

1. Соціологія як наука, і предмет. Структура соціології як науки. Рівні і поділи соціології. Поняття «Соціальне» як об'єкт соціології.
2. Місце соціології у системі наук: збіг, відмінності, взаємовпливи.
3. Основні підходи, течії і школи в соціології.
4. Функції і методи соціології.

Часу відведено на курс дуже мало. Це тільки коротке знайомство із соціологією. А як найкраще знайомитися? Мандруючи - не утомливо й корисно.

Я пропоную розглядати наші зустрічі, як захоплюючу подорож по річці. Ви любите річкові подорожі? Я дуже люблю. Ріка ця – повноводна й знаменита, називається «СОЦІОЛОГІЯ» (подібно Дніпру, Волзі, Нілу або Міссісіпі). Впливає і впадає вона в океан ФІЛОСОФІЇ і має багато припливів, річок і джерелець - даних конкретних наук про окремі аспекти життя суспільств.

Оскільки ми пливемо по річці, у нас будуть зупинки в портах - ОКРЕМІ ТЕМИ КУРСУ. На стоянках ми будемо заправлятися знаннями (лекції) і розвантажуватися (семінари). Це будуть не глибокі професійні дискусії і дослідження, а зразкове уявлення, знайомство з темою, схоже на одноденні екскурсії по знаменитих місцях, із нагадуванням великих імен і досягнень місцевих жителів минулого й сучасності. Ви будете не пасажиром на кораблі. Адже корабель навчальний - тому ви самі будете виконувати всі роботи - нести вахту, драїти палубу, готувати й прокладати курс кораблю.

Отже, в дорогу, наш корабель відправляється.

СОЦІОЛОГІЯ - буквальный переклад із латинської: наука про суспільство. Але суспільство також вивчають історія, філософія, соціальна психологія. Окремі сфери й елементи досліджують політологія, економіка, культурологія, лінгвістика й інші науки. Спробуємо більш точно визначити **специфіку предмета соціології**.

У багатьох підручниках можна зустріти визначення соціології як науки про **закономірності становлення, функціонування й розвитку суспільства, соціальних відносин і спільнот**. Однак таке визначення дав Ф.Енгельс розділу марксистської філософії - історичному матеріалізму, де загальні закони діалектики і матеріалізму використовуються до історичних процесів. Дійсно, соціологія довгий час розвивалася в рамках філософії, так би мовити, в її материнському лоні. Суперечки про те, що вважати початком соціології, коли вона з'явилася, які теорії

соціологічні за змістом, але філософські за формою і методами, продовжуються і донині. Ми до них повернемося в наступній лекції.

Поки загально визнане: **З Нового часу (18 століття) почалися спроби охопити все різноманіття елементів і процесів суспільного життя єдиним вченням.** Промисловий розвиток, утворення національних держав і буржуазні революції сприяли науковим узагальненням, розкриваючи роль і взаємозв'язок різних соціальних інститутів у розвитку і функціонуванні суспільства. Політичні й економічні стосунки стали розглядатися в соціальному аспекті. Я приєднуюся до точки зору, що соціологія як наука з'явилася в першій половині 19 століття, але ще довгий час. не була самостійною, була під величезним впливом інших наук (філософії, біології, психології) шукала себе і свою специфіку. Подібно дитині, вона мала потребу в пелюшках і нянці, щоб навчитися мислити, ходити і розмовляти самостійно.

Першим наукове визначення завдань і предмета соціології дав у кінці 19 століття французький соціолог Еміль Дюркгейм. За Дюркгеймом, **задача соціології – вивчати соціальні факти, пояснюючи їхні причини і вплив на суспільство як цілісну систему.** Він же критикував своїх колег за філософську розумоглядність (О.Конта), психологічний індивідуалізм (Г.Зімеля), і біологізм (Г.Спенсера і соціал – дарвінізм).

Як і у філософії, у соціології по кожному питанню є декілька точок зору. По-різному розуміється і предмет її вивчення. Проаналізуємо їх:

Рівні:

Суспільство в цілому
вивчається на
МАКРОРІВНІ

Окремі соціальні
інститути або спільноти
вивчають теорії
СЕРЕДНЬОГО РІВНЯ

Мікро групи, сім'я,
Особистість -
об'єкти соціології
на МІКРОРІВНІ

Задача соціології це:

1. Вивчати суспільство в цілому. Її прихильники пояснюють і прогнозують структури, риси і тенденції розвитку конкретних соціальних систем. Вивчають їхню будівлю, специфіку й еволюцію.
2. Вивчати необхідно окремі елементи суспільства, їх внутрішню будівлю, функції, властивості і взаємозв'язок. Такими вважають: соціальні інститути, сім'ю, релігію, виробництво, культуру й ін., або соціальні спільноти - асоціації, які об'єднують людей.
3. Вивчати поведінку і взаємовідносини людей у суспільстві. Розкривати мотиви і установки їхньої поведінки, вивчати дії і думки. Соціологи даного напрямку прагнуть з'ясувати, чому люди поведуться певним чином: утворюють групи, женяться або

розлучуються, йдуть на війну, вірують.

Хто ж правий з них? Праві усі. Сьогодні соціологія - складна багаторівнева наука, складається з **3-х рівнів**, відповідно соціальному життю. Перший рівень-це дії та думки реальних живих людей, які існують на окремої території, його вивчає **мікросоціологія**. Другий рівень-це взаємодія та функціонування різних соціальних груп (малих та великих), він вивчається **галузевої соціологією**. Третій рівень інституціональних суб'єктів, які стимулюють та стабілізують діяльність груп та особистостей, акумулюють ресурсну базу подальшого розвитку та діяльності індивідів та груп-це **мікросоціологія**.

За цим принципом і побудований наш навчальний курс. Спочатку ми будемо вивчати суспільство як систему, потім окремі сфери та процеси, прикладну соціологію, а наприкінці – мікросоціологію.

Інший розподіл структури самої соціології як науки і навчальної дисципліни подібний всім іншим наукам. **Вже сто років розрізняють теоретичну соціологію і прикладну**. У деяких підручниках ці види соц. досліджень об'єднані з рівнями, що не дуже правомірно. Прикладна соціологія іноді зветься соціальними технологіями.

Засновником емпіричної або прикладної соціології був усе той же ЕМІЛЬ ДЮРКГЕЙМ. Він підкреслював, що треба йти «від соціальних фактів реальних, що об'єктивно існують, соціальних явищ, що емпірично спостерігаються і що фіксуються в показниках, що дозволяє їх порівнювати. Недостатньо просто зібрати факти, вибудувати їх у визначеній послідовності, побудувати ряди показників і перемінних, графіки і таблиці». Мета соціології - логічне опрацювання зібраних даних, перевірка гіпотез і теоретичне пояснення, що інтерпретує й узагальнює факти (на різному рівні).

Що ж можна вважати **«СОЦІАЛЬНИМ ФАКТОМ»**? Процеси і явища, породжені соціальними ж причинами (не космічними, біопсихічними і т.д.), а власне соціальними. Це не означає, що причини іншого роду ігноруються, просто їх розглядають не як причини, а як ЗОВНІШНІ умови або чинники.

Що ж означає настільки часто згадуваний нами прикметник **«СОЦІАЛЬНЕ» по суті?**

У вузькому розумінні, СОЦІАЛЬНЕ - це структура суспільства: соціальні групи, спільноти, їхня поява, розвиток і зникнення на історичній арені, їхні взаємовідносини й роль у суспільстві. У сучасній соціології це тільки одна з галузей.

У широкому розумінні, **СОЦІАЛЬНЕ** - це процеси і явища (ФАКТИ), породжені **ВЗАЄМОДІЄЮ** особистостей, спільнот і соціальних груп між собою.

ВИСНОВОК: *Соціологія вивчає структуру, закони функціонування і розвитку суспільства в цілому, окремих його елементів (інститутів, сфер громадського життя і соціальних спільнот), а також поведінку і взаємовідносини особистостей і мікро груп, їх інтеракцію і комунікацію одного з одним, інакше кажучи, соціальні процеси і факти.*

Внутрішній світ індивіда, його поведінка не можуть вивчатися поза соціальним контекстом його зв'язків і контактів. Така абстракція й утопія довго панувала у філософії і політекономії у минулому. Сьогодні вона зустрічається в психологічних або економічних теоріях і рецептах. Індивід формується і живе в сім'ї, у колективі, в співтоваристві, у конкретній життєвій соціальній ситуації, у взаємозв'язку біофізичних, психологічних і соціальних його властивостей і характеристик, - такий підхід сучасної науки (СИНТЕЗ). Тут соціологія тісно співпрацює з іншими суспільними й гуманітарними науками.

“СОЦІОЛОГІЯ ТА ІНШІ НАУКИ”

Розглянемо приклад. Візьмемо соціальний факт: певна жінка 35 років прийшла в туристичну фірму «Сам» і купила три путівки на Кіпр. Економіст буде з'ясовувати чи відповідає вартість путівок наборові послуг і який прибуток фірми. Психолог зацікавиться, чому вона вибрала саме Кіпр, саме дану фірму (реклама або щось ще) і чого вона очікує від відпочинку. Податкового інспектора - чи був сплачений податок. Юриста - де вона взяла гроші, чи законне їх джерело. А соціолога - хто ті ще дві особи, у яких вони стосунках, чи прийняли вони участь у виборі місця відпочинку, фірми, й у коштах, а також в оплаті путівок?

Соціологія використовує теорії, емпіричні дані і методи інших наук, зокрема - історії, статистики, економіки, психології, філософії, етнографії й ін. У свою чергу, вони використовують теорії, емпіричні дані й методи соціології. Ви самі переконаєтеся в цьому протягом вивчення курсу.

Соціологія має широке практичне застосування:

- У вирішенні конкретних проблем виробництва, організації праці й керування колективом окремих фірм і підприємств. Соціологи працюють на підприємствах.
- У розробці конкретних планів і програм соціального розвитку окремих організацій, поселень і регіонів, державної соціальної політики в ролі консультантів, експертів і розроблювачів.

Наприклад: Програма «Діти України», програма подолання бідності, а також проєкт розвитку нашого міста до 2008 року, висунутий І.Куліченком в вигляді передвиборчої програми на пост мера був розроблено під керівництвом професора соціології Ю.Сурміна

- В експертизі технічних і містобудівних проєктів також можуть приймати участь соціологи експерти в сфері соціального прогнозування та діагностики з оцінкою соціальних наслідків втілення цих проєктів.
- При ОПИТУВАННІ (вивчення суспільної думки,) результати в разі опублікування, реально впливають на поведінку людей, міняючи їхню колишню позицію перед виборами або породжуючи ажіотажний попит. Хіт-паради, рейтинг політиків і телепрограм увійшли в наше життя із соціології. Вивчення рівня споживання і думки громадян про політиків – змушує їх змінювати свої рішення.

ВИСНОВКИ: *Соціологія відноситься до філософії як “конкретне знання” до “загального” і використовує її теорії як методологічну базу. Соціологія відноситься до історії, економіки, політології та інших суспільних наук як “загальне» до “часткового” та служить їм методологічною та теоретичною основою.*

У зв'язку з новою тенденцією синтезу наук, у кінці 20 століття з'явилися нові дисципліни на стику суміжних наук, що об'єднують соціологію з ними:

Політична соціологія = соціологія + політологія

Етносоціологія = етнологія + соціологія

Соціальна екологія = соціологія + екологія + психологія життєвого середовища

Маркетинг = Соціологія + психологія + економіка + реклама

Соціальна інженерія (фах соціоінженерії, соціотехніки) = соціологія праці + ергономіка + охорона праці + технології

Соціальна робота = соціологія + психологія + педагогіка + право

Зараз не можна бути вузьким фахівцем, треба орієнтуватися в цілому спектрі проблем, вмити їх рішати, це вплинуло на зміну навчальних програм.

ПІДХОДИ І ТЕЧІЇ У СОЦІОЛОГІЇ відбивають розподіл на рівні.

До середини 20 століття в соціології панували два підходи (течії).

Перший. Називають **Об'єктивізм** або **Функціоналізм**, рідше **Структуралізм**. Зараз його іменують **Інституалізм**. Тут суспільство вивчається **на макрорівні** з погляду структури, функцій і цілісності системи, впливи цілого на частині. Індивідуальні

розходження ігноруються. Виявляються *форми і типи суспільних відносин і організацій, закони і тенденції зміни системи*, але людина втрачається. Побудована ними модель -«СУСПІЛЬСТВО БЕЗ ЛЮДЕЙ» (парадокс) або *Соціологія парку (П.Монсон)*.Цю метафору можна відносити до суспільства. Подібно відвідувачам парку, ми з вами потрапляємо вже в готові структури (АЛЕЇ), інститути, системи дій і стосунків (атракціони, кафе, клумби...). Це правильний підхід, але дуже абстрактний, узагальнений - все одно, що літати на гелікоптері над суспільством для його вивчення на дуже великій висоті. **У рамках цього підходу можна вивчати «статистику»**, але його представники не в силах пояснити, чому суспільство змінюється, і чому не всі люди ходять по стежках і алеях, а деякі ломляться в куці або сплять на клумбах. (Серед представників – Е.Дюркгейм, Р.Мертон, Леві-Стросс та інші).

Другий підхід. Розуміюча соціологія. У джерелах - індивідуалізм і суб'єктивізм (філософські корені). Її представники вважають, що саме суспільство, **всі соціальні явища виникли в результаті дії індивідуальної волі, дій людей, що переслідують свої цілі й інтереси**. Вивчаючи мотиви й інтереси особистостей, ми зрозуміємо пружину розвитку спільнот і зможемо прогнозувати майбутнє.

Цю течію можна назвати *Соціологією моря (П.Монсон)*. Особистість - капітан свого човна (життя), вона править у відкритому морі вільно, самотужки прокладаючи маршрут. Однак тут виникає зворотній парадокс: **ЛЮДИ БЕЗ СУСПІЛЬСТВА**. Що також абстракція. Тому що прокладаючи курс, капітан повинний врахувати морські течії, милі, рифи, вітер, зірки, рухи інших кораблів і об'єктів. Люди діють не у вакуумі, а в сформованій системі стосунків, створеній їхніми пращурами, спираючись на культуру (норми й моделі дій), також вироблені іншими і тільки засвоєнні в ході виховання. Соціальні процеси завжди є взаємодії (співробітництво або протидія) декількох інтересів. Усі події народжуються на стику їхніх перетинань, а їхні цілі й інтереси також детерміновані станом у суспільстві, впливом інших людей, культури в цілому. **Однак, цей підхід дозволяє зрозуміти внутрішні причини, що спонукають (мотиви), дії людей, їхні стосунки і настрої**. У той же час він не може пояснити дії норм, соціальних інститутів і порядків, чому більшість людей їх приймає і їм відповідає? Це політ над суспільством на дуже малій висоті. (Представники: Г.Зімель, М.Вебер, А.Шюц, М.Гадамер)

Третій підхід. Цей підхід зв'язаний із **Критичною соціологією або конфліктологією**.Філософські корені - у марксизмі й екзистенціалізмі. Його прихильники вважають суспільство і державу інструментом примусу і несвободи особистості. Їхня мета - звільнити людей

від тотальної відчуженості соціальних несправедливих форм. **Рушійною силою історії і причиною будь-якої історичної події вони вважають конфлікт або боротьбу за багатство або владу.** Хоча така оцінка суспільства виникла давно, але значне поширення цей підхід одержав у 50-60 рр. 20 століття. Метафора їхнього підходу “**ЛЮДИ У СУСПІЛЬНІЙ В'ЯЗНИЦІ**”. Вони створювали свої моделі ідеального і справедливого товариства з різними назвами у залежності від політичних поглядів : комуністичне, розумне, відкрите і т.п. Однак вони зіштовхувалися з непереборною перешкодою - соціальною інерцією, потягом людей до стабільності і порядку, консерватизмом мас, силою традицій. У рамках їхнього підходу такі феномени не з'ясовні, **але вони вірно побачили одну з головних причин розвитку суспільства – незадоволеність соціальних груп своїм положенням і роллю, бажання його змінити.**(Представники марксизм, неомарксизм Р.Дарендорф,Г.Маркузе, школа соціальної екології–Р.Парк та Л.Козер)

Четвертий підхід. Підхід з'явився також у 50-р. 20 століття і пов'язаний зі спробою об'єднати всі три течії в одне загальне русло. Його називають **Синтез у соціології.** Першим таку спробу зробив американський соціолог Т. Парсонс, сучасні його представники Ю.Габермас, П.Бурд'є, Е.Гіденс

Сучасні соціологи розглядають **суспільство насамперед як соціокультурну єдність із різноманітними (гетерогенними) елементами.** Індивідуальні дії змінюють «тканина» і форми громадського життя, але не істотно, якщо зусилля не об'єднані (Лебідь, рак і щука) . Серйозні соціальні зрушення і трансформації відбуваються в результаті колективних дій соціальних рухів і змін у груповій (а не індивідуальній) свідомості. Те, що спочатку здавалося дивним, диким, стає повсякденною нормою і навичкою (рок-музика), надбанням загальної культури. Саме **культура є тим механізмом, що з одного боку, зберігає соціальну спадщину минулих епох і поколінь, з іншого боку - висуває нові норми, теорії, цінності, що відповідають потребам сьогодення і завтрашнього часу.** Культура керує вчинками людей, даючи їм можливість проявити себе (самореалізація) і створювати нове (творчість).

Однак, **усе створене в культурі і суспільстві створене не одним індивідом, а у взаємодії його з іншими.** Міжособова взаємодія - це творчий початок. **СОЦІАЛЬНЕ - ЦЕ ТЕ, ЩО ДІЄТЬСЯ МІЖ як мінімум ДВОМА і більше індивідуумами.** Так у соціології виникає *Човен на алях парку (П.Монсон)* або теорія **СОЦІАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ.** Не тому, що три перших підходи не вірні, а тому, що вони однобічні. Розмаїтість і багатофункціональність, складність і динамізм сучасного суспільства вимагає і багатобічного і різноаспектного підходу до його вивчення.

Подібно до того, як не існує цілком вільного індивіда, у суспільстві немає і повністю скованого (II і III підходи). Аналогічно, як не існує вічних незмінних соціальних інститутів, що діють самі по собі, поза волею і діями індивідів (I підхід). З'єднавши перші два підходи, Т.Парсонс створив разом із Дюркгеймом та Р.Мертеном СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ як метод у соціології, що враховує потреби, інтереси і прагнення людей, втілені в їхніх діях.

ВИСНОВОК. *Люди живуть у суспільстві, створеному колишніми поколіннями, і змінюють своєю діяльністю суспільство для майбутніх поколінь*

ФУНКЦІ І МЕТОДИ СОЦІОЛОГІЇ.

Я перефразую питання: ЩО може і чого не може соціологія?

Соціологія МОЖЕ:

- *Вивчати суспільство*, використовуючи власні спеціальні методи, процедури і категорії, а також методи і категорії інших наук ,виділяти елементи структури, створювати типології, класифікувати людей за різними ознаками;
- *Пояснювати суспільство* - процес його розвитку, причини і закони тих або інших змін і процесів;
- *Розуміти суспільство* - соціальні явища і процеси з погляду їхнього впливу на життя і поведінку людей;
- *Змінювати суспільство* - сприяючи створенню нових структур, соціальних інститутів, норм і суспільних відносин у більш прогресивному і демократичному напрямку;
- *Жити в суспільстві* – бо, вивчаючи соціологію, ви зможете краще розуміти себе й усе, що відбувається навколо вас і впливає на ваше життя. З іншого боку, самі соціологи живуть у конкретних співтовариствах і залучені до реальних соціальних процесів, що впливають на їхні погляди і теорії через світоглядні і методологічні установки.

Чого НЕ МОЖЕ соціологія?

- Вивчати латентні (приховані) явища;
- Прогнозувати на далеку перспективу або прогнозувати в нестабільній ситуації
- Вивчати одиничні, унікальні процеси і явища - це задача інших наук: історії, етнографії, психології. Прерогатива соціології усереднене, узагальнене, типове. Її інструменти - факти, логіка і закони великих чисел, багато статистики і математики.

Як вже казали, соціологія широко застосовується в суспільстві. Але навіщо вона потрібна Вам, у Вас інший професійний вибір? Соціологія необхідна усім, хто працює з людьми і живе в суспільстві свідомо (розуміючи, навіщо і як він повинний діяти). Не обов'язково займати керівну посаду. Менеджер персоналу, політик, соціальний

працівник, інженер-технолог,- усі працюють у колективі і живуть серед людей, спілкуючись, взаємодіючи і впливаючи один на одного.

Розуміти, які соціальні наслідки мають ваші дії і рішення, - важлива частина вашої підготовки до професії. Я сподіваюся, Ви самі переконаєтесь в цьому в міру знайомства з нашим курсом. Одні теми навчального курсу будуть ближче до вашого сьогодення вибору (у вузькопредметном розумінні), інші далі. Але вони допоможуть вам орієнтуватися в соціальному просторі, у складних хитросплетіннях, потребуючих аналізу об'єктивних обставин. Частина тим більше далеких - залишені для самостійного вивчення для заліку.

Узагальнено функції соціології: Пізнавальна дає знання, Критична критикує сьогодення та минуле, Прогностична- створює та передбачає майбутнє, Практична- поєднує критичну та прогностичну дає рекомендації для соціальної практики, її покращення.

А що значить «ВИБЧАТИ» суспільство? Можна вийти на вулицю, довго дивитися на людські потоки, а потім вигукнути: от воно суспільство! О часи, о вдачі! Можна набрати в бібліотеці масу сучасних романів про шлюб і любов, а потім написати реферат про кризу шлюбно-сімейних відносин як важливого соціального інституту в сучасному суспільстві і його відбиток у художній літературі. Можна зібрати статистику за багато років у різних країнах про кількість злочинів і їхній характер, а також статистику про добробут за ті ж роки і вибудувати криві, діаграми взаємовпливу цих двох процесів. Який з цих способів науковий? Який чисто соціологічний? Звичайно, третій і частково другий. Методи різні, усе залежить від предмета (об'єкта) і цілей дослідження. **Методи** можуть бути чисто емпіричними або чисто теоретичними, а можуть бути комплексними.

СОЦІАЛЬНІ ЗАКОНИ-необхідні, істотні, стійкі і повторювані стосунки між соціальними явищами й процесами. Їх відкривають теоретичні соціологічні дослідження.

Функції соціальних інститутів або елементів - це роль, що вони виконують (роблять) у соціальній системі, в організації або в реалізації інтересів визначених груп. Структура і функції можуть вивчатися на теоретичному і на емпіричному рівнях.

Соціологічні категорії - найбільш загальні поняття в соціології, що відбивають об'єктивні соціальні факти (реальність) в узагальненому вигляді, що допомагає фіксувати процеси появи, функціонування й розвитку окремих елементів соціальної системи, порівнювати їх між собою. Терміни і назви допомагають запам'ятовувати й розуміти, про які процеси в дослідженні йде мова.

Методи в соціології(грецьк.- шлях до чого-небудь)- спосіб побудови й обґрунтування соціологічного знання, сукупність прийомів і процедур, **конкретних операцій** у ході емпіричного або

теоретичного пізнання соціальної реальності. Методам присвячена окрема лекція № 5. Вони дуже різноманітні: історичні, статичні, демографічні, культурологічні, етнографічні, математичні та ін. Їх соціологи запозичають з інших наук. Але є і свої власні. Найбільш відомі - опитування, крім того, є методи вивчення письмових та електронних джерел, метод спостереження, експериментів і тестів, а також соціометрії.

У ході дослідження гіпотеза, висунута на початку дослідження, або підтверджується, або спростовується. Сама гіпотеза спирається на конкретні факти або раніше доведена соціальну теорію. ТЕОРІЯ - це система взаємозалежних тверджень про соціальний процес, закони або групи чинників. Наприклад, теорія розширеного відтворення або теорія розвитку колективу.

Безумовно, на дослідника впливають його світогляд, соціальний стан, виховання. Одні віддають перевагу пошуку причини в економіці, другі в політичному устрої, треті - в особливостях національної культури, четверті - в психології юрби й мас, п'яті - у релігії.

Вимога повної об'єктивності соціолога (Е.Дюркгейм) не може бути виконана. Звичайно, можна вибрати об'єкт із котрим цілком не знайомий - вивчення культур «примітивних суспільств» (найбільш відомі дослідження Джоан Мід, але вона жила серед племен їхнім життям багато років). Інакше є небезпека зрадливого тлумачення, виходячи із соціокультурних стереотипів зовсім іншої епохи й країни або поверхневих оцінок. В цьому труднощі з побудовою гіпотез незнайомого об'єкта. Зате збоку можна спостерігати те, що жителям здається повсякденним і природнім, водночас унікальне або незвичне для інших країн і епох.

У залежності від цілей, соціологічні дослідження можуть бути:

Казуальні - пошук чинників і причин, що впливають на всю соціальну систему (революція);

Функціональні - дослідження функцій соціальних інститутів або інших елементів системи, наприклад: система соціального захисту підтримує рівень благополуччя і зменшує невдоволення і соціальну нерівність;

Діалектичні або конфліктологічні - вивчення конфліктів і протиріч: Подія X є результат конфлікту між Y і Z, або революція є результат протиріччя продуктивних сил і виробничих стосунків;

Цільове (кінцеве) пояснення - президент змінює прем'єр-міністрів, щоб використовувати їх як громовики для народного невдоволення.

ВИСНОВКИ:

1. Для вивчення суспільства краще застосовувати різноманітні методи, вибираючи їх відповідно об'єкту і цілям дослідження.
2. Літаючи на гелікоптері над морем і над парком, увесь час треба змінювати висоту польоту, переходячи з макрорівня на мікро, а іноді приземлятись.
3. Ілюзія свободи в «соціології моря» також перебільшена як і «суспільна в'язниця» конфліктологів. Соціальна реальність набагато складніша і різноманітніша, ніж нам здається на перший погляд.

ЛІТЕРАТУРА:

- Соціологія. за ред. Юрій М.Ф.- К.,- Кондор- 2007-с.8-38 , 43-66
Основи загальної та галузевої соціології. Лукашевич М.И. К, МАУП-- 2007-с.9-26
Соціологія.Дж.Масионис.9- издание.Питер.2004г. с.24-93
Соціологія. Посібник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка. – К.: Академія, 2010. – С. 9-36, є в Інтернеті.
Радугин А.А., Радугин К.А. Социология: курс лекций. Москва: Центр, 2005. С. 10-18.
Соціологія. Посібник для ВНЗ. За ред. проф. Черниш Н.Й. Київ-Львів. – 2009, С. 5-47.
Соціологія : навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів – 2-ге вид., доопр., доп / за заг. ред. В.І.Докаша. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. – 448с.
Перегуда Є.В. Соціологія: навчальний посібник / Є.В. Перегуда та ін. –К.: КНУБА, 2012. –с. 5-21.
Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. К.: КНУ-2012 //http://www.subject.com.ua/sociology/picha/index.html
Вебер.М. Избранные произведения. М.1990,с.601-628.
Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика.К. 1998-534с.
Гіденс Е. Соціологія..К.Основи,1998,-818с.
Дюркгейм Э. Метод - Социология. М.1995,с.8-155,167-198.
Сорокин П.А. Человек, цивилизация, общество. М. 1992,-с.156-189.
Монсон П. Лодка на аллеях парка. М.1995,-с.15-80.
Попова И.М. Социология. Введение в специальность. К.1999г.

Питання до самоконтролю

1. Який предмет вивчає соціологія?
2. Місце соціології серед інших соціальних наук?

3. Які функції вона виконує у суспільстві?
4. Де використовуються соціальні знання?
5. Які школи та течії існують у соціології?

Лекція 2. ОСНОВНІ ЕТАПИ СОЦІОЛОГІЇ.

1. Емпіричні і теоретичні передумови. Розвиток соціології в рамках філософії й інших наук.
2. Розвиток соціології в XIX сторіччі (1 етап). Засновники соціології: О. Конт, Г. Спенсер, К.Маркс. Основні напрямки розвитку вітчизняної думки в XIX ст.
3. Розвиток соціології з кінця XIX сторіччя до початку 50 р.р. XX ст. (2 етап). Класична доба соціології: М. Вебер, Е. Дюркгейм, Г. Зіммель і інші. Вітчизняна соціологія у XX ст.
4. Розвиток соціології в другій половині XX століття (3 етап): Т. Парсонс, Дж. Морено, Р. Мертон, Р. Дарендорф.
5. Соціологія сьогодні - пошук синтезу: У.А.Томас, Ю.Хабермас, Е.Гідденс, П.Бурдьє.

ЕМПІРИЧНІ І ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ. РОЗВИТОК ПРОТОСОЦІОЛОГІЇ В РАМКАХ ФІЛОСОФІЇ Й ІНШИХ НАУК.

Якщо вважати, що соціологія виникла тільки на початку XIX століття, а доти її не було, то її теоретичними передумовами будуть усі соціальні і політичні учення, розроблені у філософії, історичних науках, політекономії і біології. Емпіричними передумовами соціології можна вважати дані статистики, демографії, антропології, етнографії. Паралельно з соціологією бурхливо розвивається психологія, а потім і соціальна психологія, вони зробили серйозний вплив на соціологію і вона на них.

Якщо вважати, що соціологія з'явилася ще до нашої ери і була частиною філософії, то всі досягнення і відкриття в галузі соціальних наук стають надбанням соціології, а передумовами будуть чисто світоглядні принципи і методи пізнання. Однак мені такий погляд здається розширювальним і не виправданим.

Незалежно від того, до якого табору Ви приєднаєтеся, необхідно згадати **основні теорії і підходи пояснення соціального життя розроблені до XIX століття**. Чи будемо ми їх відносити до першого етапу соціології або до її передумов, самі риси від цього не зміняться.

По-перше, розроблялись окремі сторони життя суспільства (знання, політика, мистецтво, мораль), але не було вчення про суспільство як систему. Якщо і були такі спроби, то вони ототожнювали суспільство з державою, або будували ідеальні моделі суспільства, а не вивчали реальні суспільні системи.

Були визначні досягнення в галузі державного устрою і права:

- « теорія природного права» і « суспільного договору»,
- «теорія завоювань» (походження держави і класів)
- структура держави, ідея необхідності обмеження абсолютизму (влади однієї особи) і інші;

Були спроби пояснити соціальну нерівність у суспільстві:

- або як несправедливість, - звідси ідеї гуманізму і демократії;
- або справедливу і вічну, як дану Богом або природою, що
- втілювалося в теорії еліт, рас і юрби;

Було розроблене вчення про людину, її роль, необмежені спроможності і суспільну природу:

- «людина - суспільна тварина...» (Аристотель);
- названи механізми включення людини в суспільство: виховання і просвітництво, творчість;
- Вчення про всебічний і гармонічний розвиток особистості.

По-друге, життя суспільства і його закони трактувалися *за аналогією* з законами природи (натуралізм), індивідуальними особливостями психіки (психологізм), а з ХУП сторіччя в душі економічного індивідуалізму або Робінзонади (економізм).

Більшість мислителів походження і розвиток суспільства пояснювали впливом Космічних (Старожитність), Природних (Новий час), Божественних сил (усі часи). Тонким джерельцем пробивалася думка про специфіку соціального життя і його законів, про незведення їх до інших рівнів суцього (природі або людині) - Ф. Бекон, Г.Гегель, И.Гердер і інші, але більшість продовжувала колишній курс довгий час і в самій соціології.

РОЗВИТОК СОЦІОЛОГІЇ В ХІХ СТ.

Пошуки себе і свого предмета зайняли в соціології довгий час (з **30 р.р. ХІХ ст. до к. ХІХ ст.**)-**перший етап розвитку**. У цей період визначився об'єкт дослідження, специфічні методи і категорії, створені перші соціологічні вчення про будову й еволюцію суспільства як цілісної системи. Засновником соціології правомірно вважається О. Конт (позитивіст). Але давайте спочатку згадаємо соціологічні ідеї К.Маркса, що є фігурою маргінальною (перехідною). Він ще не відокремлює соціологію від філософії, його теорії мають філософське забарвлення і категоріальний апарат. **Заслуги К.Маркса як соціолога** визнані всіма значними соціологами світу. Розглянемо найзначніші з них:

1. Матеріалістичне розуміння історії. Відповідно до вчення К.Маркса, що визначальну роль у житті суспільства грає економіка, матеріальні інтереси і стосунки. Аналогічні погляди сьогодні в США розвиває «Емеджментний матеріалізм».

2. Погляд на суспільство як систему, відбився у вченні К.Маркса про **Суспільно-економічні формації як конкретно-історичні типи соціальної системи**, що змінюються органічно. Система суспільних відносин створює структуру суспільства і її соціальні інститути на базі конкретного суспільного виробництва. Базис і надбудова існують об'єктивно, розвиваються і впливають на життя і свідомість окремої людини в якості умов її життєдіяльності.
3. Внутрішні об'єктивні діалектичні закони призводять до зміни суспільного ладу і до соціальних революцій. Суспільство розвивається за специфічними законами на основі діалектики матеріального й ідеального, об'єктивного і суб'єктивного, втіленої в суспільній практиці.
4. Колективний характер життя індивідів. К.Маркс пішов від Робінзонади до розгляду колективного сукупного суб'єкта історичної дії: класів, націй, соціальних груп.
5. Історія є результат діяльності людей. Суб'єктивні інтереси, мотиви й ідеали опредмечуються в об'єктивній реальності.

Ідеї К.Маркса знайшли відбиток у Соціології праці і Соціології особистості (т.відчуженості і свободи). К.Маркс у «Капіталі» досліджував кооперацію (колективну спільну діяльність людей), а також використовував емпіричні соціологічні методи: опит і статистику при підготованні «Капіталу» для виведення закону зубожіння мас у період початкової стадії розвитку капіталізму.

Позитивна соціологія Огюста Конта. Ще не зовсім звільнився від філософської умоглядності, хоча за це боровся. Був у молодості секретарем і учнем Сен-Сімона (соціаліст-утопіст), у якого взяв ідею створення «соціальної фізики». Соціальна фізика Огюста Конта не зводить соціальні процеси до фізичних, а виражає позитивний (=науковий).

Синтез ієрархії піраміди наук.



Соціологія базується на біології, без неї не існує, але має ще дещо понад - того, специфіку, що впливає з взаємодії людей. Крім взаємодії сучасників –*Синхронічної*, у суспільстві відбувається

взаємодія - *Діахронічна*. О.Конт першим розділив «соціальну статистику» (структури і зв'язки системи синхронічні) і «соціальну динаміку» (система в розвитку- діахронія).

ОСНОВНИМ МЕТОДОМ СОЦІОЛОГІЇ О.Конт вважав спостереження явищ, засноване на достовірних фактах і зв'язках між ними, а не трансцендентальних причинах. Але не дав критеріїв достовірності і не визначив, що вважати соціальним фактом.

О.Конту належить **ідея соціального інстинкту особистості**. А **сім'ю він розглядав як найпростіший цілісний елемент соціального організму**. З множини сімей утворюється соціальна структура. У той же час, соціальні зв'язки і закони грають для особистості в Конта зовнішній, примусовий характер. Насамперед, у вигляді матеріальної необхідності, втіленої в таких соціальних інститутах, як промисловість, торгівля, армія і т.п.

Поняття «Система» у Конта тісно пов'язане з вченням про «соціальну еволюцію». По-перше, на нього вплинула біологічна теорія еволюції, по-друге, філософське вчення про прогрес. Він вважав, що в «соціальній динаміці» головне не спроможність до реформ, а сприяння реальному благополуччю суспільства.

О.Конт висунув **ЗАКОН ДВОЇСТОЇ ЕВОЛЮЦІЇ: СОЦІАЛЬНОЇ І ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ**. В основі їх взаємодії виникли **три стадії в розвитку людства**. Самі стадії він виділяв на основі *пануючого стилю мислення* в ту епоху. *Теологічна стадія* - панування релігійної свідомості, заснованої на спонтанності віри; *Метафізична стадія* - переважання абстракцій раціональності сутностей, прийнятих за реальність; *Позитивна стадія* - наукова точна оцінка історичної реальності. Кожна стадія є основою специфічної соціальної організації і пронизує всі сфери громадського життя. Життя суспільства залежить від стану знання і науки, техніки, ремесла і промисловості. Критика його поглядів міститься в роботах Е.Дюркгейма, П.Сорокіна й інших соціологів більш пізнього часу.

Герберт Спенсер. Інженер за освітою. У своїх роботах «Соціологія як предмет вивчення», «Основи соціології» розвивав наступні ідеї:

1. Ідея організму перенесена на суспільство. Кожний елемент суспільства, подібно біологічним органам виконує визначені функції: держава - регуляційну; виробництво - виробничу; соціальна сфера - розподільчу. Подібно біологічним, суспільні явища у своїй сукупності складають *організм*. Ця редукціоністська ідея надалі одержить широке розповсюдження. Дотепер такі погляди можна зустріти в теорії систем і соціології /психології організацій.

2. **Соціальна організація** містить систему структурних механізмів і інститутів для підтримки стабільності і нормального функціонування аналогічно кровоносній, нервовій і травлення системам організму.

3. **Теорія соціальної еволюції Спенсера.** Еволюція суспільства полягає в двох взаємозалежних процесах: *інтеграції* (об'єднання найпростіших однорідних співтовариств) і *переходу від однорідності до різнорідності* (внутрішнє ускладнення структури). Первинними **найпростішими елементами в нього виступають «примітивні» малі суспільства**, що, збільшуючись, або зливаються з іншими, переростаючи у великі феодальні князівства - провінції-королівства - імперії. Далі розпад на більш прості утворення. *Таким чином, йде постійний процес об'єднання і відокремлення співтовариств у ході історії.* Більш детально вивчите його погляди в підручнику.

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДУМКИ В ХІХ СТ.

Початком самостійних соціологічних праць слід вважати дослідження гуртка українських вчених у 80-х роках ХІХ ст., які друкувалися в часописі «Громада», що виходив у Женеві. У цей час у всій тодішній соціології переважаючим методологічним напрямом був позитивізм. Водночас зароджується і набуває поширення марксистська соціальна теорія. Саме під впливом цих напрямів її течії перебували вчені, які започатковували соціологічні студії в Україні. Члени женецького гуртка українських вчених-істориків, до якого належали С.Подолінський, М.Драгоманов, Ф.Вовк, по суті, першими в своїх соціологічних студіях звернулись до тем соціально-культурного життя українського народу.

Відомий український публіцист, економіст і соціолог **Подолінський** основний закон суспільного життя трактував досить своєрідно, оскільки поряд із законом боротьби за існування діє і закон зростання солідарності людей. Людські громади, слідує закону Дарвіна, можуть перестати боротися між собою, оскільки перемає почуття прихильності, солідарності. З другого боку, вирівнюватимуться й умови боротьби різних людей з природою. Такі соціальні умови сприятимуть підвищенню середнього рівня розвитку більшості людей і водночас не перешкоджатимуть розвитку особливо талановитих осіб. В майбутній громаді люди боротимуться не між собою, а з природою, а громадське життя сприятиме просуванню талановитіших, а не перемозі сильніших. С.Подолінському належить також праця «Ремесла і фабрики на Україні» (1880 р.) У ній вчений аналізує соціальне становище (умови праці, життя, заробіток) різних груп робітників України, їх стосунки з працедавцями тощо.

Видатний український етнограф і громадський діяч **Ф.Вовк** розглядав соціологію як науку про громадське життя, яка поряд із спеціальною антропологією, етнологією, етнографією становить науку про людину — антропологію. Його соціологічні погляди відзначалися еволюціонізмом. На його думку, спільні закони еволюції дають підстави зробити висновок, що всі суспільні явища і форми з'явилися не внаслідок втручання зовнішніх сил, а є результатом повільного поступового розвитку зародків фізичної природи людини. Цілковита однаковість останньої зумовлювала більшу чи меншу одноманітність явищ, як і різні умови навколишнього середовища зумовлювали їхню різноманітність.

Значний внесок в розвиток вітчизняної соціології зробив російський вчений **М.Я. Данилевський**. Він є основоположником **теорії культурно-історичних типів**. Данилевський підрозділяв усі народи на *історичні* і *неісторичні*. Неісторичні народи, - на його думку, тупикові галузі в розвитку суспільства. Вони не в змозі вирішувати свою долю, виробити форми своєї державності і т.д. М. Я. Данилевський нараховує 13 типів самобутніх культурно-історичних типів: єгипетський, китайський, ассіро-вавілонський (древне семітський), індійський, іранський, єврейський, грецький, римський, ново семітський (аравійський), романо-германський, перуанський. З погляду Данилевського, кожен тип, якщо він не гине насильницькою смертю, проходить 4 основні фази свого розвитку: перший період «несвідомий», коли народи ще не вийшли на історичну арену і перебувають на рівні «етнографічного матеріалу». Другий період – період державного становлення, формування основних соціальних інститутів і соціальних регуляторів. Ці два періоди займають самий тривалий проміжок в історії даних народів. Третій - період розквіту цивілізації, і четвертий – період спадку.

Культурно-історичні типи по М.Я Данилевському розрізняються по своєрідних сполученнях чотирьох основних елементів: релігійного, культурного, політичного і суспільно-економічного. Майже всі історичні типи, вважав Данилевський, одноосновні. Тобто в них при сполученні елементів переважає якийсь один: наприклад, у романо-германському – суспільно-економічний. І лише слов'янському типу з його православ'ям, культурною само бутністю, самодержавством і селянською громадою визначено стати повним чотирьох основним історичним типом. Таким чином, теорія культурно-історичних типів Данилевського була методологічною основою слов'янофільської ідеології і відстоювала домінуючу роль держави в бутті і розвитку суспільства, що получило назву етатизм Сходу.

Одним із найбільших українських дослідників у галузі соціології був **М. Ковалевський** Ще у 17-річному віці він

познайомився з «Курсом позитивної філософії» О.Конта. Працюючи за кордоном, він мав можливість оцінювати погляди сучасних йому соціологів не лише за їх творами, більшість з них він знав особисто — Спенсера, Льюїса, Уордо де Графа, Гарда, Дюркгейма, Мена, К.Маркса та інших. Він був членом Міжнародного соціологічного товариства, певний час навіть головою, безпосереднім учасником його конгресів, членом ряду соціологічних інститутів і автором їх видань. З цього приводу іноді М.Ковалевського не вважають представником суто української соціології. Відомий соціолог П.Сорокін, юнаком був секретарем М.Ковалевського.

У книзі «Сучасні соціології» М.Ковалевський ратував за утвердження двох напрямів, гармонійне поєднання яких може забезпечити щасливий розвиток суспільства. Індивід не може бути принесений у жертву родині, роду, класу, державі, але його діяльність водночас повинна бути координованою з діяльністю інших рівних йому одиниць, і їх спільні зусилля мають бути спрямовані на забезпечення загального блага. Важливе місце в системі соціологічних поглядів Ковалевського займає ідея прогресу як історичної неминучості. Природною передумовою цієї ідеї є уява про змінність і закономірності суспільних феноменів. Він вважав, що без прогресу не може бути соціології як науки. Суть прогресу він зводив до солідарності. При чому солідарність Ковалевський зводить не тільки до почуття чи ідеї. Це насамперед суспільні порядки, інститути, соціальні зрушення, які пов'язані з певними ідейними проявами. Говорячи про прогрес, Ковалевський має на увазі не наявність самого факту солідарності, а її зростання, збільшення питомої ваги, розширення сфери застосування і проявів.

Значний внесок М.Ковалевського у розвиток Історико-порівняльного методу в соціології, який він розглядав як могутню зброю боротьби проти суб'єктивізму. Істориком Ковалевський став з метою кращого опанування соціологією. Наявність такого поєднання в його працях дозволяє сказати, що в історії він соціолог, а в соціології — історик. В останні роки свого життя М.Ковалевський багато працював над складанням курсу соціології. Він розглядав соціологію як науку про організацію й еволюцію суспільства вимагав включити в завдання соціології вивчення не тільки Прогресу, а й періодів занепаду, регресу, дисгармонії між окремими сторонами суспільства.

П. А. Сорокін - відомий російській і американській соціолог дав своєрідну **концепцію типів суспільства** в книзі „Соціальна динаміка”. Як такі типи він розглядав **соціально-культурні суперсистеми**. В основі організацій цих суперсистем лежить світогляд, що формується на базі визначеного способу пізнання. Сорокін бачив три типи суперсистем: 1)спіритуалістична, у якій на першому місці ціну-

ється екстра чуттєва реальність і істина; 2) сенсуалістична, у якій джерелом і мірою всіх речей визнається чуттєвість і відчуття; 3) ідеалістична, заснована на синтезі інтуїції, розуму і чуттєвості. Дані суперсистеми існують ідеально, але історично об'єктивуються в матеріальних цінностях і культурі. П. А. Сорокін вважав, що в соціокультурних процесах можна обчислити обмежене в часі лінійний рух, а також установити деякі повторювані ритми зміни одних соціокультурних систем іншими. Час існування той чи іншої цивілізації залежить від того на **яких цінностях вона збудована**: насильстві до людини, тоді її строк короткий, не більш 300 років, або на гуманізмі і любові (у християнському духовному сенсі), тоді вона існує тисячі років. Основні теореми Сорокіна свідчать, що, існує зв'язок між двома змінними - характером домінантної культури і характером поведінки індивідів, що живуть у світі цієї культури, - але він не може бути так само тісним, як зв'язок між домінантною культурою і свідомістю цих індивідів. Тому **носії різних типів культур відрізняються** один від одного не лише своєю ментальністю (ідеями, думками, переконаннями, віруваннями, преференціями, моральними й естетичними установками тощо), а й своєю поведінкою і типом особистості (Сорокін, 2000: 702-704). Фактично тут також маємо системний підхід, ґрунтований на понятті "культура". Як пише Сорокін, "в інтегрованих культурах і поведінка, і ментальність стають частинами єдиної інтегрованої системи", причому різні типи поведінки відтворюються різними типами особистості (Сорокін, 2000: 718).

Також він порівнював соціальні системи (США, Великобританію, Індію) з точки зору відкритості та мобільності в соціальних відносинах для індивідів та груп і вніс значний вклад в розробку теорії мобільності та стратифікації суспільства.

Неабиякий внесок у розвиток української соціології зробили такі видатні українські вчені, як М.Грушевський, Б.Кістяківський, С.Дністрянський, М.Туган-Барановський та інші.

М. Грушевський вперше почав застосовувати історико-соціологічний метод в Україні. Грушевський обґрунтував неможливість моністичного розуміння історії, а також неправомірність застосування натуралістичного підходу для пізнання соціальної реальності. У суспільстві можуть діяти лише закони, які виключають автоматичність і механістичність соціального процесу, оскільки слід рахуватися з психологією, елементами доцільності і моральної регуляції людської спільноти. Соціальний процес у цілому, на думку М.Грушевського, характеризується певним ритмом, тенденціями, формами. Завдання соціології, відкидаючи мінливе, випадкове, вибирати типове, постійне, те, що складає властиву основу соціального ритму. Український вчений обґрунтував думку, що характерними тенденціями соціального

розвитку *є диференціація й інтеграція*. Чергування цих тенденцій відбувається під впливом комбінації факторів, проте у визначеному соціальному просторі і часі можуть переважати те чи інші. М.Грушевський, по суті, відстоював розуміння коливальної динаміки суспільної еволюції, яке є близьким сучасним пост класичним теоріям. У праці «Початки громадянства» він критикував суперечливі теорії про початкову суспільну еволюцію, застосовуючи для порівняння її з українські матеріали.

Видатним репрезентантом українських соціологів був **Б.О. Кістяківський** (1868 — 1920 рр.). Б. Кістяківський вважав як і М.Вебер, що реальність, яку повинна вивчати соціологія, є *дії людей*, зумовлені соціальною дійсністю та її культурними формами. Звернення до цієї реальності — умова здобуття соціологією статусу самостійної науки, відокремлення її від соціальної філософії. Галузь соціології — це галузь достовірного в соціальних явищах, а тому її точка зору полягає не у визначенні різних можливостей, а в установленні необхідного.

Близьким до зазначеної групи українських соціологів був **С.Дністрянський**. У своїх працях «Загальна наука права й політики», «Соціальні форми права» він висунув теорію інсти-туціональних зв'язків. Історико-соціальні зв'язки розвиваються від найпростіших (родини) до найскладніших, якими є народ і держава. Соціальними зв'язками виступають також церква, покоління, суспільні класи тощо. Умова успішного функціонування соціальних зв'язків — наявність норм, які виникають, із внутрішнього переконання про взаємну залежність людей у процесі задоволення своїх потреб. Кожний соціальний зв'язок живе своїм особистим життям, має свої особливі цілі і засоби їх досягнення. Одна й та ж особа, на думку Дністрянського, належить до різних соціальних зв'язків, виконує в них різні обов'язки і дотримується різних правил. Саме з позиції теорії соціальних зв'язків С.Дністрянський розглядав право як соціальне утворення. Це погляди в сучасній соціології вивчаються рольовою теорією особистості.

Значний внесок у розвиток української соціології зробив видатний вчений-економіст, мислитель **М.Туган-Барановський** (1865 -1919 рр.), який вважав, що без соціології немає сучасної науки про суспільство. У працях «Основи політичної економії», «Суспільні основи кооперації», «Вплив ідей політичної економії на природознавство та філософію», «Психологічні фактори суспільного розвитку»:- та інших він обґрунтовує роль господарства в соціальному житті. Господарство він визначав як сукупність людських дій, спрямованих на зовнішній світ для створення матеріальної обстановки, необхідної для задоволення людських

потреб. Вирішальне значення господарства у суспільному житті ґрунтується не тільки на тому, що люди, як стверджували марксисты, перш ніж займатися політикою, наукою, мистецтвом, релігією, повинні їсти, пити і одягатися, а й тому, що політика, наука, тощо мають свою матеріальну основу, яка створюється господарством.

На думку Туган-Барановського, виробництво безпосередніх засобів до життя, що становить господарську діяльність, є нижчою сходинкою драбини, яку утворює різноманітна діяльність людей. Однак на вищих сходинках господарська робота складає все меншу частку відповідної діяльності, звідси вчений виводить закономірність, яка полягає в тому, що чим вища потреба, тим меншу роль у діяльності по її задоволенню відіграє господарська праця. Вищі види соціальної діяльності мають своє самостійне значення, незалежне від господарства. Оскільки історичний прогрес саме і полягає в одухотворенні людини, в переміщенні центру ваги людського життя в сферу вищих духовних потреб, то і соціальне значення господарського моменту зменшуватиметься з рухом історії вперед. Такі погляди українського вченого перекликаються із сучасними теоріями постіндустріального суспільства.

ЗАХІДНА СОЦІОЛОГІЯ XX ст.

Еміль Дюркгейм - засновник прикладної емпіричної соціології і функціоналізму. Його основні заслуги:

1. Розробка предмета, методів і категорій соціології. Ввів у методологію поняття: «соціальний факт», «середній тип», як відбиток узагальненого поведінки індивідів, «норма і патологія», стосовно до соціальних явищ і процесів, у залежності від їхньої відповідності вимогам епохи і тенденціям розвитку і « межа норми» (які умовні і рухливі). Першим почав применяти статистику в соц. дослідженнях.
2. Розробив свою теорію соціальної революції і розкритикував теорії О. Конта і Г. Спенсера. Дав типологію суспільних форм.
3. Розробляв методологію аналізу структури суспільства і функцій її елементів (*Соціальних інститутів*). Вважав, що спочатку виникає функція, а вже потім самий елемент структури.
4. Займався прикладними дослідженнями *Девіантної поведінки*, зокрема самогубств і злочинності. Вивів декілька законів і причин девіантного поведінки. Зробив висновки, що обурили все товариство: злочини - це норма, вони необхідні для суспільства. Якщо число вчинків, оцінюваних як злочинні, зменшується - суспільство змінює норми у бік більш строгої моралі, щоб було кого таврувати і карати. Це заспокоює, об'єднує суспільство і допомагає вихованню. Другий висновок - поширення протестантизму - збільшує число самогубств. В другому випадку відбулася типова «помилкова кореляція». Ці два процеси не взаємозалежні, а лише супроводжувались в часі. Причини

росту самогубств були інші. Хоча протестантизм, спростовуючи роль церкви і священника, як посередника - послабив соціальний зовнішній контроль, що могло зіграти непряму роль зростання індивідуалізму й автономії особистості. Дюркгейм же вважав протестантизм - причиною самогубств. Ствердження Дюркгейма, що порушення зв'язків із суспільством призводить до розриву зв'язку людини з життям, якнайкраще ілюструє його вихідну тезу про домінування соціального над індивідуальним. Причому, розглядаючи це питання, Дюркгейм торкнувся проблеми поступового перетворення індивіда на особистість під час соціально-історичного процесу, виходячи з того, що "суспільне начало становить сутність цивілізованої людини" (Дюркгейм, 1998: 249). Лише поступово індивід позбавляється залежності від зовнішнього середовища, стає господарем своєї долі й може сам визначити кінець свого життя. Хоча рішення піти з життя приймає сам індивід, подолати в такий спосіб розлад у внутрішньому світі людину примушують розлади у світі зовнішньому, насамперед соціальна дезорганізація, виразом якої стає аномія. Натомість стабілізація суспільства сприяє розвитку особистості, формуванню в кожному індивіді почуття незалежності, здатності до рефлексії та вибору.

5. Розрізняв всі соціальні організації за типом солідарності. Серед характеристик, що відрізняють суспільство механічної солідарності від суспільства солідарності органічної, він відзначає різний тип ставлення до людини. У суспільстві механічної солідарності в колективній свідомості панує примат цінності суспільства і переважання суспільних інтересів над інтересами людини, натомість суспільство органічної солідарності зорієнтоване на людину і вважає гідність індивіда вищою цінністю
6. Розробляв Соціологію праці. В книзі – „Розподіл праці” відвігає свої критерії видів праці та їх зміни.

Психологічні школи в соціології були широко поширені в цей період. До них відносяться *Теорія імітації* як головного способу соціалізації особистості (Габріеля Тарда); *Теорія первинних груп* і їхньої ролі і впливу на особистість (Хортон Кулі); *Психологія мас і юрби* для пояснення соціальних змін і революцій (Густав Лебон); Г.Тард, що розділив поняття «юрба» і «публіка». **Біхевіоризм** - наука про поведінку. Головним механізмом, що лежить в основі поведінки людини, вважали адаптацію до ситуації. Тому керувати потрібно за схемою «стимул-реакція», правильно підбираючи стимули, адекватні даній особистості і ситуації, в якій вона знаходиться. (Берес Скіннер). Скіннер формує 3 аксиоми стимулювання: коли поведінка відповідає очікуванням- вона поощрається; отримавши позитивний стимул людина буде наступним разом повторювати соціально одобрену поведінку чикая нових винагород;с часом стимули теряють свою силу,тому їх треба змінювати. Його ідеї стали основою „Ситуаційного менеджменту”.

Більш докладніше ознайомтеся з ними самостійно.

Біологічні школи в соціології. До них відносяться *соціал-дарвінізм*, що розповсюдив закони Дарвіна на соціальний світ, *соціал-расизм*, що продовжує доводити нерівність рас, але вже спираючись на теорію Дарвіна, і *мальтузіанство*, що бачить погрозу в некерованому рості народонаселенні і вважає корисним і необхідним війни, епідемії і т.п. Більш докладно прочитаєте самостійно в додатковій літературі.

Формальна школа в соціології з'явилася в Німеччині в к. XIX ст.

Її представники:

1. *Фердинанд Тьонніс*. Він першим розмежував поняття «*суспільство*» і «*грумада*». *Суспільство*- це формальні, ідеальні, опосередковані, знеособлені, символічні зв'язки. А *Громада* - соціальна-психологічна спільність, заснована на реальних, органічних особистих зв'язках кожного з кожним (прообразом для нього послужила сільська громада).
2. *Георг Зіммель* - засновник *Розуміючої соціології*. Належав до філософської течії неокантіанства «філософії життя». Вважав, що завдяки суспільству (наджиття) людина (життя) знаходить безсмертя. Основним механізмом взаємодії між людиною і суспільством вважав культуру. Від нього почалася Соціологія культури. Культура - творчий феномен соціального життя, вона в процесі формотворчості створює окремі «світи» (елементи): релігію, філософію, науку, мистецтво, технологію і т.п.

Макс Вебер - засновник теоретичної соціології, соціології релігії і політичної соціології, представник течії - *Розуміючої соціології*. В молодості захоплювався марксизмом, але потім відійшов на позиції соціал-демократії. Активний політик, депутат рейхстагу. Його внесок у соціологію складається з таких теорій:

1. Найбільше відома його робота «*Протестантський дух і зародження капіталізму в Європі*», де він стверджує, що успішний розвиток капіталістичних відносин можна пояснити відповідністю системи цінностей протестантської етики (особиста відповідальність, праця - як головна заповідь, орієнтація на індивідуальний успіх) «духу» капіталістичного підприємництва.
2. Він порівнював пізніше системи цінностей інших плинів християнства і *світових релігій*: католицизм, православ'я, індуїзм, буддизм, мусульманство, іудаїзм, - розкривав їхню роль у мотиваційній структурі поведінки особистості і її життєвих орієнтаціях. Він аналізував також ритуали, символи і роль традицій у різних релігійних системах.
3. М.Вебер розробив методологію досліджень, зокрема, увів поняття «*ідеального типу*», який у реальності не існує, але на його основі

легше зрозуміти риси і сутність реальних процесів і явищ. Рационалістичні методи вважав найбільше оптимальними.

4. Розкрив взаємозв'язок трьох систем у житті суспільства й особистості: *сфери економіки, сфери влади і сфери цінностей*. Предмет соціології визначав так: «Політична соціологія економічного поведінка індивідів».
5. Докладно досліджував *природу влади*. Панування вважав не тільки результатом примусу, але і бажанням підкорятися тих, хто позбавлений влади. Дав типологію лідерства (панування), що стала класичною: раціональне, традиційне, харизматичне.
6. Розробляв вчення про соціальні *інститути й організації*. Вважав бюрократичну організацію (у чистому ідеальному вигляді) - найбільш раціональною формою керування.
7. Створив *теорію «соціальної дії»*, суб'єктом якої є індивід. Дії людей за своєю суттю бувають: *цілераціональними, ціннісно - раціональними, афективними і традиціоналістичними*, залежно від мотиву. Соціологія повинна допомогти особистості побачити взаємозв'язок між загальними «типovими шансами» і «чеканнями» конкретного суб'єкта, щоб визначити цілі і методи його діяльності. Він назвав це *Закон збагненої причинності*. М.Вебер вважав, що індивід буде свою поведінку в суспільстві свідомо і контролює її. Соціологія допомагає йому конструювати «індивідуальні перспективи». Якщо історію творять індивіди, то треба вивчати мотиви й установки, що спонукають їх до дії. Зрозумівши їх, соціологія зробить їх більш передбаченими і тоді наступить «роз-чарування», «роз-чаклування» дійсності. Однак виявилось, що не все доступне раціоналізації і не всі люди діють усвідомлено.

ВІТЧИЗНЯНА СОЦІОЛОГІЯ в ХХ ст.

Розвиток вітчизняної соціології в післяжовтневий 1917 року період не припинився, хоча й був неоднозначним. Деякий час створювалися соціологічні наукові та навчальні заклади, проводилися теоретичні та прикладні дослідження. Наукова та науково-видавнича праця із соціологічних проблем у 20-ті роки майже повністю зосередилась у Всеукраїнській академії наук (ВУАН).

Організації соціологічних досліджень в установах ВУАН присвятив свою діяльність Михайло Сергійович Грушевський, повернувшись у 1924 р. в Україну. Найближчими його співробітниками та сподвижниками в галузі соціології були Й.Гермайзе, П.Клименко, К.Грушевська. Кабінет примітивної культури, очолюваний К. Грушевською, досліджував питання генетичної соціології, а з 1926 року видавав річник «Первісне громадянство та його пережитки на Україні». Саме й у ньому опублікувала свої праці

«Спроба соціологічного пояснення народної казки» та «Соціологія старовини» К.Грушевська. В цьому ж напрямі працював Ф.Савченко, автор «Примітивної культури», а також «Соціології в концепції нової французької Демократії». Це праці можна віднести до етносоціології.

В 1920 році у Кам'янці-Подільському з'явилася праця про характерні прикмети українського народу порівняно з іншими народами.

Цікаві студії про статистику й динаміку основних соціальних груп України, студії із соціології праці, «Енергетика суспільної економії» (1925 р.) С. Подолинського як спроба пояснити економічні процеси українського суспільства .

- З 1936 року, з посиленням хвилі репресій, відбувається майже повна ліквідація будь-яких соціологічних досліджень. В сталінські роки соціологія вважалась буржуазною наукою і була не потрібна керівництву як і кібернетика і генетика.
- В 60р.р. до сер. 80рр. ХХ ст. створюються 5 наукових школи у Москві, Ленінграді, Новосибірську, Києві і Свердловську (зараз Єкатеринбург). Але все дослідження (тематика, висновки та ви користування) були під контролем органів КППС. Результати соціологічних досліджень у більшості випадків приховувались, а рекомендації соціологів не втілювались до практики. Виразно позначилась невідповідність працівників органів управління не тільки до самостійного формулювання замовлень для науки, а й до кваліфікованого співробітництва з нею, запровадження результатів у соціальну практику. Соціологів звинувачували в тому становище суспільства, який вони розкривали своїми дослідженнями. Тому соціологія в країні впродовж багатьох років знаходилась у стані регресу. Але були і досягнення. Наприклад була створена ак.Т.І.Заславської система загальнорадянських опитувань населення – Центр дослідження громадської думки (ЦИОМ-рос.).

Лише з середини 80-х років (перебудова) змінюється ставлення до соціології. Потім розвиток соціології пов'язаний з потребою національного відродження України. В осені 1990 року був створений Інститут соціології в системі Академії наук, потім ще один Київський міжнародний інститут соціології. Основні напрямки досліджень соціологів у незалежній Україні :

- особливості соціально-статусної стратифікації в умовах становлення ринкової економіки і нової політичної системи;
- соціальні умови й механізми реформування суспільства;
- фактори виникнення і механізми подолання соціальних конфліктів у процесі трансформації суспільства;
- українська етнічність та міжетнічні стосунки у країні і сучасному світі

Крім того звилися соціологічні школи у університетах Харкові, Львові, Одесі, Дніпропетровську, Донецьку, відкрита підготовка соціологів у 46 ВНЗ країни. У всіх обласних центрах створені відділення науково-практичного центру опитувань громадян країни СОЦІО-маркет.

ЗАХІДНА СОЦІОЛОГІЯ другої половини ХХ ст.

Теорія соціального обміну (Дж. Хоманс³⁰р.), **і теорія справедливості** (Р.Хьюманс, Д. Хетфілд і ін.70- 80 р.р.)

Дж.Хоманс, спираючись на філософію прагматизму, сформулював три аксіоми теорії обміну в 30 рр. : 1.Всі стосунки між людьми можна звести до стосунків обміну. Всі люди мають ресурси, що мають цінність(час, гроші, знання, інформація, речі), що можуть бути використані для обміну. 2.Кожний підраховує цінність і користь запропонованого ним для обміну й отриманого замість, розглядає альтернативи прибутків і витрат (внесок/віддача). Тут крім наявності ресурсів повинні бути спонукальні мотиви до обміну. 3.Кожний прагне одержати більше, а віддати менше. Ці постулати довго приймалися без перевірки.

Однак у 70-80 р.р. Річард Хьюманс і Джон Хетфілд вирішили перевірити теорію обміну. Вони провели дослідження більш 150 організацій і фірм у більш як 30 країнах світу , і третя теза не підтвердилась. Виявилося, що більшість (65-80%) прагне «*Справедливості*». Для них важливо мати рівний обмін: скільки віддаю, стільки ж одержую. Трохи людей «*Альтруїсти*»- їм важливо більше віддавати, таких виявилось 5-7% кожного колективу. Інші «*Егоїстичні*» (від 25 до12%), вони хочуть більше одержувати.

Теорія конфлікту (Ральф Дарендорф і інші) виникла в 50-60 р.р. На відміну від К.Маркса, головну причину будь-якого конфлікту бачать не в майновій або економічній нерівності, а у нерівності владі. Діалектика громадського життя і виникаючих протиріч пов'язані з тим, що одні люди мають владу над іншими. У будь-якому товаристві є панування, конфлікт і придушення. Всі суспільні структури засновані на владі: підприємець над робітником, лікар над хворим, офіцер над солдатами, викладач над студентами, водій над пасажиром і т.д. Навіть вахтер має владу: «пускати - не впускати?». Влада -це можливість вирішувати, оцінювати, контролювати, розпоряджатися. У кожній групі є загальні інтереси, незалежно від того, усвідомлюють їх члени цієї групи чи ні. Розходження інтересів - ґрунт для конфлікту. Коли люди усвідомлять спільність своїх інтересів, вони утворюють суспільний клас, створюють свої рухи або партії. Класові конфлікти загострюються, якщо влада зосереджена у вузької групи осіб, а позбавлені влади не мають можливості її одержати (на виборах), але можуть створювати вільно політичні організації.

Теорія символічного інтеракціонізму (Джордж Мід). Ця теорія стосується міжособистісних стосунків і базується на філософії прагматизму. Джордж Мід у 50-60 р.р. 20 ст. визначив, що інтеракція (спільна дія) між людьми відбувається на основі культурних символів і саме в цьому проблема розуміння. Соціальний світ, стверджував він, - це світ визначень (символи, культура, мова, норми, закони і т.п.). З їхньою допомогою суб'єкти кодують факти соціального життя (найменування-узнавання), визначаючи їхнє місце, зміст і значимість, передбачаючи подальший хід подій. Таким чином, **індивіди пов'язані з дійсністю не прямо, а через світ культурних символів**. Суб'єкти стимулюються до дії не цілями і мотивами (М.Вебер), не структурними моделями (Е.Дюркгейм), а специфічними можливостями, наданими індивіду соціальною взаємодією (символами, нормами, цінностями). Дж. Міду належать нові продуктивні ідеї стосовно взаємозв'язку особистості й суспільства, а також спроба визначити взаємовплив у процесі історичного становлення суспільства, свідомості та самості, розглянути соціальну творчість оновленої самості. На думку Міда, завжди існує співзалежність індивіда і співтовариства, в якому він живе. Це може видаватися формуванням індивіда силами, що його оточують, але суспільство також змінюється в цьому процесі й до певної міри стає іншим суспільством (див.: Мід, 2000:196). Характерно, що суб'єктом змін визнається не лише непересічна особистість, хоча саме поява їх, зазначає Мід, відчутно змінює суспільство. Лідери просто надають деякої *n-i* сили зміні спільноти індивідом. Саме здатність особистості відповісти на узагальнене настановлення групи власним оригінальним настановленням визначає її ключову роль у процесі соціальних змін. Д. Мід підкреслював „якщо суспільство має намір розвиватися задовільно, потрібно місце для власного виявлення індивіда”. Розвиток соціальної структури від примітивного до цивілізованого суспільства спрямований на забезпечення засобів для цього. Взаємини між соціальною перебудовою і перебудовою самості чи особистості передбачають взаємні зобов'язання; соціальна перебудова індивідуальними членами будь-якого організованого людського суспільства тією чи тією мірою зумовлює перебудову самості чи особистості кожного з цих індивідів і навпаки, оскільки їхні самості чи особистості конститууються їхніми організованими соціальними відносинами, вони не можуть перебудувати ці самості чи особистості без того, щоб такою самою мірою не перебудувати означений

соціальний устрій (див.: *Мід*, 2000: 280-281). Тобто маємо справу не з окремими процесами перебудови особистості та соціальної перебудови, а з двома боками єдиного соціального процесу - процесу людської соціальної еволюції.

Сучасний розвиток ідей символічного інтеракціонізму пов'язаний із драматургічною соціологією **І.Гофмана**(1970). Уявлення Гофмана про соціальну дію потребує спеціального звернення до концепту особистості, бо "кожного разу, коли людина бере участь у якомусь епізоді діяльності, постає потреба в розрізненні між тим, кого називають "особою", "індивідом" або "гравцем"... і конкретною роллю, здібністю або функцією, яку він реалізує під час діяльності" (*Гофман*, 2003:142). На відміну від класичного homo sociologicus, що є фігурою вкрай схематичною внаслідок обмеженості її дій суто нормативними зразками, хоча й дуже зручною для аналізу, Ервін Гофман (1970) створив **теорію керування враженнями**. Він пристосував ідеї Міда до конкретного акту – **Облік присутності Іншого, чекання його реакції, вилетене в нашу дію як коригувальний чинник**. Сьогодні це виросло в дуже дохідний бізнес для психологів - іміджмейкерів: як керувати враженнями, як створювати позитивний імідж організації або особистості.

Однак усі ці ідеї і теорії базувалися на принципово нових підходах, висунутих **Толкоттом Парсонсом**. Він спробував з'єднати **функціональну школу з розуміючою соціологією**. Т. Парсонс один із засновників структурно-функціонального аналізу в соціології, автор теорії **«Соціальної взаємодії»**. Його основні ідеї:

1. Кожний елемент соціальної системи визначається своїм місцем і значенням (що виражається в його функції) і визначеністю (якісною своєрідністю). Без нього система не може існувати.
2. Будь-яка система має дві орієнтації: а) Просторову (внутрішню або зовнішню); б) Інструментальну (цілі соціальної системи завжди зв'язані з актуальними засобами рішення проблем миттєвих або довгострокових)
3. Мета будь-якої системи «інтеграція людей на базі загальних цінностей»
4. Суб'єктом соціальної дії в нього є не окремий індивід (М.Вебер), а *множина взаємозорієнтованих на дію (співробітництво або конкуренцію) і один на одного акторів*.
5. Звідси *соціальна система*-це система спільних дій акторів. Соціальна *структура* - це система відношень між «акторами», що базується на визначених зразках (правилах і нормах поведінки). Вона (система) виявляється у взаємозалежних ролях. Соціальна система діє тільки тоді, коли відбувається визначене розмежування ролей і позицій акторів, прав і обов'язків, що їх супроводжують, при наявності загальних цінностей і норм.

6. Основним механізмом системи соціальної дії в Т.Парсонса виступають: *адаптація, інтеграція, соціальний контроль*.
7. Соціальна система поділяється на 4 рівні організації:
 - а) Первинний або технічний - безпосередня взаємодія елементів;
 - б) Керуючий або регулюючий обмін на первинному рівні;
 - в) Інституційний, де вирішуються загальні питання (Рад директорів або експертів); г) Соціетальний – що концентрує й орієнтує всю систему (політична сфера). На кожному рівні є більш приватні функції: спостереження, контроль, регуляція.

Р.Ліптон. У його праці "Вивчення людини" суспільство визначається як реальна організація індивідів, а соціальна система - як певний порядок статусів і ролей, що існує незалежно від індивідів. Якщо розглядати творчість Парсонса з цих позицій, то його *Соціальна система складається з множини індивідуальних діячів, котрі взаємодіють один з одним*, їх мотивує тенденція до "оптимізації задоволення", а їхнє ставлення до ситуації, що охоплює *ставлення одне до одного, визначається й опосередковується системою загальноприйнятих символів або елементів культури*. Вона є лише одним з аспектів складної системи дії, поряд із системою особистостей окремих діячів і культурною системою. **І особистість, і соціальну систему утворює взаємодія.** Головна відмінність між ними полягає у функціональних центрах організації й інтеграції. Ці ролі належать до різних особистісних систем і тому, строго кажучи, не мають однакового значення для будь-яких двох індивідів. Тобто "належність особистості до рівнозначної рольової структури є взаємозалежною і взаємопроникаючою, але не існує такого "вмикання", за якого властивості особистості цілком визначаються тими ролями, в яких вона бере участь" {Парсонс, 1994}. Між соціальною системою і системою особистості існує глибока симетрія, адже у них поєднані мотиваційні й культурні елементи. Проте взаємини між ними - це не відносини мікро- та макрокосмосу. Суспільство - особлива соціальна система, тривалість якої набагато перевищує термін життя конкретного індивіда. І хоча Парсонс визнає, що індивідуальний суб'єкт наділений усіма атрибутами неповторної особистості та самостійного суб'єкта діяльності, ця площина аналізу не потрібна йому для розуміння існування суспільства як системи.

Вільям Томас розвинув ідеї Т. Парсонса і Дж. Міда і сформулював *Теорему соціальної взаємодії*. Все соціальне - результат не тільки взаємодії, але й угоди, договору про дотримання правил і норм. От як звучить його теорема: **«Якщо люди**

визначають якусь ситуацію як реальну, вона стає такою по своїх наслідках». Приклади: у середні віки люди вірили, що русалки і лісовик живуть у різці і лісі, і поводитися, таким чином, якби вони там жили. Аналогічно відбувається при ажіотажному попиті, створенні образу ворога і шпигуноманії. Передчуття громадянської війни збувається, якщо більшість жителів вважають її можливою.

Для розуміння ситуації - треба з'ясувати, як люди її сприймають і оцінюють. Звідси важливість опитів суспільної думки. Таким чином, Соціальні інститути не існують поза діяльністю людей, а сприймаються як такі. На ділі вони відтворюються знову і знову, за умови, що сторони заздалегідь домовилися про визначення - загальні норми, символи і цінності, тобто прийшли до згоди в розумінні суті і змісту процедур і правил (наприклад, вуличного руху) і всіх інших законів громадського життя. Ці ідеї продовжують розвивати сучасні соціологи.

Структурно- функціональна школа (Роберт Мертон). Роберт Мертон - представник структурно - функціональної школи, відстоював ідею створення теорії середнього рівня, які будуть ланкою між малими гіпотезами та широкими теоретичними конструктами. Засадами таких теорій він вважав акумуляцію емпіричних даних. Таки теорії охоплюють окрему групу взаємозв'язків соціальних явищ, а не весь соціальний порядок речей.

Вклад Мертона в теорію соціології систем полягає в розробки *теорії функцій*. Він визначав функцію як *необхідну послідовність соціальних дій, які забезпечують нормальне функціонування системи як цілого*. Також його заслугою є розмежування *явних та латентних соціальних функцій (явищ)*. *Явна* діяльність дає можливість того, що її наслідки є очікуванні і приймаються учасниками, як належні. А *латентні соціальні функції* дають не очікуванні наслідки, тем паче не бажані. Він також є автором теорії «Соціальної групи» та групової динаміки. Він визначав *Соціальну групу* як сукупність індивідів, які певним чином взаємодіють між собою, визнають свою належність до групи і вважаються такими з точки зору інших. Основні риси соціальних груп: взаємодія, членство та єдність. Соціальні групи характеризуються : 1) стійкою взаємодією; 2) згуртованістю; 3) однорідністю складу групи ; 4) приналежністю до більш широких спільнот. Ввів поняття „Аномії” у суспільних стосунках на макро та мікро рівні, коли норми внаслідок кризи або змін перестають виконуватися - система перестає функціонувати нормально.

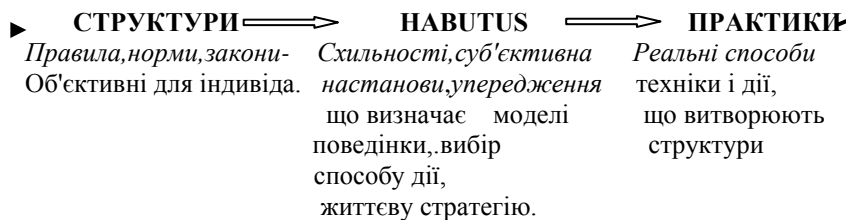
Соціологія сьогодні - пошук синтезу
Теорія комунікації (Юрген Габермас).70-90 р.р. XX століття.

Вельми важливим теоретичним доробком сучасної соціології, у якому по-новому постає проблема особистості й суспільства, є теорія комунікативної дії **Ю.Габермаса**. Тут традиційне розуміння взаємин між цими сутностями перенесено в новий спільний контекст, у якому ***соціум постає як символічно структурований життєвий світ***. **Структурно він почленований на культуру, суспільство й особистість**. Культура - це той розумовий багаж, із якого суб'єкти комунікативної дії дістають консенсуально прийнятні інтерпретації. Суспільство – легітимні порядки, завдяки яким ці суб'єкти вступають у міжперсональні зв'язки, дістають солідарну підтримку, ґрунтовану на груповій належності. Особистість - набуті компетенції, які виконує і водночас підтримує на належному рівні суб'єкт, здатний до мовлення та дії і спроможний, таким чином, утверджувати власну ідентичність. Жорстка інституалізація визначає, що індивідуальне "я" набувають лише за допомогою колективного "ми", а традиція безпосередньо визначає індивідуальну свідомість. Раціоналізація життєвого світу спричиняє його структурну диференціацію. Стосовно культури і суспільства це означає поступове виокремлення системи суспільних інституцій від образів світу, стосовно особистості й суспільства - розширення простору випадковості для міжособистісних взаємин, щодо культури й особистості - те, що оновлення традицій дедалі більшою мірою залежить від здатності індивідів до критики та інновацій. Поступово всі структурні компоненти життєвого світу здобувають більший *рівень свободи*, що в царині культури вимагає критичного перегляду гарантованого знання, в царині суспільства - встановлення загальних цінностей та норм, у царині особистості - самокерованої індивідуалізації. У Габермаса ця суперечливість долається розрізненням ***соціальної та системної інтеграції суспільства***: для першої ключовим моментом є взаєморозуміння і злагода суб'єктів, для другої - нормативне регулювання індивідуальних рішень, які залишаються суб'єктивно неузгодженими. Система за визначенням деперсоналізована, де системи дії відокремлені від структур особистості, а культурна традиція втрачає свою зобов'язувальну силу і сама стає матеріалом для ідеологічного маніпулювання. Система, що уособлює економіку і бюрократизований держапарат, успішно "колонізує" життєвий світ, презентований приватною (сім'я, вільні асоціації) та публічною (об'єднання громадян) сферами.

Основні ідеї Габермаса:

1. Від індивіда акцент зміщується до міжособистісної комунікації. В основі-філософія герменевтики. Мова - дискурсивна форма тексту. Дані соціології - теж тексти. Їхнє розуміння більше розкриває життя суспільства, ніж цифри. Але мова йде про розуміння того, що сховане за словами. «*Спрямованість на Іншого*» - взаємовплив людей через комунікацію-предмет його досліджень.
2. Комунікація в сучасному суспільстві залежить від політичної системи і культури. Проблемі сучасної освіти присвячена його робота «Знання й інтерес». Зміна пріоритетів у суспільстві повинна відбиватися й у системі освіти. Багато уваги він поділяв дослідженню маосої комунікацію та її продукту – масової культури, яка породжує маосовго індивіда яким легко маніпулювати.
3. Його **класифікація соціальних систем в історії** також базується на **домінанті інтересів**: а) техніко - маніпуляційний інтерес (індустріальне суспільство, модернізм і масова культура); б) герменевтичний інтерес (Культура Відродження); в) критично-емансипаторський інтерес (сучасний постмодерністський етап). Хабермас прагнув до звільнення людей від обмежень природи і соціального гноблення. Не випадково він належить до франкфуртської школи неомарксизму.
4. Хабермас докладно досліджує тоталітарні системи і природу тоталітарної влади у всіх сферах громадського життя, у всіх проявах: особистій, сімейній, економічній, політичній, духовній.

П'єр Бурдьє-«Габітус» і «Соціальні практики». Продовжуючи ідеї розуміючої соціології і Парсонса, досліджує структуру соціальної дії індивідів і його детермінанти. Поняття «*габітус*» можна витлумачити як навик, схильність, готовність, навичка до визначених моделей поведінки, мислення і спілкування. Це ментальна характеристика індивіда. Вона не уроджена, але формується ще в ранньому дитинстві. Соціальне життя перебуває з взаємодії трьох систем:



Індивід підкоряється «Габітус» несвідомо, все залежить у великому ступені від соціального середовища, культури, моди, престижу, традицій, тобто від колективного практичного розуму.

Габітус складає поле можливостей і виборів для особистості. Стимулом виступає *Конвенція (Угода)* між агентами, що дотримують ті або інші практики, у яких відтворюються соціальні структури й інститути, що створює довіру між акторами. Соціальний інститут, навіть такий необхідний як економіка, існує не тільки в речах (матеріальних продуктах діяльності - К.Маркс), але й у логіці (практичних установках і мотивах) саме визначеним, а не іншим способом. Так можна зрозуміти речі, не розв'язувані в рамках соціології моря і критичної соціології. **Люди дотримуються правил, але при цьому суспільство змінюється.** Цей погляд відмінний від драматургічного підходу Гофмана, бо хоча, на думку Бурд'є, в реальній практичній діяльності світ нав'язує себе, проте ніколи не розгортається як вистава. Спираючись на думку Е.Ліча, що структурні системи, в яких усі шляхи соціальної дії суворо інституалізовані, неможливі, і будь-яка система має містити царину, в якій індивід вільний у своєму виборі й може маніпулювати системою на свою користь, Бурд'є формулює відоме положення **про габітус як систему диспозицій, що становлять упорядковані структури і водночас функціонують як структури, що структурують.** Завдяки дії цієї когнітивної і мотиваційної структури найменш імовірні практики виключаються ще до розгляду як немислимі через безпосереднє підкорення порядку, який змушує "відмовлятися від неможливого і бажати неминучого". Фактично йдеться про спробу створити концепт, здатний подолати одвічну дихотомію "індивід - суспільство". Саме за його допомогою відбувається поєднання об'єктивованого інкорпорованого: **"габітус є те, що дає змогу "обжити" інституції,** практично привласнити їх і тим самим підтримувати в активному, життєвому, дієвому режимі", і водночас він "піддає їх перегляду і перетворенню", більше за те, він дає інституції можливість здійснитися в усій повноті, коли власність привласнює власника. Інституція життєздатна лише тоді, коли вона об'єктивується не лише в предметах, а й у сталій налаштованості визнавати і виконувати її вимоги (Бурд'є, 1998). Габітус тлумачиться як іманентний закон, "вписаний у тіло спільною історією". Його призначенням є, насамперед, **організація колективної дії.** Хоча не можна відмежуватися від діалектики диспозицій і можливостей, наявної в кожному агенті, "вкрай небезпечно аналізувати колективну дію за моделлю індивідуальною". Індивідуальність одиничних практик несуттєва порівняно зі спільністю практик представників однакових соціальних класів. Отже, **габітус є механізмом структуризації досвіду,** інтеграції досвіду спільного для всіх членів класу, який забезпечує індивідам відносно стабільний універсум ситуацій, здатних підсилити їхні диспозиції. Відповідно агенти розглядаються, передусім, як носії диспозицій, що розрізняються за конкретними ознаками доступного і недоступного, того, що "для нас" і "не для нас". Саме завдяки диспозиціям

відбувається узгодження задоволення потреб з об'єктивними шансами, внаслідок чого "жити на власний розсуд" означає жити "відповідно до свого становища". Про це далі в диспозиційній теорії особистості.

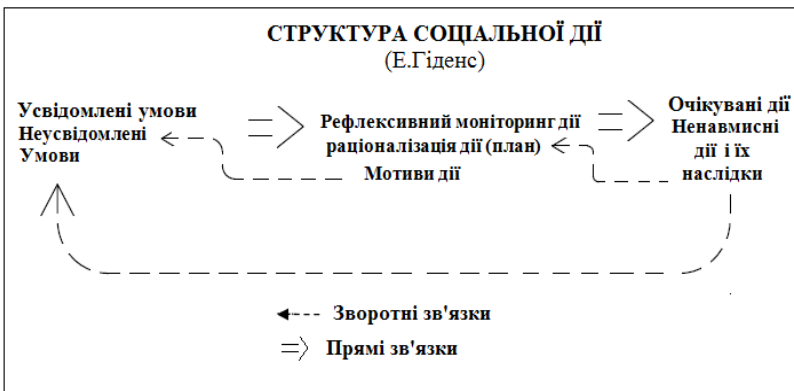
Ентоні Гідденс розділяє подібну позицію. Він вважає, що з *метою, наміром (інтенцією), причиною і мотивом*, яким користується розуміюча соціологія і теорія керування (Скіннер), - треба поводитися обережно. Оскільки не можна вирвати людську дію з її просторово-тимчасового контексту (конкретної ситуації) - це безупинний потік поведінки. Крім цілераціональної дії (М.Вебера), йде постійний рефлексивний моніторинг, що контролює дії суб'єкта. Внутрішньо властиву агентам спроможність розуміти свої дії і чекання Інших, він називав «компетентністю акторів». Він же розділяв **суб'єктів дії** на «агентів», «акторів» і «учасників».

Агенти - це учасники, що роблять дію і здійснюють рефлексивний моніторинг, але можуть не розуміти умов і наслідків, що актуально впливають на процес.

Актори - учасники, що усвідомлено прийняли свої ролі. Вони здійснюють цілеспрямовану дію, освідомлюючи умови і наслідки.

Учасники - люди потенційно здатні до якоїсь дії. Вони або спостерігають, або присутні, тим самим становлячись учасниками Спів-буття, навіть не підозрюючи про це.

Гідденс увів поняття «*ненавмисні*» або «*неочікувані*» дії, які є проявом рефлексорних механізмів або побочними наслідками. Бо людина не зане всіх умов та наслідків. Наприклад, людина випадково зайшла в кімнату і запалила світло, тим самим злякавши злочинця, що там ховався. А його давно розшукувала поліція. Злочинець вискочив і побіг - і був схоплений. Дії, що не були навмисними або усвідомленими цілями: злочинець у в'язниці і відвернений новий злочин.



Теорія структуризації Е.Гіденса, важливою складовою якої є концепція діючого суб'єкта. Як пише Гіденс, "предметом соціальних наук... є не досвід індивідуального актора і не існування якоїсь форми соціальної тотальності, а соціальні практики, що впорядковані у просторі та часі... **Соціальні дії..** не створюються заново соціальними акторами, а лише **постійно відтворюються** ними, причому тими самими засобами, за допомогою яких вони реалізують себе як актори" (Гіденс, 2003). Головний принцип Гіденса проголошує, що **суспільство не створене ніким особисто, а виробляється і відтворюється** чи не з нуля **учасниками соціального спільного буття**. Це конструювання є результатом дій кожного члена **суспільства**, який, на думку Гіденса, є "соціальним теоретиком, що практикує", здійснюючи взаємодії, він удається до **власних знань** і теорій і саме **"використання цих практичних ресурсів є умовою здійснення взаємодії взагалі"** (Giddens, 1994). Процеси змін у суспільстві та в особистості не відокремлені одне від одного. Змінюючи своєю діяльністю суспільство, люди змінюються самі. Структури також є елементом творення і відтворення суспільства. З одного боку, вони обмежують кількість варіантів вибору, з іншого - створюють необхідні передумови для діяльності.

Характерними особливостями теорії Гіденса є те, що вона нерозривно пов'язує діяльність, по-перше, з суб'єктом, із характеристиками діючого "Я"; по-друге, із втручанням цього суб'єкта у світ, який піддається змінам; по-третє, з визнанням того факту, що в будь-який момент часу людина може або втручатися в "події світу", або втримуватися від цього. Гіденс пропонує стратифікаційну модель агента дії, певним прообразом якого є структура свідомості, запропонована Фрейдом. Його актор, на відміну від парсонівського агента, внутрішньо вмотивований і це має "ключове значення, оскільки забезпечує нас концептуальними зв'язками між раціоналізацією дій і рамковими конвенціями, що втілені в інституціях" (Giddens, 1994). Причому участь агента в "подіях світу" визначається не лише його намірами, а, насамперед, здатністю діяти і досягати певного результату.

До того ж ці дії мають як очікувані, так і неочікувані наслідки, які однаковою мірою беруть участь у відтворенні інституцій, традицій, способів дій, тобто у відтворенні соціального. Фактично в цьому процесі поряд із відрефлексованими елементами присутні неусвідомлювані обставини дій і непередбачувані наслідки, які, своєю чергою, знову стають

обставинами. Таким чином, Гіденс виводить індивіда і суспільство з-під тотального панування структури, яка "формує індивіда і суспільство водночас, проте ніколи не використовує при цьому всі свої можливості внаслідок значущості непередбачуваних наслідків і неусвідомлюваних обставин дії..." (Giddens, 1979: 70).

Причому їхні погляди багато в чому перегукуються. Теорія Гіденса певним чином перетинається з поглядами Бурд'є, позаяк ґрунтується на баченні соціальної системи радше як структурних "полів", де розгортаються соціальні практики, ніж як сукупності ролей. Подібно до Габермаса, Гіденс намагається визначити сутність сучасної доби шляхом характеристики модерну. У праці "Модерн і самоідентичність" він стверджує, що саме соціальна позиція визначає соціальну ідентичність суб'єкта, причому в сучасному світі ця ідентичність набуває специфічних характеристик, оскільки *одним із найважливіших завдань індивіда стає розроблення траєкторії власного Я за умов багатоваріантності вибору* (Giddens, 1995).

ВИСНОВКИ: Соціологія як наука створена багатьма вченими та напрямками. Вона пройшла 3 етапа розвитку:

1. Початок 19-к.19ст.-„Становлення соціології”. На першому етапі основна проблематика - макросоціологія. Розробляються теорії суспільства як цілого. Системний підхід.
2. Другий етап к.19-п.20ст.-середина 20ст. - „Розвиток соціології. Тут почалася структурізація самої науки: з’являється отраслева та мікросоціологія, розподіл на теоретичну (Вебер) та прикладну, емпіричну соціологію (Дюркгейм). Структурно –функціональний аналіз.
3. Третій етап -сер.20-п.21 ст.-„Синтез в соціології”. Сучасна соціологія розглядає всі суспільні процеси як соціо-культурні і відмовилася від протиставлення СУБ'ЄКТА - ОБ'ЄКТА, деталізував соціальних суб'єктів по ступені їхнього впливу на процеси і події в суспільстві. Інтеграційний підхід.

ЛІТЕРАТУРА:

- Соціологія: Радугин А.А. и Радугин К.А.- М.,- 2002, - с 20-48
- Основи загальної та галузевої соціології. Лукашевич М.И. К, МАУП-- 2007-с.9-26
- Соціологія. Посібник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка. – К.: Академія, 2010. – С. 36-113.
- Соціологія. Підручник /За ред. Юрій М.Ф. - К.: Кондор,-2007- с.43-66.
- Соціологія. Посібник для ВНЗ. За ред. проф. Черниш Н.Й. Київ- Львів.- 2009,-с.10-47.
- Європейська теоретична соціологія ХХ-ХХІ ст.- Харків. – 2008. - 328с.

Осипов Г. История социологии в Западной Европе и США. Режим доступа:http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/Osipov/index.php

Соціологія : навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів – 2-ге вид., доопр., доп/ за заг. ред. В.І.Докаша. – Чернівці:Чернівецький нац. ун-т, 2012.

Перегида Є.В. Соціологія: навчальний посібник / Є.В. Перегида та ін. – К.: КНУБА, 2012.

Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. К.: КНУ-2012 //<http://www.subject.com.ua/sociology/picha/index.html>

Социологический энциклопедический словарь. Минск -2006.

Арон Р. Основные этапы развития социологической мысли. М., 1993

Вебер М. Избранные произведения. М., 1990, с 495-546

Захарченко МВ., Погорілий О.І. Історія соціології (від античності до поч. ХХ ст.) К: Либідь, 1993

Дюркгейм Э. Социология М., 1995

Сорокин П.А. Человек, цивилизация, общество. М., 1992, с156-189

Социологи ХХ века (биографический словарь).Дн-к, ДГУ, - 1999-128с.

Современные социальные теории: Бурдьё, Гидденс, Хабермас.- М., 1995.

Питання до самоконтролю:

1. Коли соціологія стала самостійною наукою?
2. Хто був засновником соціології?
3. Основні теорії й представники соціології к. ХІХ –п. ХХ ст.
4. Основні теорії й представники соціології сер. ХХ ст.
5. Основні теорії й представники сучасної соціології

Лекція 3. СУСПІЛЬСТВО ЯК СИСТЕМА: ПОБУДОВА І ЕВОЛЮЦІЯ.

1. Структура й основні елементи соціальної системи. Системо створюючи ознаки. Складові суспільного життя: соціальні дії, відносини, інститути, соціальні організації, спільноти, рухи, - їхня взаємодія.
2. Соціальні процеси . Чинники соціальних змін. Модернізація, трансформація, зрушення - основні форми розвитку соціальних систем .
3. Типологія суспільств. Тенденції сучасного світового розвитку.

СУСПІЛЬСТВО ЯК СИСТЕМА.

Як Ви вже знаєте, у соціології існує декілька шкіл. *Функціоналісти* розглядають суспільство як систему взаємозалежних частин, кожна з яких впливає на функціонування цілого і не може бути вилучена. Тільки нормальне функціонування всіх частин утворює стійке і єдине суспільство, а розлад хоча б в одній із них призводить до дисфункцій усєї системи. Головна мета системи - забезпечення динамічної рівноваги і взаємодії елементів. *Конфліктологи* вважають суспільство динамічною суперечливою системою безупинних конфліктів і боротьби інтересів різних соціальних груп, звідси постійні зміни і трансформації. Праві ті та інші. Спробуємо це обґрунтувати.

Поняття «**СУСПІЛЬСТВО**». Ми часто використовуємо це слово, не задумуючись про його зміст. **А воно має декілька значень.** У повсякденному житті можна говорити про професійне товариство (профспілка або вільна асоціація) лікарів, учителів, музикантів і т.п. Говорять також про товариство аматорів джазу (неформальне) або «світське», «вище» суспільство (еліту). Тут мова йде про об'єднання людей по інтересах, соц. приналежності, способу життя або професії. Важливий показник - асоціація, об'єднання людей, але тут немає системних ознак, цюмоу їх позначають іншим терміном-**товариства**.

Іншого значення слово «суспільство» набуває, коли мова йде про грузинське, японське, сирійське, українське і т.п. суспільства. Тут мається на увазі **системність**: географічні межі, клімат, загальна законодавча система, ринок, культурні традиції і національна єдність.

Суспільство можна означати як історично сформовану, відносно стабільну систему способів і форм взаємодії та стосунків індивідів і груп, в яких виражена усебічна залежність людей.

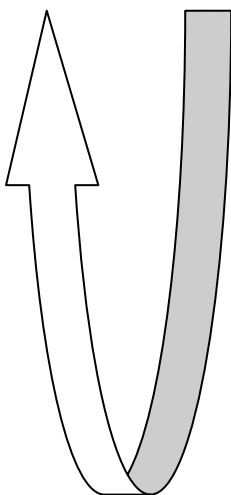
У 50-60 рр. 20 ст. соціологи спробували розробити конкретні **системоутворюючі ознаки**, необхідні для існування суспільства. До них відносять *самозабезпечення*, не з точки зору «натурального

господарства» (все виробляти і споживати самотужки) , а в розумінні *платежеспроможності* - можливості набувати усе необхідне і сплачувати борги. (Девіс, Леві, Коен, Парсонс). Більш розгорнуту характеристику дав соціолог Марш у 1970 р.:

- Постійна територія. Однак суперечок і претензій вистачає. Історія багаторазово перекроювала межі. Нації та етноси переселялися навіть із континенту на континент.
- Поповнення населення, головним чином, за рахунок дітородіння, а не імміграції(напр.:Ізраїль досяг цього показника тільки в 1980 р.). Для України це дуже гостра проблема - смертність перевищує народжуваність вже останні 10 років.Великий потік еміграції, а бажуючих оселитися в Україні набагато менше. Нас вже не52 млн.
- Розвинута культура (показник дуже умовний), але пропонується вважати критерієм наявність різноманітних субкультур, що задовольняють усі шари і соц. групи, при наяві загальних цінностей й ідеалів (Парсонс). Для України це зараз проблема №1
- Політична незалежність (також відносний критерій). Єдина світова економіка склалася на початку ХХ століття, світова культура також стала реальною до середини ХХ століття. Зараз йде пошук політичних форм керування світовими процесами. Він може бути вирішений у дусі поділу сфер впливу між наддер-жавами, тоді неминучі протистояння і війни, або в дусі мирного співіснування і партнерства ООН, НАТО, Європейський Союз, МВФ, Самміти 7-ки,- не просто втручаються в політику окремих країн, а прямо диктують її, аж до введення військ Методи: ради, консультації, блокада, військове вторгнення, погрози, призупинення виплат кредитів.

ПОБУДОВА СУСПІЛЬСТВА.

ЛОГІЧНЕ ВИВЕДЕННЯ ОСНОВНИХ КАТЕГОРІЙ



| |
|-----------------------|
| Соціальна структура |
| ↓ |
| Соціальні інститути |
| ↓ |
| Соціальні суб'єкти |
| ↓ |
| Соціальні дії |
| ↓ |
| Соціальні зв'язки |
| ↓ |
| Соціальні рухи |
| ↓ |
| Соціальні організації |

ВІСНИК НАУКОВОЇ ТА ПЕДАГОГІЧНОЇ МІСЬКОЇ РАДИ

Чому ж незважаючи на швидкі і глибинні зміни, суспільство зберігається? Що його підтримує? Суспільство зберігається завдяки міцності *Соціальних структур*. Різні школи соціології виділяють **різні елементи соціальної структури**.

Дюркгейм вважав, що головними в структурі є не елементи, а ФУНКЦІЇ, що породжують і створюють елементи, необхідні для функціонування системи в цілому. Тому суспільство в нього не сума елементів, не сукупність індивідів, а система утворення асоціацій людей, наділена особливими властивостями. **Структура в нього, - це функція, що затвердилася у нормах та інститутах** (дітородіння і виховання породили сім'ю), « дія- це функція, що викристалізувалась і стала навичкою». Він розкрив механізм появи структур із повторюваних дій і об'єднань індивідів. З іншого боку, як може існувати функція без елементів її виконуючих? Напевно, точніше називати це соціальною потребою.

Інші погляди:

1. Елементами структури вважають соціальні інститути (М.Вебер, Р.Мертон)
2. Елементами структури вважають соціальні групи і спільноти (К.Маркс)
3. Елементами структури вважають сукупність конституюваних правил (норми, закони, моделі), знань і ресурсів (Дж.Мід, Е.Гідденс, П.Бурдьє)

ВИСНОВОК: Таким чином, соціальна структура містить у собі, з одного боку, соціальний склад (елементи , що утворюють систему), з іншого, - зв'язки між елементами, що розрізняються по мірі поширення їхньої дії, за значенням у характеристиці структури на певному щаблі розвитку суспільства.

Однак найбільше стабільним елементом структури виступають *Соціальні Інститути*. Їх можна назвати «конструкціями» , які несуть суспільну систему. Н.Смелзер визначає їх **як побудови, створені для використання ресурсів суспільства у формі взаємодії з іншими, для задоволення тих або інших соціальних потреб**. Найпершою функцією соц.інститутів є підтримка стабільності системи за допомогою зведення діяльності людей до більш-менш передбачених **зразків соціальних ролей** . Всі ролі пов'язані між собою множиною прав і обов'язків, що визначають характер їхньої взаємодії (Парсонс). Таким є механізм вмикання індивіда в соціальну систему.

Якщо соціальні інститути перестають задовольняти потреби людей, люди - перестають дотримуватись прав й обов'язків на себе узятих.

Справа в тім, що однієї з функцій соціальних інститутів є встановлення і підтримка істотних розходжень, що ґрунтовно укорінені в недвозначних ідентифікаціях, тобто - підтримка існуючих границь та страт. Сталість відмінностей іманентно властива інститутам через застосування різного роду ресурсів для константності різноманітності, що фактично гарантувало відтворення соціального порядку, який и відтворює систему суспільства та її риси (див.табл.1).

Але соціальна реальність не обмежена тім, що може виступати регуляторами дій індивідів і груп (чи ж домінуючим контекстом), - тому соц. інститути вже не можуть бути незмінними. Крім того, приймати і підтверджувати важливість колишніх інституціональних відмінностей означає консервувати прихильність соціологічної уяви к звичним моделям інституціональної структури суспільства індустріальної епохи і фактично двигатись по осі історичного часу в зворотному напрямку. І тому усе більш масовим стає поведінка акторів, що не приймають їх в увагу. Застарілі інституціональні структури хоча і не деконструюються, але дуже ґрунтовно дискредитуються сприйнявши нові імпульси від волютаристичної дії. Частково так відбувається ще і тому, що **суб'єкти дії інформовані про обмежену можливість інститутів виконувати традиційні функції.** Приміром, держава як соціальний інститут нині стиснутий — і це не тимчасове явище— у можливостях регулювати процеси в національній економіці. При цьому будівництво влади державних інститутів (національних урядів, регіональної влади) в пострадянських країнах відбувається повз волю і бажань відповідних структур і професійно-статусних груп.

Табл. 1. МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНОЇ СИСТЕМИ І ЇЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ

| ЕКОНОМІЧНА СФЕРА | СОЦІАЛЬНА СФЕРА | ПОЛІТИЧНА СФЕРА | ДУХОВНА СФЕРА |
|--|--|---|---|
| Система і методи управління економікою | Еліта і способи її поповнення | Ступінь політичної свободи і прав особистості | Релігія та її роль у суспільстві. Мораль, система моральних цінностей та звичаїв |
| Структура виробництва (співвідношення галузей), домінуючі технології. | Соціально-етнічна структура і відносини етносів. Міграції. Толерантність. | Тип державного устрою (монархія, республіка, унітарна/федеративна/конфедеративна держава) | Тип культури та її роль (елітарна, демократична, масова, андеграундна унітарна/полікультурна) |
| Розповсюджена власність на засоби виробництва або їх співвідношення (державна, приватна, корпоративна тощо). | Демографічна структура і тенденції її зміни, домінуючі поселення і тип забудови. | Партії, їх роль і співвідношення | Система освіти (закрыта / загальна платна / безкоштовна, рівень обов'язкової освіти) |
| Механізми розподілу та обміну благ і ресурсів. | Відносини соціальних груп, ступінь рівності і соціальної однорідності | Громадські рухи та їх роль, громадянське суспільство | ЗМІ та преса (вільна / цензурована, державна/комерційна) |

Зв'язки, обумовлені взаємодією організацій, називають інституційними, а соціальні системи, що виникають при цьому – соціальними інститутами. Інституційні зв'язки можна назвати ще нормативними, тому що їхній характер і зміст встановлюються суспільством. Тому вони виконують також функції соціального керування і контролю.

М.Спенсер виділяв такі основні функції соціальних елементів-ІНСТИТУТІВ : а) активна оборона від зовнішніх ворогів і грабіжників - каральна система; б) діяльність, що утворює, - створення засобів подальшого існування - виробництво; в) координація і регуляція усіх видів діяльності - політична система.

Сучасні соціологи Брати Ленські (1970) виділили 6 функцій, необхідних для підтримки цілісності і нормального функціонування системи: а) комунікація (загальна мова, інфраструктура); б) виробництво товарів і послуг; в) їх розподіл; г) захист і безпека; д) заміна членів суспільства, що вибувають (народження, соціалізація, імміграція); е) контроль і корекція діяльності, врегулювання конфліктів. **Ці функції здійснюють усі члени суспільства по відношенню один до одного за допомогою соціальних інститутів.**

Невірно вважати, що соціальні інститути не змінюються і не змінюють своїх функцій (найяскравіші приклади –виробництво і сім'я). **Є декілька законів зв'язку між соціальними інститутами (це моя концепція):** 1. Всі вони взаємозалежні й необхідні. Тільки загалом вони створюють систему. 2 Кожний прагне зайняти головуюче положення в системі (політика, релігія, економіка й ін.),тоді починаються дисфункція ,за часом коли ситуація не змінюється в системі наступає

кризе, а потім можливий крах системи ,розпад (напр. СРСР)..3.Нужда, потреба, у відповідь на яку виникає соціальний інститут, поступово стає для нього необхідною умовою існування: замість того, щоб боротися зі злочинністю, каральні органи створюють «пригноблених». Армії, покликані захищати, перетворюються в агресорів. Системи соціального захисту покликані боротися з бідністю - її відтворюють знову, міняючи критерії бідності. Першим цей закон відкрив Е. Дюркгейм, потім П. Монсон. Для збереження свого положення соціальному інституту необхідний об'єкт охорони і турботи, тобто чужі страждання для них мотив до активної діяльності, але усунення соціальної потреби і нерівності не входить у цілі даного інституту.

Зовні соціальний інститут виглядає як сукупність осіб, установ та норм із своїми специфічними функціями. Зі змістовного боку - це система доцільно орієнтованих стандартів поведінки окремих осіб у конкретних ситуаціях. Так, якщо юстиція як соціальний інститут зовні може бути охарактеризована як сукупність осіб, установ і матеріальних засобів, що здійснюють правосуддя, то зі змістовної точки зору - це сукупність стандартизованих зразків поведінки правоспроможних осіб, що забезпечують дану соціальну функцію. Зазначені стандарти поведінки втілюються у визначених ролях, характерних для системи юстиції (роль судді, прокурора, адвоката, слідчого і т.п.).

Соціальний інститут, таким чином, визначає орієнтацію соціальної діяльності і соціальних стосунків посередництвом взаємопогоджуваної системи доцільно орієнтованих стандартів поведінки акторів. Їхнє виникнення й угруповання в систему залежить від змісту розв'язуваних соціальним інститутом задач. Кожний такий інститут характеризується наявністю мети діяльності, конкретними функціями, що забезпечують її досягнення, набором соціальних позицій і ролей, а також системою санкцій, що забезпечують заохочення бажаного і стримування поведінки , що відхиляється.

Соціальні інститути існують та відтворюються завдяки діяльності соціальних суб'єктів.

Класифікації **соціальних суб'єктів** ми розглядалися в минулій лекції. Узагальнимо ще раз. Вони можуть бути індивідуальними або колективними (традиційний підхід) ; акторами, агентами або учасниками (сучасна соціологія) . Суб'єкт - це той, хто діє або бере участь у соціальних процесах та впливає на результати дій.

СОЦІАЛЬНА ДІЯ включає невтручання, вижидання, терплячу покірність, внутрішню незгоду. **Соціальною називається дія соціальна по наслідках або причинах. Вона може бути орієнтована на минуле, дійсне, майбутню поведінку ІНШОГО** (М.Вебер).

Орієнтація на Іншого - найважливіша ознака соціальної дії, але вона може бути спрямована і на самого себе (якщо я хочу себе змінити або змінити свою поведінку). Усвідомлену орієнтацію дії на Іншого (його реакцію) називають **Чекання**. **Чекання та дії повинні збігатися**, інакше немає сенсу і не можлива взаємодія. (Дж.Мид). Структуру соц.дії та їх типологію дав МВебер: мета, яка детермінована потребами, інтересами та мотивами суб'єкта дії. Мета –це очікуваній або бажаний результат,На ній будується план (програма дії),в якому враховується: засоби, методи, строки, ресурси.Реалізація плану з корекцією, суто дія. Рехзультат, якій порівнюється з планом та метою.Але результат завжди не зовсім такої ,якої очікували.Тому що діють інші субекти, тому **дія завжди є взаємодія**.

Т.Парсонс вважав **соц. взаємодію** безупинним процесом, що має таку **структуру** : а) Діяч із потребами і цілями; б)Соціально-класовий контекст і життєва ситуація як сукупність умов і обставин соціального середовища; в) Упорядкована програма дій - вибір засобів, способів, методів з обліком ; г) Взаємодія по реалізації і корекції плану; д)Облік чекань і можливих дій з боку інших учасників.

У процесі взаємодії між учасниками виникають **зв'язки і стосунки**. Стосунки залежності, потреба во взаємодії були присутні споконвічно(О.Конт) і спонукали до дії. Нам очевидна наша залежність від родичів, сусідів, колег (особисті зв'язки) і їхній вплив на нас, але не завжди усвідомлюється, як впливають інституціональні зв'язки: економічне положення країни, політичний режим, культура і т.п. (формальні знеособлені зв'язки).

Соціальні зв'язки являють собою вираження спільностіта залежності функціонування або розвитку двох (і більше) елементів соц. структури. Зв'язок і є вираження такої сумісності.Соціологи розрізняють: зв'язки функціонування,розвитку, генетичні і кореляційні зв'язки.

Під соціальним зв'язком звичайно розуміють набір чинників, що зумовлюють спільну діяльність людей у конкретних спільнотах у визначений час для досягнення тих або інших цілей. Соціальні зв'язки встановлюються на тривалий період часу незалежно від персональних рис окремих особистостей. Соціальні зв'язки мають об'єктивний характер. **Це зв'язки індивідів, зв'язки людей із явищами і процесами навколишнього світу, що складаються в ході їхньої практичної діяльності.** Сутність соціальних зв'язків виявляється в змісті і характері соціальних дій людей, що складають дану спільноту.

Соціальні зв'язки об'єднують людей у групи, спільноти і соціальні рухи, що і змінюють суспільство.

Інституційні зв'язки, як і інші форми зв'язків, являють собою упорядковану **соціальну організацію**. Ця система прийнятих спільнотою форм діяльності, норм і цінностей, що гарантують подібну пове-

дінку їхніх членів, погоджують і направляють у визначене русло прагнення людей, встановлюють стан рівноваги між індивідуальними прагненнями, груповими цілями і суспільством в цілому.

Згадаємо поділ первинних (малих) і вторинних груп і об'єднань людей (Тьонис, Кулі). До другого типу і відносяться інституційні зв'язки всередині соціальної організації.

Соціальна організація створена для визначених цілей. Її члени грають суто визначені ролі, де емоційні стосунки не присутні або не впливають на взаємодію. До соціальних організацій відносять великі колективи або соціальні групи. Все наше життя протікає в таких організаціях: пологовий будинок, школа, універмаг, поштамт, видавнича фірма, університет, армійський підрозділ, компанія, міськвиконком.

Н.Смелзер виділив такі типи соц.організацій:

- Добровольчі (вивчалися Сіллсом. 1968). Їхні ознаки - захист інтересів своїх членів, свобода входу і виходу, немає матеріальної винагороди, звань і посад, самоврядування (незалежність від держ.органів);
- Заснування тоталітарного типу (вивчалися Е.Гоффманом. 1961). Головна ознака - неконтрольована влада одних людей над іншими. Це не тільки режимні і каральні органи, але лікарні, будинки старих, інститут опікунства, патронаж, закриті школи і монастирі, секти.
- Бюрократичні організації. Головні ознаки - анонімність влади і поділ відповідальності. Вивчались М.Вебером, Л.Пітером, Паркінсоном та ін. Більш докладно про неї поговоримо в лекції "Соціологія організації і керування".

Визначним моментом для формування соціального зв'язку може бути *соціальна взаємодія* індивідів або груп, що формують соціальні спільноти. **Взаємодія виражає характер і зміст стосунків між ними, що виявляється в розходженні соціальних позицій і ролей.** Наприклад, Іван студент – член студентської групи, або він же спортсмен - член команди Соціальна взаємодія між сферами, явищами і процесами соціального життя реалізується через різні види діяльності. Вона може бути як між відособленими сторонами (зовнішня взаємодія), так і всередині окремого об'єкта, між його елементами (внутрішня). Об'єктивною стороною взаємодії виступають зв'язки, незалежні від окремих людей, але що опосередковують контролююче утримання і характер взаємодії. Під суб'єктивною стороною взаємодії розуміється відносини індивідів один до одного, засноване на взаємних чеканнях відповідної поведінки. Це, як правило, міжособові (або соціально-психологічні) стосунки, що складаються в конкретних соціальних спільнотах у конкретний період часу. **Соціальна**

взаємодія викликає зміни. Механізмом є вплив змін на інших людей, викликаний цими діями і зворотною реакцією на них.

СОЦІАЛЬНІ ЗМІНИ.

Соціальні процеси - це якісні зміни в суспільстві, в формах та засобах взаємодії людей, які є результатом свідомих, або несвідомих дій соціальних організацій, рухів та інноваторів.

Соціальні рухи - об'єднання людей із метою змінити або захистити існуючий порядок. У кожному конкретному суспільстві зустрічається безліч соціальних рухів. Як правило, виникають і контр-рухи, спрямовані проти тих цілей, за які борються перші. Расистські та антирасистські, феміністські і навпаки, комуністичні і антикомуністичні. За скасування заборони абортів і за зберігання заборони абортів, за права сексменшин і за заборону таких зв'язків. Рухи класифікують за метою, за методами (радикальні - помірні), по складу, по тому, чиї інтереси вони виражають. Наприклад, недавно створена «партія аматорів жінок» в Україні (Поплавський і Зібров) Вона складається з чоловіків але створена на захист жінок, їхніх прав і інтересів.

Головні питання: Чому люди об'єднуються в рухи? Що спонукає їх до активних суспільних дій?

Н.Смелзер виділив такі **причини**. По-перше, у людей повинно бути почуття невдоволення тим, що відбувається або своїм станом у суспільстві (суб'єктивна оцінка об'єктивних подій). По-друге, необхідна наявність загальних стандартів, за якими оцінюється ситуація і події. Крос національні дослідження Гарра в 70-і р.р. показали, що в різних країнах різні речі викликають почуття невдоволення і сприймаються як несправедливі. По-третє, потрібна впевненість, що ніхто інший не змінить становище і сама ситуація не вирішиться. По-четверте, необхідна організація для досягнення цілей. Люди, що стоять «у джерел», стають ядром або керівною ланкою нового руху. **Всі соціальні рухи проходять декілька стадій у своєму розвитку** перед тим, як стануть організацією (на матеріалі КСІ неформальної асоціації допомоги постраждалим від стихійних лих на Середньому Заході США):

- **кристалізації** - усвідомлюються потреби суспільства, шляхи їх досягнення і розподіл ролей;
- **визнання** -зовнішні дії, контакти з іншими організаціями для обговорення спільних цілей і зусиль;
- **інституалізації** -рух приймає організаційні форми і рамки.

Конфлікти в суспільстві є і будуть, поки існує суспільство. Соціологи визначають суть конфлікту і його причини (а не привід). Конфлікти поділяють на особисті (вони ірраціональні), організаційні і пов'язані з боротьбою за ресурси або владу між соціальними групами (класами, націями). В середині організації можуть бути конфлікти -

потреб, інтересів особистостей або підрозділів, рольові (статусні) конфлікти, ціннісні конфлікти. О.Здравомислов пропонує поділяти конфлікти за змістом : матеріальні, політичні, національні, релігійні, культурологічні і тощо.

Вирішення конфлікту призводить до змін, а значить і розвитку організації, але не всі конфлікти сприятливі і потрібні для колективу і суспільства. Є конфлікти, що краще запобігати або вирішувати на перших стадіях, поки вони не поглибилися. Не варто йти від конфлікту, затягувати його рішення. У латентному стані він може знаходитись довго, а потім вибухнути в несподіваний момент. Не варто і спеціально загострювати конфлікт. Вирішення конфлікту може бути тимчасовим (компроміс) або остаточним (докорінним). Часто потрібен фахівець або посередник між конфліктуючими сторонами при спільному бажанні вирішити конфлікт. Іноді рішення зв'язане з усуненням однієї з ключових фігур (звільнення або ізоляція), що створює конфлікти, розпалює ворожнечу і небезпечен для суспільства.

Соціальні зміни можна визначити як зміну способу організації суспільства. А соціальний процес - як спрямовану соціальну зміну. Соціальні зміни можуть бути викликані незначним технічним нововведенням (напр.ТV).

Соціальна система в цілому змінюється в результаті взаємодії суб'єктів, що висувують нові цілі, потреби або засоби, а також способи їхнього досягнення. Це має назву **прогрес суспільства**. Зміни можуть бути результатом конфліктів окремих соціальних груп - політичні революції. Спрямований поступовий процес змін у суспільстві називали в ХІХ ст. еволуцією, а стрибки, якісні та системні зміни - соціальними революціями. Наприкінці ХХ століття з'явилися нові терміни:

- *модернізація суспільства* - викликана новаторським пропозиціями,но це частковий зміни ,невелике удосконалення чогось;
- *трансформація* - зміни форм всей соціальної системи і суспільних стосунків в результаті реформ;
- *зрушення* - якісні зміни способу організації спонтанного характеру,розпад системи.

Темпи соціальних змін різні в різних країнах і залежать від готовності населення до них. Порівняйте реформування в пост-соціалістичних країнах: Угорщина, Польща, Чехія і Росія, Україна, Білорусія.

У ході модернізації суспільства змінюються не тільки технології і виробничі стосунки, а також соціальні зв'язки, структура населення, матеріальна і інфраструктура, ландшафт, тип житла, побут, спосіб життя (мотосані у народів півночі).

При дослідженні соціальних змін соціологи зосереджують увагу на зміні колективної поведінки, типів поселень, культурних цінностей і норм. Соціальні зміни є результат діяльності суспільних рухів і соціальних груп.

Осборн, досліджуючи модернізацію суспільства під впливом НТР в 1970 р.р. підкреслював, що зміни в матеріальній культурі (предмети, винаходи, технології) і в адаптивній (соц.інститути, соц.структури, цінності, норми, політичні інститути,свідомості) відбуваються не одночасно. Друга сфера змінюється повільніше і довше, з тимчасовою затримкою пристосовується до змін матеріальної культури. Наприклад, комп'ютери і методи навчання. Це він назвав **законом „культурного лага (затримка)”**

Групи інноваторів (агенти соціальних змін) включають підприємців, винахідників, діячів культури, політиків, борців за справедливість, соціальних працівників.

Чинники, що заважають інноваціям. До них відносять навички, стереотипи, страх нового, уподобання, консерватизм, традиції, родинні зв'язки.

ВИСНОВКИ .Чинниками змін у суспільстві є:

1. Стосунки між людьми в процесі взаємодії не обов'язково призводять до згуртованості й об'єднання. Вони можуть викликати конфлікти.
2. І навпаки, стосунки «панування-підпорядкування»,«керівництво-слухняність», «лідерство-вплив» не обов'язково пов'язані з конфліктами, як стверджують Р.Дарендорф і його прихильники. Люди занадто конформні (податливі) й адаптивні. Експерименти відкрили сліпе підпорядкування авторитетам, некритичність сприйняття, неосмислені дії, стадні інстинкти та ін. Лінь, навички, соціальна пасивність і апатія, страх знизу і знеособлена влада бюрократичних структур (хто винуватий ? - МИ). Величезна роль соціальних інститутів, уніфікації і реклами.
3. Більш значним чинником розвитку суспільства окрем конфліктів виступає соцідаюча праця та творчість, інноваційна діяльність особистостей та груп.

ТИПИ СОЦІАЛЬНИХ СИСТЕМ.

Повна якісна зміна соціальної системи (ТРАНСФОРМАЦІЯ) приводить до нового типу суспільства. Відома періодизація історії (типологія суспільств) О.Конта і Г.Спенсера. К.Маркс запропонував формаційний підхід. Його вчення про формації (5) критикувалося за лінійність, утопічність комуністичної формації і невідповідність реальній історії. Але якщо вважати формації «ідеальними типами», то вони підходять для розуміння внутрішніх законів розвитку суспільства.

Цивілізаційний підхід з'явився на початку ХХ століття. Його можна сполучити з формаціями К.Маркса. (см. Табл.2).

Шаблі розвитку суспільства

| <i>Тип цивілізації</i> | <i>Тип формації</i> | <i>Тип культури</i> |
|----------------------------------|----------------------------------|---|
| Локальні Цивілізації | Первісна Формація | Архаїчна Культура |
| Аграрна Цивілізація | Рабовласництво, Феодалізм | Традиціоналістська Патріархальна |
| Індустріальна Цивілізація | Капіталізм Соціалізм | Масова, елітарна і демократична |
| Інформаційне Суспільство | ? | Аудіовізуальна Поліморфна |
| Єдина світова Цивілізація | ? | Єдина світова культура |

Цивілізаційна типологія історії може бути представлена 4 позиціями:

1. Ототожнення з культурою (Хотінгтон „Конфлікт цивілізацій, фактично протиставляє культури)
2. Цивілізація—це ступень в розвитку культури (М.Данилевський, П.Сорокін)
3. Певна ступень розвитку суспільства (після варварства)-Морган, Енгельс, або навпаки: розквіт цивілізації веде до гибелі культури (Гусерль, Бердяєв, Гайдеггер).
4. Ступень розвитку регіону або етносу (цивілізація - життя за по правилами, а культура - життя за моральними нормами. (терорі я локальних цивілізацій Тойнбі, Шпенглер.)

Моя концепція полягає в тому, що **цивілізація** – це найбільш узагальнена характеристика суспільства, яка відбиває його відносини з природою. Кожна цивілізація відбиває технології, засіб виробництва та уклад життя на базі геокліматичних особливостей природного середовища, системних характеристик, до яких відноситься певний тип формації в поєднанні з певним типом культури в її етнонаціональних і психологічних особливостях. Цивілізація - є синтезом, узагальнений «портрет», до якого входять універсальні, типологічні й самотутні, унікальні риси кожного суспільства (країни). Таким чином, кожної ступені цивілізації відповідає свій тип формації (або кілька типів) и свій тип культури (також у варіаціях). При цьому, **формація** відлнуає інституалізовані форми життєдіяльності й суспільних відносин, «скелет» спільної будівлі (К.Маркс), а зміст життя суспільства

задається типом культури, якій поєднує себе дієвий, ціннісний – нормативний та інноваційний компоненти. Формація включає: домінуючий спосіб виробництва, стратифікаційну піраміду, політичну систему й ідеологію. **Культура** включає: систему ідеалів, цінностей, норм, технології як зразки та стандарти діяльності й моделі мислення, поведінки (менталітет), а також досягнення – пам'ятки культури, які передаються наступним поколінням. Таким чином, цивілізація, формація, культура - це ні окремі, а доповнюючі одне одну характеристики соціальної системи. При такому підході зберігається універсальність і варіативність історії, єдність у різноманітті.

Сучасна Україна - це індустріальне суспільство на його злеті, яке вже начало переходити до наступної ступені. Україна знаходиться в стадії системної трансформації але воне має суттєві пережитки традиціоналізму в культурі, родинному колі управління та суспільній свідомості.

Ще одним викликом для зберегання цілісності і стабільності соціальних систем є ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ: вичерпання ресурсів, екологічна криза, запобігання війн і збройних конфліктів. Швидкість змін у соціальному житті набагато випереджає зміни в суспільній і індивідуальній свідомості. («Футуршок», Тоффлер, 1974).

У глобальних світових масштабах також спостерігається криза: структурна, ресурсна, екологічна. Не вирішивши ці проблеми, - людство не врятується.

ГЛОБАЛЬНІ ПРОЦЕСИ ТА ФУТУРОЛОГІЯ.

Перехід до єдиної світової цивілізації і культури процес декількох сторіч, а може і більш довгий. Дослідженням і прогнозуванням глобальних процесів займається наука Футурологія, зокрема «Римський клуб» - об'єднання вчених різних фахів усього світу для рішення глобальних проблем та прогнозів майбутнього. У рамках засідань Римського клубу запропоновані прогнози Тоффлера (4 сценарії загибелі людства), Н.Моїсеєва і ін.- «Ядерна зима», Тінбергена - «Новий світовий порядок», «Спільний Будинок» М.Горбачева інші. Паралельно з ними розроблялися різні теорії конвергенції в рамках «технологічного детермінізму». Основна думка – одночасно з модернізацією відбувається **ідентифікація й інтеграція** окремих суспільств і соціальних систем, вирівнювання їхнього розвитку. Урбанізація, індустріалізація, ринок, загальна середня освіта, масова попкультура - процеси інтернаціональні. Спостерігаються подібні тенденції у виробництві, сімейному житті. Наукові і культурні обміни зробили загальним надбанням національні досягнення. Однак формація, що буде адекватна цій новій цивілізації, ще не викристалізувалася, й існує багато різних її моделей: «Суспільство

масового споживання», «Загального благоденства», «Постіндустріальне суспільство» (Форестер), «Технотронне» (З.Бжезинський), «Інформаційне» (Д.Белл).

Іспанський **соціолог М.Кастельс** 30 років вивчав перехід до нового рівня на досвіді різних країн і узагальнив (1988) основні риси і тенденції самого переходу і початкової стадії нової соціальної системи:

- Складається єдина світова економічна, культурно - інформаційна, політична система.
- Змінюються продуктивні сили → нова соціально-професійна структура, зросли вимоги до професіоналізму → освіта стає безперервною.
- Нові технології підсилюють відчуженість людей у процесі праці і від самої праці (Еріксон).
- Змінюється спосіб життя, характер політичної діяльності (спад масових суспільних рухів).
- У культурі зрушення до камерних малих форм і жанрів, мікровариств, поліфонії, мозаїчності й еkleктиці смаків, інтересів, цінностей. Дозвілля більше вдома, ніж на публіці (прогноз «Електронного будинку»).
- Глобалізація і мультишвидкість змін, багатогранність процесів приводять до нездатності рядових людей їх охопити й осмислити. Наступає «соціальна шизофренія». Відчуженість від суспільства індивіда підсилюється ще більше. Подібно равлику люди замикаються у своєму мікросоціумі, близькому і зрозумілому.

ВИСНОВКИ. М.Вебер порівнював соціологію з храмом, навколо якого надбудовуються, переробляються, але ніколи не знімаються будівельні ліси. Супутня нам нині парадигма (чи одна з парадигм) пропонує трохи іншу метафору. Храм науки складений з безлічі модулів, таким чином, що при їхній перестановці і включенні в нові сполучення не тільки дозволяють змінювати конфігурацію зовнішньої форми і перекомпоновувати внутрішній простір будинку, але припускають і власну трансформацію. Внутрішньо наукова установка на роботу над концептами підкріплюється також ззовні. Тотальне настання на ряд основних для колишнього соціального порядку дихотомій — "зовнішнє-внутрішнє", "національне-інтернаціональне", "локальне - соціетальне", "центр-периферія", "приватне-публічне", "далеке-близьке", "своє-чуже" (перелік відкритий для поповнення), — яке тепер природним образом зв'язується з глобалізацією, викликає розмивання обґрунтованості і значимості подібних дихотомій. Що, у свою чергу, вимагає переосмислення представлень про соціальний порядок, який конституюється, насамперед, соціальними інститутами. Але в "новій реальності"

рубежу тисячоріч (п. ХХІст.) реплікація зазначених вище дихотомій стрімко втрачає практичний зміст.

ВИСНОВКИ:

1. Стратегії стабільного розвитку мають 4 головних критерії: позитивне відтворення населення, економічне благополуччя, збереження екології, соціальна справедливість.
2. Ліберальна ідея на початку 21 ст. вичерпала себе. Вона не допомагає рішенню цих завдань.
3. Треба знайти нові інтеграційні механізми суспільства, нову політику і ідеологію, які будуть орієнтовані на самозабезпечення і самозанятість рядових громадян, їх солідарність за спільне майбутнє. Цей шлях - розвиток громадянської ініціативи та громадянського суспільства з його інституціями.

ЛІТЕРАТУРА:

Соціологія. Підручник / За ред.. Юрій М.Ф.,- 2007, К.:Кондор, -с.66-83
Соціологія. Посібник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка. – К.: Академія, 2010. – С. 113-141.

Глобалізація: сучасні теорії, ідеологія, практика. Лекція 1// Структурні виміри сучасного суспільства. - К.: ІС НАНУ. – 2006. - С. 7-43.

Арсеєнко А.Г. Вызовы глобализации и Украина.-Ин-т социологии НАН Украины.-К.: ИС НАНУ, 2011. – 516 с.

Бутейко. Д. Куди прямує Україна? –К : Юридична книга.-2001- 56с.

Илюшина Э. Глобализация и постмодерное общество // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2004. – №4. – С. 79-98.

Забродский В.А. Структурно-функциональные модели общества.-Х.,- 1999-47с.

Здравомыслов А. Социальные конфликты. М.,1995

Данильян О.Г. Социальные противоречия: сущность, типология, формы проявления. – Х.: Основа 1998-143с.

Кастельс М. Информационное общество: тенденции перехода.М. 1990.

Сорокин П. Обзор циклических концепций социально-исторического процесса // Социсследования.1998,- №12

Тинберген Я. Пересмотр международного порядка М.1980

Тойнби А. Дж. Постижение истории. М.,1991.с.75-161

Тоффлер. Третья волна цивилизации.М.-2000.

Українське суспільство – соціологічний моніторинг / Ред. В. Ворона, Е.Головахи, М. Шульга. – К.: 2013. - 480с.

Чернова Л.Е. Информационное общество и глобализация// ж:Світова цивілізація і між народні відносини.- 2002,- №1,- С.121-127.

Інтернет джерела статистика та дослідження: www.i-soc.com.ua;
www.ukraine.ua; www.ukrstat.gov.ua; www.edportal.org.ua

Питання до самоконтролю:

1. Розкрийте системні зміни суспільства.
2. Структура суспільства як система (основні точки зору).
3. Соціальні інститути, їх роль у житті суспільства.
4. Соціальні відносини та зв'язки, їх типологія.
5. Соціальні дії - їх ознаки та сутність, різновиди та структура.
6. Класифікація соціальних суб'єктів: традиційна та сучасна .

Лекція 4.СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА СУСПІЛЬСТВА: НЕРІВНІСТЬ, МОБІЛЬНІСТЬ, СТРАТИФІКАЦІЯ.

1. Соціальні розходження - основа типології соціальних груп і спільнот.
2. Соціальна нерівність - причини, оцінки, перспективи.
3. Соціально-економічна стратифікація і мобільність у суспільстві.
4. Етнічні групи , нерівність і взаємовідносини.

Як ви вже знаєте, поняття «соціальна структура» тісно зв'язана з поняттям «соціальна система». Соціальна система - це сукупність соціальних явищ і процесів, впливаючих один на одного і на розвиток системи у цілому. Поняття «соціальна структура» вживається в декількох випадках. Перший - набір елементів соціальної системи і зв'язки між ними. Таке трактування вже розглядалося (див. Лекцію 3).

Другий зміст **поняття «соціальна структура»** відображає стосунки соціальних груп і спільнот: соціально-економічні, соціально-демографічні, соціально-етнічні, територіальні (місто, село, регіон), культурні.

Соціальну структуру суспільства (вужький зміст) можна визначити як сукупність взаємозалежних між собою, упорядкованих щодо один одного спільнот , шарів, соціальних груп.

Соціальна структура відображає особливості місця і ролі класів, професійних, етнічних і демографічних груп конкретного суспільства. Соціальний аспект будь-якої спільноті (наприклад шахтарі або

банкіри) концентрується в її зв'язках із професійними і класовими стосунками.

Під час опитувань суспільної думки соціологи зауважили, що відповіді на самі нейтральні теми: «чи щасливі ви?», «Здоров'я», «Ідеал чоловіка і жінки», - розрізняються в залежності від подібних, об'єктивних ознак респондентів.* (*респонденти - учасники опиту, анкетування.) На відповіді впливають: стать, вік, родинний стан, освіта, наявність / відсутність роботи, професія і її престиж, національність, прибуток. Сукупність соціальних ознак, що описують соціальний стан людини, називають «об'єктивкою» або «паспортичкою» і включають в анкету. Також враховують і соціальне походження (хто були батьки). Виявляється, що *люди, які знаходяться в подібному становищі, подібним способом оцінюють події, діють відповідно своїм оцінкам і уявленням.* Тому на основі вивчення суспільної думки можна прогнозувати поведінку людей.

Приклад Н.Смелзера. Студент Марко, що вивчає соціологію в

Каліфорнійському університеті, вирішив вивчити ставлення студентів до шахрайства. (Щось подібне прийдеться робити і вам). Він встав на алеї, що веде до головного будинку і задав 100 чоловікам, що випадково проходили повз питання: Який вид шахрайства їм здається гірший - із податками або з держ. допомогою? Крім того, він їх питав який вік, курс, факультет, прибуток сім'ї на людину на місяць, освіти, рід занять і професію батьків. Гіпотеза була така: студенти з бідних сімей - основні одержувачі допомоги будуть вважати гіршим шахрайство з податками. А студенти із сімей із середніми і високими прибутками - будуть вважати гіршим обман з допомогою (тому що їх сім'ї основні платники податків, із яких бідні одержують допомогу).

Гіпотеза цілком підтвердилася. Найбільш вагомою ознакою виявився прибуток батьківської сім'ї, а на другому за значимістю місці - освіта, рід занять батьків, що побічно впливають на прибуток.

Одночасно з'ясувався загальний вплив стану і поглядів батьків на ціннісні орієнтації студентів на протизагуг існуючим стереотипам про конфлікт (непримиренності поглядів) батьків і дітей.

Висновки з 1 питання:

1. **Соціальні розходження** в комплексі визначають (детермінують) диференціацію інтересів, ціннісних орієнтацій, способу життя і культурних смаків індивідів.
2. Якщо соціальні розходження зв'язані з нерівністю в соціальному стані, то представники групи, що дискримінується, вважаючи свій стан несправедливим, можуть створювати рухи й організації на свій захист.
3. Соціальні розходження служать підставою для дослідників об'єднувати індивідів у соціальні групи (первинні і вторинні) за

схожістю їхнього соціального стану. Вони є основою самовизначення й ідентифікації особистості, її приналежності до тієї або іншої групи.

4. Процес структурної диференціації - один із ключових моментів історії і сучасних соціальних змін. Вивчення його чинників, основ і тенденцій, а також відхилень від загальних тенденцій, становить інтерес не тільки для теоретичних вишукувань, але і для прикладної проблематики.

СОЦІАЛЬНА НЕРІВНІСТЬ.

Питання, що здавна займало суспільствознавців, - чи є нерівність загальною і неминучою рисою або можлива повна соціальна рівність (однорідність) у суспільстві ?

Брати Ленські вивчали в 60-70-і р.р. життя папуасів Нової Гвінеї, а також численні описи минулих експедицій (історично-етнографічні і культурно-антропологічні матеріали). Вони переконливо довели, що нерівність, у широкому розумінні слова, була завжди, навіть на найперших щаблях історії. Філософські утопії: «Золоте століття» (Гоббс і Руссо), «Повна рівність первісного племені» (Маркс)-міфи.

У дописьменних культурах («примітивних суспільствах» Г.Спенсер) головними цінностями виступали: сила, мужність, краса, релігійні пізнання, практичні уміння. Символічно нерівність закріплювалася в прикрасах, татуїровці, одязі, порядку участі в ритуалі, можливості брати участь у прийнятті рішень, розподіляти ресурси та інше. Люди в племені були нерівні в статусі, владі, престижі, репутації. Пізніше соціальні розходження виражалися в таких ознаках як нашивки, титули, значки, посади, звання, привілеї, пільги, оклади.

В міру ускладнення соціальних систем нерівність стає більш виразнішою. Брати Ленські вважали, що в індустріальному суспільстві нерівність нижче, ніж на колишніх щаблях цивілізації. Вони пояснювали це демократизацією політичної системи, доступністю освіти масам, підвищенням соціальної мобільності для етнічних груп і нижчих класів.

У середині 80-х р.р. було проведено кросснаціональне дослідження. Його метою було простежити як впливають на ступінь розшарування або однорідності суспільства економічна і політична система (капіталізм, соціалізм, країни, що розвиваються). Ідеологічні стереотипи говорили : капіталістичні стосунки дають більше свободи, динамічний розвиток в економіці, але ведуть до більшої нерівності і кривди. І навпаки, планова централізована економіка з держвласністю менше динамічна, не дає свободи дії і рішень, але породжує велику соціальну однорідність. Ця гіпотеза не підтвердилася. Високий ступінь

соціальної рівності спостерігався в країнах, що розвиваються (3-го світу), але наближаються до передових - Ізраїль, Індія, Китай, і в країнах соціалізму, і в розвинених країнах (Швеція, Данія, Швейцарія, Німеччина), що було результатом продуманої соціальної політики держави, а не рівня розвитку економіки на пряму. Високий рівень розвитку країни дозволяє більше коштів витратити на соціальні програми. Більше багатих - більше податків - більше допомоги можна надати бідним.

Повної соціальної і політичної рівності немає ніде ні в кіббуцах, ні в комунах хіппі, ні в Північній Кореї. Китай часів культурної революції Мао Дзе Дуна, полпотівський режим у Кампучії привели суспільства до моделі «рівність у злиднях», а штучне вирівнювання прибутків вченого і водія трамваю в СРСР знижувало трудову мотивацію, породжувало соціальну апатію.

Соціологами факт «нерівності» оцінюється неоднозначно:

- Функціоналісти вважають його обов'язковим і необхідним чинником громадського життя, стимулом розвитку особистості і суспільства. Е.Дюркгейм пояснював нерівність, по-перше, нерівнозначністю для суспільства різних видів праці (простої і складної, кваліфікованої і некваліфікованої), різних професій, різних умінь. По-друге, люди мають різний ступінь талановитості і ретельності: дисциплінованості, працьовитості, ініціативності. Тому ті, хто виконує більш важливі функції і робить роботу краще інших, повинні і винагороджуватися в більшій мірі. А значить це справедливо. «Від кожного по спроможностям - кожному по праці, по заслугам». Політично такі погляди розділяють ліберально-демократичні партії.
- Конфліктологи вважають нерівність несправедливою. Вона є слідством обману, експлуатації, грабіжництва. Революція повинна ліквідувати цю кривду й встановити повну соціальну рівність. Таке гасло висував в часи Великої французької революції - «третій стан», майбутня буржуазія, у «Жовтневій пролетарській революції» і в молодіжній революції «нових лівих» (к.60 - п.70 р.р.). Крайня форма таких поглядів: Полпотівці ліквідували кривду розходжень розумової і фізичної праці, фізично убивши усіх вчителів і лікарів і замінивши їх неосвіченими «революційними» солдатами, учорашніми селянами. Така позиція відбита в гаслах лівих партій і рухів.
- Теорії політичного класу й еліт (Б.Рассел, Л.Козер, Р.Парк) також виправдовували соціальну нерівність. Вони говорили, що люди мають різну спроможність до керування іншими людьми. Тому в суспільстві завжди будуть керуючі (еліта) і керовані (маса). Середній клас - опора правлячого класу, але влада повинна

знаходиться в еліті (не за походженням, а за розумовими спроможностями і знаннями). Політичне вираження такий підхід знайшов у консерваторів. Михельс (1959) стверджує, що при рості чисельності населення (або працівників) від 1 до 10 тис.,- ступінь концентрації влади в руках деяких зростає багаторазово. Тому самий розвиток організації призводить до посилення нерівності участі рядових співробітників(громадян) в керувальних рішеннях, демократія недосяжна тільки в силу масштабів. Р.Мілс (1969) проголосив «революцію керуючих», Зб.Бжезинський у своїй моделі «технотронного суспільства» пророкує світову владу декільком десяткам людей-політиків, банкірів, промисловців і великих вчених. Однак сучасні моделі керування пропонують способи уникнення цієї небезпеки.

ВИСНОВКИ з 2 питання:

1. Люди несвідомо ранжирують оточуючих на «своїх» і «чужих», «рівних собі» і тих, хто «вище» або «нижче», на начальників і підпорядкованих, обраних і масу, процвітаючих і невдах. Обираючи професію, соціальну роль, люди мимоволі ототожнюють себе з одними шарами суспільства й одночасно дистанціюються від інших.
2. Можна аналізувати структуру суспільства за: а) об'єктивними позиціями і характеристиками; б) типами світогляду й інтересів (культурні і релігійні спільноти); в) типами дії (солідарні або роз'єднані)
3. Кожна людина (група) одночасно займає «сходинки» на множині соціальних східців та належить відразу до декількох шарів або груп. П.Бурдьє в книзі «Соціальний простір і генезис класів» представляє соціальний світ подібним до багатовимірного простору космосу з множиною полів, у кожному з яких індивід і його групи займають відповідні позиції.
4. Соціальна нерівність - це умови, за яких люди мають неоднаковий доступ до соціальних благ, що призводить до протиріччя між спроможностями (потенціалом) особистості і можливістю їх реалізувати. Не випадково соціал -демократи Заходу висунули ідеалом «суспільство рівних можливостей». Закріплюється нерівність правами, пільгами, привілеями. У основі все ж лежить матеріально-економічна, майнова нерівність, що першими зазначили марксиста.

ТЕОРІЯ СОЦІАЛЬНОЇ СТРАТИФІКАЦІЇ І МОБІЛЬНОСТІ.

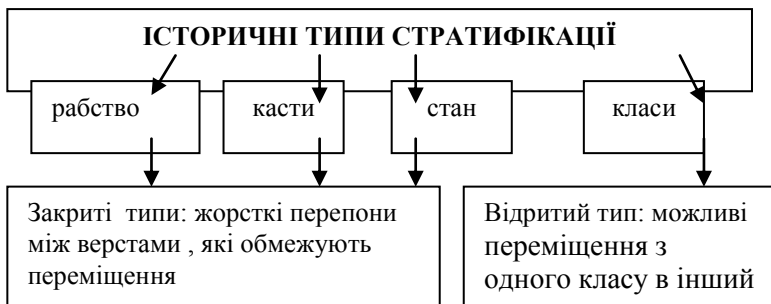
Соціальні розходження пов'язані з економічним розшаруванням, нерівним станом соціальних груп у трудовій сфері або професійному престижі, описується категоріями «нерівність», «клас», «статус»,

«шар,верства», «престиж». Вони відображають соціально-економічну структуру суспільства.

СТРАТИФІКАЦІЯ - (страга – верства, шар -гелог.) означає розшарування та диференціацію суспільства на нерівні за соціальним станом в соціальній ієрархії групи. Чим вище стан, тим більше і пільг, і привілеїв, і можливостей і навпаки. У сучасному суспільстві виділяють множини шарів (страт) за різними ознаками . Тим самим суспільство стає подібне пирогови з багатьма шарами.

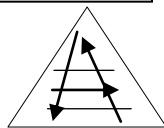
МОБІЛЬНІСТЬ - це характеристика суспільства з погляду можливості переміщення індивідів і соціальних груп у цілому по соціальних східцях або піраміді. Приклади: Американська мрія - з вуличного чистильника взуття - в Президенти міжнародної корпорації. Третій стан у результаті буржуазної революції став панівним класом. Ієрархічна система сучасного суспільства не має жорсткості яка була раніше. Формально усі громадяни мають рівні права займати будь яке положення у структурі. Різко виросла соціальна мобільність , але вона не привела до розмивання ієрархічної системи.

Соціальна мобільність - це можливість змінити своє становище, перейшовши в інший шар або всією групою зайняти більш вигідне положення.



Мал.1

Розрізняють «*вертикальну мобільність*» = «ліфт» і «*горизонтальну мобільність*» = «автобус», а також «*спадну*» і «*висхідну*».



Крім того, вивчається мобільність «*міжгенераційна*» (положення щодо батьків, дідусів і бабусь). Наприклад, дослідження польських переселенців у США трьох поколінь Ф. Знанецьким та У.Томасом за особистими документами (листами, щоденниками).

Генераційна мобільність - зміни соціального стану на протязі життя однієї людини. Серйозність таких процесів виявлена в прикладному дослідженні причин самогубства в Нью-Йорку.

Петерім Сорокін зробив великий внесок у розробку теорії мобільності. Він першим запропонував оцінювати соціальні системи з точки зору ступеня соціальної мобільності для особистостей і груп, порівнюючи США, Великобританію й Індію (де були залишки кастової системи). У результаті суспільства оцінюються як “закриті”, “жорсткі” або “відкриті”.

Показниками вертикальної мобільності прийняти:

- **Дистанція** – кількість ланок, на які змінилося положення індивіду або групи (нормальної вважається дистанція в 1-2 ланки вверх або вниз). Частіше застосується до міжгенераційної мобільності
- **Об’єм мобільності** - загальна кількість осіб, які змінили свій стан за окремий період часу. Так за 80-90 рр. з нижнього середнього класу до верхнього середнього перемістилося: 9% англійців, 7% японців и 10% американців, тоді як у французів, німців, датчан та італійців мобільність нижче (об’єм склав тільки 1-2%).
- **Коефіцієнт мобільності** - поділяється на коефіцієнт виходу з шару, який відлунає соціальну динаміку суспільства та коефіцієнт входу в соціальний шар, який показує напрямок мобільності та ступень відкритості верхніх прошарків для вихідців знизу.
- **Диференційна мобільність** - кількість переміщених по окремим стратам та класам.
- **Масштаб мобільності** – загальна кількість переміщених по всім прошаркам.

К **видам мобільності** також відносять **організовану мобільність** - зміна положення індивідами та соціальними групами під керівництвом з боку держави (боротьба з бідністю, переселення в більш благопрятні умови, зміна законодавства на більш ліберальне та демократичне, економічні реформи і ін.). **Структурна мобільність** - Це переміщення як об’єктивний наслідок трансформацій і змін в структурі суспільства (перехід к новій соціальної системі, як зараз к постіндустріальному суспільству).

Історія людства знає чотири великих стратифікаційні системи: рабство, касти, стани і класи. Вони розрізняються ступенем мобільності й обмеження в правах дискримінованих груп. Однак класи існували в багатьох соціальних системах, поряд із більш складною стратифікацією.

Класи і соціально-класова структура суспільства. Класи, у першу чергу, виражають нерівність економічних можливостей і прав розпоряджатися результатами своєї і чужої діяльності (власністю), що зв’язано з нерівністю прибутків, умов праці, освіти і багатьма іншими ознаками. Основний великий розподіл за матеріальним станом на

бідних, багатих і середній клас або середні шари. Як показало дослідження, соціальне розшарування дуже стійке. За 200 років у США пропорції (квоти) найбідніших і найбагатших залишалися майже незмінними, хоча змінювалися кількісні параметри віднесення до цих шарів. У 1972 р. президент Джонсон оголосив “Війну бідності”. За 10 років, завдяки різним держ.соціальним програмам, число бідних і бездомних істотно скоротилося.

Однак після закінчення цієї програми вже через три роки пропорції повернулися до колишніх цифр з яких починали. В Україні зараз також прийнята “Програма боротьби з бідністю”. Одна з її форм - адресна допомога малозабезпеченим і житлові субсидії.

На відміну від докладної багатопрофільної структури, класовий розподіл дає загальну картину.

К.Маркс виділяв класи на основі відношень власності на засоби виробництва. Багаті і незаможні для кожної формації дають свої парні антагоністичні класи.

Однак, сьогодні існують корпоративна, колективна власність, акціонування, робітники - нерідко власники акцій своїх підприємств.



Однак, сьогодні існують корпоративна, колективна власність, акціонування, робітники - нерідко власники акцій своїх підприємств. В.І.Ленін додав ще ознаки для виділення класів: Мал.2

- Місце в системі суспільного виробництва
- Власність на засоби виробництва
- Роль в організації праці і керування
- Спосіб і розмір одержання суспільного багатства

Ці критерії застосовані також для диференціації внутрішньокласових розходжень і шарів.

Макс Вебер запропонував три критерії, якими користуються дотепер. Кожний показник є узагальненням більш приватних ознак.

- Доступність до багатства (прибуток, майно, акції)
- Статус, престиж (оцінка в суспільстві)
- Доступність влади (у широкому змісті, не тільки політичній)

Статус - положення особистості в суспільстві (бізнесмен, студент і т.д.). Термін був введений Генрі Мейном. Він зауважив, що статеві, вікові, етнічні, професійні розходження цінуються в суспільстві по-різному і людина оцінюється не стільки за особистими якостями, скільки за посадою або станом. Вона одержує статус (значимість) у їхніх очах залежно від своїх соціальних ознак. На ставлення до людини з боку інших людей впливають хто вони: чоловіки або жінки, національні і расові меншості, молоді або старі,- їхні представники оцінюються і шануються по різному. Існує дискримінація, негативні стереотипи масової нерівності, що призводять до нерівного статусу.

Виділяють “*уроджений статус*” (стать, каста, етнос, соц. походження) і “*набутий, досягнутий статус*” (освіта, кваліфікація, досягнення, посада й ін.), - усе чого людина домоглася сама на прозі життя. Кожна людина одночасно володіє декількома статусами, тому що належить одночасно до декількох соціальних груп і спільнот. Статуси можуть суперечити один одному. Наприклад, жінка на роботі керівник, але підлегла у сім'ї або випускник престижного вузу працює посудомийкою в барі. Така ситуація називається неузгодженість або рольовий конфлікт.

З статусом тісно пов'язаний “*престиж*” - соціальне визнання, оцінка людей за їхнім статусним впливом і матеріальним положенням. *Престиж* - це вираження поваги і пошани (суб'єктивна характеристика), а статус - об'єктивна. Професор Академії мистецтв - фігура більш шановна в суспільстві, ніж голова мафіозного клану, хоча він багатший.

Уорнер у 1949 р. першим почав вивчати престиж посад у великих організаціях (10 більш “вигідних і менше вигідних”) і репутації (престиж професії - аптекар, хазяїн бару, учитель, священник, лікар і ін.) у малих містах. На підсумкову оцінку престижності впливають стиль і якість життя (рівень споживання), знання, доступ до інформації й прийняття рішень, авторитет, рівень культури.

Трайман (1977 р.), узагальнюючи дослідження 85 вчених у 53 країнах світу за останні 20 років, виявив схожість в оцінках питання **престижу професій**, що можна звести до чотирьох основ:

- Подібність у потребах, подібна → структура виробництва, система поділу праці і професійна структура різних країн схожа
- Специфічний розподіл праці, пов'язаний з стосунками власності: одні володіють великими матеріальними ресурсами і контролюють їхнє використання (“нові” у СНД, не ті в кого були гроші і власність, а ті, хто міг розпоряджатися і прихопити собі ресурси держави)
- Нерівний доступ до ресурсів (у т.ч. до інформації) - нерівна влада. У кого влада - у того більше прибутки - він купує власності усе більше. Ті, хто має владу, має і привілеї. Пр.: Номенклатура в СРСР - складна кастова система пільг і привілеїв по рангах.
- Оскільки влада і привілеї завжди вище цінуються, то професії з ними пов'язані: фінансист, бізнесмен, менеджер, експерт, - оцінюються як більш престижні.

Звідси існує і суб'єктивна самооцінка – *ідентифікація з тією або іншою групою, соціальним шаром; або бажання належати, перейти в інший шар, що стимулює мобільність.*

Якщо класова структура доіндустріальних суспільств була дуже стійкою, що відображало традиційність і консерватизм громадського

життя, то в індустріальному суспільстві класові бої і зміни соціальної структури пов'язані з руйнацією багатьох перепон (станових, релігійних, національних). Схема відображає нестійкість і нестабільність політичного громадського життя того часу.

Введення такого критерію як рівень життя вело к тому, що в відповідності з ним можна було відокремити формально безмежну кількість слоів населення з різними рівнем добробуту. А відносно до соціально-професійного статусу і престижу професій дозволено деталізувати класово-стратифікаційну структуру. Так з явилась нові стратифікаційні прошарки (Гіденс, 1998):

1. у найвищому класі - топ менеджерів та адміністраторів і крупних комерсантів;

2. у середньому класі - спеціалістів; дрібних бізнесменів; техніків та працівників виконуючих управляючі функції (« білі комірці»), працівників підприємств, висококваліфікованих робітників (« сині комірці»), малокваліфікованих робітників;

3. у вищому - нижчому класі – некваліфікованих робітників;

4. у найнижшому класі - безробітні, люди «соціального дна» та злочинні елементи.

Соціальна структура США на початку 70-х р.р. складала таку картину (Кастельс, 1988):

| | | |
|---|------|----------|
| За об'єктивними і суб'єктивними показниками професія, пов'язана з нею освіта, престижність, попит на ринку праці, прибуток, майно, рівень і якість життя, структура споживання, інтереси і форми дозвілля, стиль і спосіб життя. Всі ці показники в сукупності служать критеріями вмикання в ту або іншу соціальну групу. НТП ХХ століття змінив соц.структуру роздробивши внутрішнюкласові групи і зблизивши міжкласові розходження. | 0,1% | вищий |
| | 5-7% | низький |
| | | вищий |
| | 15 % | вищий |
| | | середній |
| | 30 % | низький |
| | | середній |
| | 36% | вищий |
| | | низький |
| | 12% | низький |
| | | низький |

Брати Ленські, Ерік Олін Райт, Френк Паркі, Уорнер і ін. ввели нові поняття: “сірі комірці” - кваліфіковані робітники фізичної праці, при повній механізації або автоматизації; “білі комірці” - висококваліфіковані робітники, зайняті працею на стику розумового і фізичного, потребуючі середньо-спеціальної освіти або бакалаврату. Ці зміни стосуються і міста, і села. Зникають селяни з ручною працею. Є фермери -власники і сільськогосподарські робітники. Їхня праця механізована і частково автоматизована.

Мал.3

Некваліфіковані, малокваліфіковані і висококваліфіковані працівники, зайняті в сфері високих технологій (Дослідження Галіані, 1981 р.), дуже відрізняються статусом і оплатою, способом життя

робітників. Змінюється в цілому структура зайнятості при переході до постіндустріального суспільства. **Кількість працівників із сфери матеріального виробництва переміщується в сферу послуг і масових комунікацій, дозвілля й освіти.** Працівники останніх сфер не відносять себе до робочих, вони службовці, співробітники і керівники. “Білі комірці”, що модернізують виробництво і суспільство, більше солідарні з власниками і лояльні до хазяїв, одержуючи за підтримку більш високу зарплату. Тиск профспілок і усвідомлення самими капіталістами вигідності підтримки високої купувельної спроможності населення (“концепція соціально відповідального бізнесу”), забезпечує стабільність, запобігає затаварюванню і кризі.

Так соціальні програми на фабриці й у суспільстві є вигідні. **Здоров'я працівників і їх знання-теж капітал фірми.** Звідси великі внески і витрати на підвищення кваліфікації персоналу, страховки, путівки, оплату лікування і відпочинку працівників, забезпечення їх безкоштовно харчуванням, дитячими установами, кредитами на житло. Звідси робітники можуть забезпечити стерпний рівень життя і дати освіту своїм дітям. Звідси зниження класових протистоянь і в дії концепція “класового партнерства і солідарності” 80-90 р.р. XX ст.

Однак, **за прогнозами (80 р.р.) до 2010 р.** соц.структура США буде подібна гантелі (Кастельс, 1988). Чисельність вищих вищих класів зросте до 3%, нижчих вищих до 22 %, середніх обидві групи скоротяться до 5%, вищих нижчих виросте до 45%, нижчих нижчих до - 20%. Тобто **динаміка спадаюча.** От вона - ціна прогресу. **Вимиватися будуть середні шари.** Частка з них піде нагору, винахідники нових технологій, менеджери, конструктори, експерти, унікальні фахівці у своїй галузі. Інших замінять автомати і роботи, оргтехніка витісняє працівників розумової праці (службовців). Вони підуть у працівники, у нижчі шари.

В Україні в результаті зміни власності (приватизація) і типу економічної системи також відбулися серйозні **зміни структури суспільства.** Надбагаті (“нові”) складають за даними соціологів 0,1%, середній клас – не більш 30% (2008), і він ділиться на три підгрупи, інші шари - 70% - бідні, які також поділяються на 3 страти. Верхній прошарок бідних – люди, доходи яких на 1 особу в родині дорівнюють прожитковому минимуму. Змінюється професійна структура в зв'язку з переходом до інформаційного суспільства та ринкової економіки.

Згідно з опитуванням Українського інституту соц. Досліджень ім. Яременко (грудень 2008) доходи на 1 особу в родині до 200грн. мали - 1% опитуваних; від 200 до 500грн.-11%; 500-1000 грн. мали 43% опитуваних; більш.1000-35%. (Ми вважаємо що у цьому моніторингу ми бачимо долі злиднів, бідних та малозабезпечених, але нет ні середнього класу, ні висщого, бо у опитуванні шкала вимірювань

доходу зупинилася на 1 тис грн., тоді як середні доходи того часу склали 1,8 тис. грн.). Більш точна шкала вимірювання стратифікації не пряма, а косвена: Ледве зводимо кінці із кінцями, іноді не хватає на їжу - 35,2%. На їжу хватає, але покупка одєжі та взуття викликає труднощі - 36,5%. В цілому на життя хватає, крім покупки дорогої побутової техніки-22,9%. Матеріальних труднощів з покупками не має, за виключенням авто або нерухомості, житла-3.2%. Ніяких матеріальних складностей не маємо-1,1%. Важко відповісти -1.1% (опитування ін-та ім.Горшеніна 24-28 лютого 2009). Доцільний коефіцієнт (доходи найбагатіших до найбідніших) в Україні невідомий, за відсутністю правдивих декларацій доходів підприємців, та теневі зарплати. Але розрив у офіційне задекларованих доходів у 2007р. складав 46 разів проти 6-12 разів в країнах Заходу (ж. Кореспондент 3.04.2009, с.18).

Нові елементи соц.структури в Україні, що з'явилися в результаті перебудови: комівояжери (коробейники), лоточники, бізнесмени, комерсанти, банкіри, управлінська бюрократія, рядові чиновники, фермери, пайовики, дрібні акціонери, дрібні власники, кваліфіковані і некваліфіковані робітники, (включаючи промисловість і сільське господарство, держ. і не держ. сектор), наукова і інженерно-технічна, гуманітарна інтелігенція, службовці різного рангу і складності праці, учні, студенти, військові, пенсіонери, безробітні і бездомні, „раби”, рекетири, проститутки і сутенери, соціальне дно - маргінали: БОМжі, злочинці, наркомани....

В Україні можна визначати основні проблеми пов'язані з явними та латентними конфліктами. Перша проблема феномена бідності (працюючих бідних). Друга проблема зв'язана з перерозподілом собствених. Отсюда конфлікти між громадянами та владою, інститутами суспільства які не можуть створити умови для оптимальної життєдіяльності людей. Частка продуктивного населення не може знайти собі місця в инертній економіці та мігрує в інші країни, а внутрі еліти назріває статусні та економічні конфлікти, які переростають в політичні. В масовій свідомості суспільство поділяється на дуже заможних та бідних, причому багатство оттутожнюється з владою. **Сучасна ситуація динамічних соціокультурних змін** в українському суспільстві потребує нових досліджень. Змінюється розподіл і концентрація економічного, культурного, символічного капіталів серед різних соціальних груп порівняно з періодом радянських часів. Змінюється характер освіти, технологічна база і форми власності закладів культурно-дозвільної сфери, ціннісні орієнтації молодого покоління, формуються нові статусні групи з відмінними стилями життя, відбувається реконфігурація соціокультурних ідентичностей. Ці радикальні зміни обумовлені як трансформаційними соціоекономіч-

ними, політичними, соціокультурними перетвореннями у країні, так і формуванням певних елементів "інформаційного суспільства", "суспільства споживання" в контексті глобалізаційних процесів

Трансформація суспільства породжує велику кількість маргіналів. "**МАРГІНАЛ**" = *проміжний*. Людина з однієї групи, класу вийшла, а в іншій не потрапила, або мислить і живе за старими навичками. Напр. колишні сільські жителі в місті. Це вихідці зі свого шару або культури, а до іншої так і не звиклі. Вони не мають кореніння, системи цінностей, зразків і ідеалів. Тому здатні на все. Маргінальні шари - соц. основа бунтів і популістів у політиці. Також маргінальна молодь: вже не діти, а ще не дорослі.

Т. Парсонс запропонував свій комплексний критерій соц. стратифікації суспільства:

- *«надання» індивіду якостей, зв'язаних із визначеною роботою або статусом (напр., вимоги до рекламного агента);*
- *«виконання» - порівняння індивіда з іншим кандидатом на роботу або колегами, що він може в порівнянні з іншими (відповідальність, компетентність, уміння, їхній внесок у загальну справу);*
- *«володіння» - наявність матеріальних цінностей, талантів, культурних досягнень, майстерності в їхньому сполученні (що він робить)*

Елементами соц. структури є соц. спільнота та соц. група.

Соціальна спільнота - відносно стійка сукупність людей із подібними рисами у всіх або деяких аспектах життєдіяльності, умовах і способі життя, масовій свідомості, цінностях і інтересах. Спільноти - форми людського гуртожитку. Спільноти в суспільному виробництві (колектив, клас, профес. група) або етнічні, або демографічні спільноти.

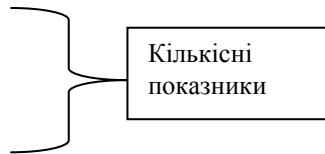
Соціальна група - сукупність людей, що мають загальні соціальні ознаки і виконуючу необхідну функцію в структурі суспільного поділу праці і діяльності. Розрізняють первинні і вторинні соціальні групи, номінальні і реальні, великі і малі.

МАЛ. 6.



ВИСНОВКИ з 3 ПИТАННЯ :

1. Соціально-економічна стратифікація виділяє соціальні групи і класи на основі таких критеріїв:
 - розміри прибутків
 - масштаби накопиченої власності
 - досягнутий рівень життя
 - масштаби контрольованого капіталу
 - соціально-професійний статус
 - (освіта, кваліфікація, посада, попит на ринку праці)
 - трудовий статус (умови, утримання праці, самостійність у процесі праці)
 - владний статус (влада, панування, авторитет)
2. До чинників індивідуальної мобільності відносять: шлюб із представником більш високого статусу сім'ї, рівень освіти, зміна матеріального способу життя (квартира, машина), зміна типової статусної поведінки (манери, промова, зачіска), зміна соціального оточення, армія, політика, церква, кар'єра, власність. Чинники групової мобільності: революції, війни, зміна політичного режиму, зміни в конституції та законодавстві, народні повстання і бунти, створення імперії, колонізація земель, марши протесту, забастовки.



ЕТНІЧНА СТРУКТУРА.

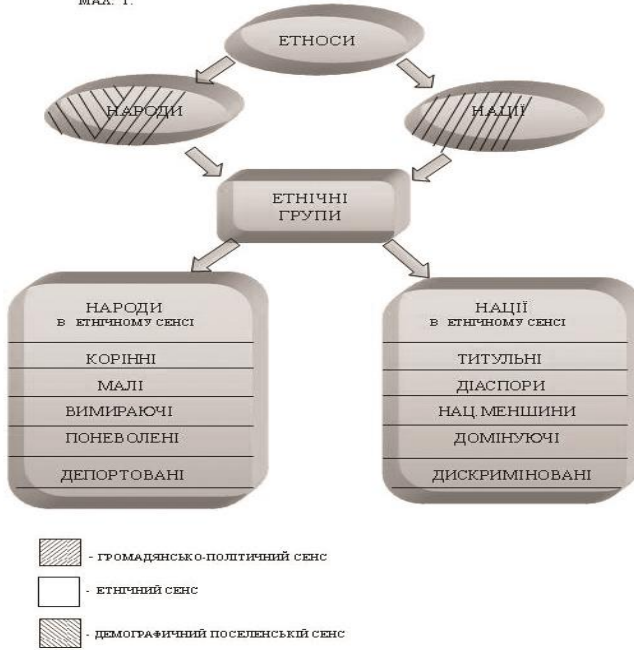
Серед соціальних стосунків значне місце посідають національні і міжетнічні відносини.

Етносоціологія - галузь соціології, що вивчає генезис, сутність, функції, загальні закономірності розвитку етносів, міжетнічні (міжнаціональні) стосунки і розробляє методологію їхніх досліджень.

Етнос (плем'я, народ – грецьк.) - історично сформована у визначених геокліматичних умовах, стійка сукупність людей, що володіють загальними рисами і стабільними особливостями культури (включаючи матеріальну і побутову) і психологічного складу, а також свідомістю своєї єдності і відмінності від інших подібних утворень (самосвідомість, самоідентифікація), що фіксується в назві («Мое життя серед бельгійців»).

Поряд із категорією «етнос» часто зустрічається поняття «нація», але вони розрізняються. **Нація (народ-латинь.)** - тип етносу, характерний для розвиненого класового (індустріального) суспільства, це етнос що має свою державу, але сучасне тлумачення поняття нації поліетнічне та надетнічне й пов'язане з інститутом громадянства. Першим це було сформульоване у Громадянському Кодексі часів Французької революції та Наполеона. «Всі громадяне Франції незалежно від їх етнічного релігійного походження, соціального стану та вірування – французи (тобто члени французької нації)». Більш докладне про різновиди та співвідношення понять «Етнос» та «Нація» див. мал.1.

МАА. 1.



Також важливе не путати етноси та раси (напр. «славяне»). З цими стосунками пов'язані Етнофобія – це нелюбов та упередження відносно певного етносу, ксенофобія то ненависть до всіх «чужинців» та «етноморфізм», «етноцентризм»- підхід до інших народів, мов та культур мірками своєї культури та раси (нормальне /не нормальне, правільне/не правільне) та уподобання представників своєї етнічної групи або раси в якості партнерів у стосунках та діях.

Етноси і раси, відповідно до Л.Гумільова, виникли в результаті взаємодії біо-гео-фізичних (природних) і соціокультурних процесів. Його теорія «пасіонарного стрибка і наступного вгасання енергії» у процесі етногенезу пояснює роль тих або інших народів в історії людства. Але не всі народи вписуються в цю схему.

Можна згадати расові школи Чемберлена і Гумпловича, натуралістичні й органістичні школи соціології ХІХ століття в Європі і Росії, культурно-антропологічні дослідження Леві-Стросса (50 р.р. ХХ ст..) , теорії замкнутих культур і цивілізацій або циклічного розвитку (Тойнбі, Шпенглер) і ін. Якщо узагальнити, то можна виділити дві позиції:

1. Вважають етнічні і національні риси тільки біологічними й уродженими рисами, непереробними якісними розходженнями.
2. Ці розходження тільки зовнішні (фенотипічні), на поведінку, спроможності і характер не впливають. Останні - результат культури і виховання.

Років п'ятнадцять тому була висловлена ідея існування певного «культурного гена» або пам'яті предків, що зберігається в підсвідомості. Приклад - досвіди телепатії і гіпнозу. Але експерименти Леві - Стросса начебто доводять визначальну роль культури і навчання.

Поняття «етнічна група» дотепер строго не визначена, у силу величезної культурно-історичної розмаїтності. Мільтон Улігер (1976) запропонував вважати *етнічною групою* - частину суспільства, члени якої усвідомлюють себе носіями визначеної культури або вважаються такими в очах інших (відомий вихід від своєї етнічної приналежності серед радянських євреїв), крім того, зайняті діяльністю характерною для їхнього походження і даної культури (кавказці – гарні торговці).

Етноси не існують ізольовано один від одного, навіть на перших щаблях локальних цивілізацій між ними були зовнішні контакти. Та й внутрішньо етноси розвивалися. Вони можуть утворювати поліетнічні держави або нації (Давній Рим) або спілкуватися, торгувати один з одним не об'єднуючись. Вони можуть жити поруч: англосакси і канадці, що говорять французькою, будучи частиною єдиного цілого (нації), а можуть злитися (США). Французи виникли з гасконців, нормандців, провансальців та ін.

Взаємодії і взаємовпливи етносів називають етнічними процесами. Сучасні держави не однорідні. В них виділяють «корінну» або «титульну» народ/націю і «національні меншості», які часто дискримінуються, якщо не юридично, то фактично.

Історичні типи етносів : рід - плем'я - народ (народність, малий поліс «афіняни», «одесити»), що розвиваються у відповідності до теорії еволюції Г.Спенсера. У сучасному суспільстві існують нації (маючи державність) і малі народи, що не мають державності. Це частина націй, що проживає на іншій території (діаспора) у результаті міграцій або завоювань, або ті, що не стали нацією (спізнілі) татари, адварці, чеченці, нанайці й ін.

Крім етносів виділяють **Субетноси** (східні і західні українці, землі в Німеччині) і **Суперетноси** (канадці, американці, араби, мусульмани, Радянський народ).

Етнічні процеси діляться :

- **ВНУТРІШНЬОЕВОЛЮЦІЙНІ**, що можуть проходити у двох формах: консолідації (об'єднання субетносів, напр. Давня Київська Русь або німці) або інтеграції (об'єднання етносів у суперетнос).

- МІЖЕТНІЧНІ, що розрізняються по формах, характеру, цілях і наслідках:
 - Асиміляція (поступове зникнення, розчинення в чужій культурі ,а також генетичне, через змішані шлюби і вимирання).
 - Плуралізм і толерантність (вільне культурно-національне визначення і розвиток, автономія націй і етносів).
 - Колоніалізм (гноблення, експлуатація однієї нації іншою).
 - Вигнання, переміщення, завоювання або переселення народів (сталінізм, Нагірний Карабах, вавилонське полонення, арабо-ізраїльський конфлікт, Югославія й Албанія).

Емпіричні соціологічні дослідження етнічних стосунків і процесів. Метод включеного і невключеного спостереження життя нелегальних емігрантів з Туреччини й арабських країн у Німеччині сер.80-х р.р., дослідження життя негритянського кварталу США, етнічні українці в Канаді (село і місто). Першим була Маргарет Мід (30 р.р.ХХ ст.) – її книги: «Повноліття», «Купання в трьох культурах», «Секс і темперамент у примітивних суспільствах». Вона вивчала гендерне розходження і статеве виховання в трьох типах племен. З останніх досліджень цікава стаття Сітрама і Когделла у журналі «Людина»: Міжкультурні комунікації і системи цінностей. В СРСР дослідження міжетнічної дистанції початок – сер.90-х р.р.. Гудків і Левенсон, роботи Саєнко та Рудницької «Етнічні спільності України» Київ,1998г.;“Національна самосвідомість студентів і молоді “ Дніпропетровськ 1995г. Гнатенка П.І. Висновки – ступінь асиміляції і національної самосвідомості різних, як і ставлення до представників інших національностей.

Друга проблема - зберігання самотньої культури малих народів. Усвідомлення цінності кожного унікального голосу і цілісності світової культури - вимагає державної допомоги розвитку друкарських органів, шкіл, громадських культурних і релігійних центрів усіх національних меншостей держави, вивчення культури й історії один одного.

Існує проблема національної ідентичності змішаних шлюбів декількох поколінь. Проблема визначення та відсутності фактичних даних про чисельність етносів і нац.груп в Україні, так як запис із документів вилучений, а статистичний облік тільки за переписью не побудувати, крім того, у переписі запис робиться із слів людини (самоідентифікація), що не дає можливості для виборки.

Методологічно не вирішена проблема *Критеріїв національної ідентичності:*

- По батьках - Генеалогічне фамільне древо, але змішані браки
- Мова і культура, але асиміляція
- Релігійний (Росія до 1917 р.)

➤ Громадянство (усі громадяни Франції -французи, за вердиктом Наполеона)

➤ Самовизначення

Ріст національної самосвідомості і національних рухів малих народів (самостійна держава), тоді як інші об'єднуються (Європа) у державу, за останні 10 років доводить, що до ідеї змішання і злиття всіх з усіма люди поки не готові.

Існує розподіл на демографічні групи за статтю, віком і місцем проживання, і зв'язана з ними нерівність, а також соціокультурні (релігійні, сексуальні й ін.) ознаки,- це вивчите самостійно.

ВИСНОВКИ з 4 питання:

1. Положення і взаємовідносини етнічних груп залежать від правової бази, державної національної політики, культури побуту і спілкування, ступеня толерантності масової свідомості.
2. Дискримінація є зневажливе або вороже (анти-) ставлення до «інших», «чужих», спостерігається у формі расової ксенофобії соціально однорідних груп із низькою мобільністю, міграцією і маргінальною (стадною) культурою незадоволених власним життям і шукаючих «ворога». Рафіновані ідеологічні шари еліти дають їм «наукові пояснення» і лідерів, але їхні представники теж, як правило, «защемлені», «скривджені». Часто особисті негативні риси переносяться на національні і вважаються властивими усім людям такої національності.
3. «Соціальне зло» в особі іноземців допомагає направити гнів мас із політичних структур на національні і расові меншості. Вважати інших нижче по праву нац.приналежності - спосіб піднятися, підвищити статус без будь-яких особистих зусиль і внеску, принижуючи інших. Це спосіб самоствердження примітивної особистості, іноді зводиться в принцип політики і керування державою.
4. Пропаганда расової і національної ненависті і нерівності повинна бути заборонена в правовій державі, як і прояви вандалізму й образи почуттів національних меншостей. Це задача для виховання в сім'ї, у дитячих закладах, задача пропаганди і культури.

ЛІТЕРАТУРА:

- Соціологія. Підручник / За ред. Юрій М.Ф., - 2007, К.: Кондор, - с.82-90
- Соціологія. Посібник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка. – К.: Академія, 2010. – С. 129-141.
- Структурні виміри сучасного суспільства. К.: ІС НАНУ, -2006 –Лекція 1,3,6,7
- Арбеніна В.Л. Етносоціологія. - Харків.: ХНУ. - 2009. - 230с.

- Шульга Н.А. Дрейф на обочину: двадцять лет общественных изменений. К.: Бизнес полиграф. – 2011. – 448с.
- Варшавский А.Е. Негативное влияние значительного неравенства доходов на инновационное развитие // Сучасні проблеми гуманізації та гармонізації управління. Матеріали конференції. - Харків. – 2008. - С.7-30.
- Перегуда Є.В.Соціологія: навчальний посібник/Є.В. Перегуда та ін.– К.:КНУБА, 2012. – С.48-58.
- Оксамитная С., Бродская С. Социальный класс как фактор дифференциации... Ж: Соціологія: теорія, методи, маркетинг,2004, - №4,- с.24-42
- Симиончук Е. Рабочий класс в Украине. - ж: Соціологія: теорія, методи, маркетинг, 2005, -№ 4,- с.5-25
- Бедность в Украине. Методпособие Л.Черновой. Дн-к, 1998
- Гиденс Э.Стратификация и классовая структура. // Соц.исследования 1992, №9,11.
- Гнатенко П.И., Павленко З.И. Идентичность личности.-К.:1999-468с.
- Рудницька Т. М. Етнічні спільноти України. К.1998.
- Етнічна структура українського суспільства. Лекція 3// Структурні виміри сучасного суспільства. К.:ІС НАНУ,-2006 ,с.74-99
- Етномова диференціація в Україні. Лекція 6 // Культура, суспільство, Особистість. К.:ІС НАНУ , - 2006с. 179-201
- Колодий І. Середній клас. - //ж: Социология: теория, методы, маркетинг, 2007,-№ 3,-с.128-142
- Коваленко, Савчинський Р. Багатомірний аналіз соціальної стратифікації укр. суспільства. ж: Соціологія: теорія, методи, маркетинг, 2007, -№ 3, -с.5-23
- Куценко О.Д. Общество неравных-[Електронный ресурс]–Режим доступа: www.socnet.narod.ru/library.
- Интернет джерела статистики та соц. досліджень: www.i-soc.com.ua; www.ukraine.ua; www.ukrstat.ua.

Питання до самоконтролю:

1. Соціальна рівність і нерівність – точки зору.
2. Критерії стратифікаційного аналізу.Статуси і ролі в суспільстві.
3. Зміни у соціальній структурі сучасної України
4. Етноси, етнічні групи, їх ознаки та взаємовідносини.
5. Етногенез та міжетнічні процеси. Етнічна ідентичність.
6. Соціально-демографічні групи та нерівність у суспільстві.
7. Соціальна мобільність-поняття, критерії та механізми.

Лекція 5. МЕТОДОЛОГІЯ І ТЕХНІКА КСД.

1. Типи соціальних досліджень. Вимоги та етапи досліджень.
2. Методи збору первісної інформації.
3. Методи обробки та аналізу прикладних досліджень.

Оскільки Ви вибрали іншу професію, не соціолога, то ми лише коротко знайомимося з цілями і методами конкретних соціологічних досліджень. Якщо ж у майбутньому Ви вирішите професійно зайнятися соціологією, Вам буде потрібно пройти спеціальний курс, у котрому ця тема займає від року до двох років. Оскільки ми вирішили, що ви пройдете навчальний практикум з мікротеми конкретного дослідження, то Вам необхідно знати, як його проводити, що потрібно врахувати ще на стадії підготування і постановки дослідницької задачі.

ТИПИ СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.

Соціологічне дослідження - Система логічних послідовних процедур : методологічних, методичних, організаційно-технічних, - підпорядкованих одній меті ,одержанню достовірних даних про досліджуваній об'єкт для наступного використання.

Об'єктом соціологічних досліджень виступають соціальні явища і процеси, стосунки і факти, думки і позиції.

Об'єкт і предмет соціологічного дослідження розрізняються як об'єкт і предмет будь-якого наукового або прикладного дослідження. Предмет - це реальний процес або проблема, що визначає тему дослідження (напр. Вибір професії), а об'єкт - люди і процеси, що відбивають тему найбільше наявне (випускники загальноосвітніх шкіл, студенти вузів і експерти: методисти, педагоги, психологи, соціологи в сфері освіти і працевлаштування).

Цілі дослідження можуть бути різними :

- Теоретичними – тут вивчаються загальні проблеми, закономірності, сціальні інститути, розробляються нові теорії
- Емпіричними – тут вивчаються приватні проблеми, тенденції, даються прогнози і рекомендації, конкретні питання загально-соціальних процесів.

Існує взаємозв'язок теоретичних і прикладних досліджень

Задачі дослідження визначаються характером (див. цілі), специфікою об'єкта. Вони діляться на основні і не основні. Вирішивши задачі, ми досягаємо цілей дослідження.

ЕТАПИ, ВИМОГИ, ПРОГРАМА ДОСЛІДЖЕННЯ.

Соціологічне дослідження дає достовірну інформацію, якщо на всіх етапах суворо дотримувалися правила, процедури і вимоги.

Основні вимоги до інформації, щоб вона вважалася «соціальними фактами»:

- Надійність (джерела і дотримання правил збору інформації)
- Репрезентативність (правила вибірки і її ремонт)
- Релевантність або необхідно достатній мінімум (тільки інформація, що має стосунки до предмета дослідження), коректність в інтерпретації отриманих даних, трактування в ключі відповідної реальності і досліджуваних процесів.

ЕТАПИ дослідження:

Підготовчий (для Вас це 1 тиждень до наступного семінару).

Тут розробляється програма, вивчається ступінь дослідження предмета іншими соціологами, підбираються найбільше адекватні методи, вибіркова сукупність і виконавці, визначаються терміни, штати і витрати.

Збір первинної інформації (у Вас 2 тижні) відповідно до методів, реалізується план дослідження. Перевірка зібраних даних на надійність і релевантність. Кодування і підготування до опрацювання.

Опрацювання зібраної інформації різними методами (про це 4 питання). У Вас буде на це – 1 тиждень.

Заключний. Аналіз усього матеріалу, узагальнення і висновки, рекомендації, написання звіту. Також - 1 Тиждень.

Програма дослідження. Без неї не починають дослідження. Програма включає дві частини: Методологічну і процедурну, методичну.

МЕТОДОЛОГІЧНА ЧАСТИНА ПРОГРАМИ починається з вибору «*Теми*». Вона може бути замовлена або зв'язана з інтересом самого дослідника.

«*Формулювання проблеми*» і обґрунтування її актуальності. Проблемою в соціології називають поставлену самим життям конкретну ситуацію, що впливає на життєдіяльність соціальних груп і спільнот або окремих особистостей або перешкода у функціонуванні і розвитку соціальних організацій і інститутів. Проблеми можуть бути приватними, локальними (даного колективу або регіону) або загальнонаціональними, світовими, короточасними або довгостроковими, зв'язаними з конфліктами або ні, проблемами у вихованні, розвитку, дозвіллі або виробничих проблемах, коли організація не може виконувати своїх функцій. Ви повинні визначити характер і глибину проблеми, назвати причини, що її породжують, із посиланням на теорію або інші дослідження з даної теми. Якщо проблема надумана, не варто витратити гроші на її вивчення.

Наприклад : Проблема ситуація - різке зниження інтересу і якості знань студентів вузів в останні два роки. Проблема ситуація визначає протиріччя між вимогами і реальністю, бажаннями і можливостями сторін, що здійснюють процес навчання. Предметом буде - ставлення студентів вузів до навчання, а об'єктом - студенти конкретних вузів.

Потім визначаються одиниці спостереження - групи, вік, вузи, напрямки діяльності, що відбивають проблему і підлягають дослідженню.

Вони фіксуються такими поняттями як «генеральна сукупність», «вибіркова сукупність».

Потім формулюються цілі і задачі дослідження (основні і не основні) і *ГІПОТЕЗА*. Без неї незрозуміло, що ми повинні вивчити, що перевіряти. Гіпотеза формулюється на основі вже наявних теорій і знань про об'єкт і проблему. Висновок на заключній стадії припускає підтвердження або спростовання гіпотези.

Потім у програмі проводиться *ТЕОРЕТИЧНА І ЕМПІРИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТЕРМІНІВ*. Це може бути невеликим самостійним дослідженням.

Теоретична - визначається суть і зміст основних понять і термінів, у яких буде досліджуватися й описуватися об'єкт і предмет дослідження.

Наприклад, ставлення студентів до навчання - виявляється у відвідуванні, успішності, активності на заняттях, самостійній і науковій праці, вивченні мотивів вибору професії, мотивів навчальної діяльності і планів на майбутнє, задоволеністю умовами і якістю навчання в даному вузі. Кожний із складових повинний бути чітко визначений.

Емпірична інтерпретація доповнює і конкретизує теоретичну частину, добір показників або індикаторів для порівняння і виміру позначених явищ і процесів. А також вибір методів наступного опрацювання.

Методична або процедурна частина програми дослідження включає визначення методів збору первинної інформації, тип і параметри вибірки, розробку інструментарію (анкети, бланки, картки спостережень або контент-аналізу) і його апробацію. Терміни, етапи, число виконавців, витрати. Опис технології збору первинної інформації. (Точок і часу проведення опиту або спостереження, методи добору респондентів).

Суспільну думку громадян вивчають Інститут Гелапа, ЦІОМ (СРСР), У Україні СОЦІС, у ФРАНЦІЇ - Агриметрія, у Німеччині - інститут Демоскопії. Вони проводять як локальні, національні, так і міжнародні опити.

Табл.1. ВИДИ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.

| КРИТЕРІЇ | РІЗНОВИДИ | МОЖЛИВОСТІ ТА МЕТОДИ |
|-------------------------------------|--------------------------------|---|
| За ХАРАКТЕРОМ І ЦІЛЯМИ ДОСЛІДЖЕННЯ | ТЕОРЕТИЧНІ | Загальні проблеми, закономірності, нова теорія. |
| | ЕМПІРИЧНІ | Приватні проблеми, тенденції, окремі теми. |
| ЗА МАСШТАБОМ І ГЛИБИНОЮ ДОСЛІДЖЕННЯ | АНАЛІТИЧНІ | Мета: дослідити мотиви, шляхи рішення, причини, шляхи розвитку. |
| | ЯКІСНО ОБҐРУНТОВАНА ТЕОРІЯ | Асоціації, гіпотези, визначення суті й границь, експертиза. |
| | ОПИСОВІ | Докладна й детальна характеристика сучасного становища об'єкту |
| | РОЗВІДУВАЛЬНІ | Експрес – опитування, зонд, експертна оцінка, розробка інструментарію. |
| ЗА ФОРМАМИ ОРГАНІЗАЦІЇ І ТЕРМІНОМ | ПЛОТАЖ | Одноразова. |
| | ПАНЕЛЬ | Повторення досвіду різних осіб і об'єктів з тимчасовим інтервалом |
| | ОМНІБУС | Одні й ті ж об'єкти і респонденти. |
| | ЛОНГЕТЮД | Багатолітнє дослідження процесів. |
| | ФОКУС ГРУПИ | Невеликі групи у вільній дискусії. |
| | ХОЛДИНГ- ТЕСТ І «PROD-UP» ТЕСТ | Маркетингове дослідження споживацького попиту, смаку, орієнтирів. |
| | Кросс-культурні дослідження | Порівняльні соціальні дослідження різних країн на основі статистичних показників і опитувань населення. |

Наприклад, войовничість і миролюбність американських і радянських школярів, задоволеність життям, оптимізм, ставлення до інших країн і народів. Які процеси у світі найбільше турбують? Війна, екологія, бідність, захворювання, злочинність, економіка, ріст населення планети і т.п. Виявилося, що установки, цінності, стосунки і думки жителів різних країн істотно відрізняються, у силу розходжень

ідеологій, соціальних систем і культур, внутрішніх процесів, а також вони змінюються впродовж п'ятьох -десятьох років в одній і тій же країні дуже істотно. Тут також труднощі, оскільки культурні стереотипи, норми й установки (ментальність) часом не порівнянні. Ті самі поняття, факти оцінюються, виходячи з різних неусвідомлюваних детермінант (соціальне середовище, життєвий досвід, культура й історія країни), що виступають як контекст і підтекст відповідей, що і не враховуються при формулюванні питань і при аналізі результатів.

Порівняльні кросс-культурні дослідження розкрити у монографії «Вільний час і участь у дозвіллі: міжнародна перспектива». Науковці з 15 країн -Канади, Австралії,Фінляндії, Франції, Німеччини, Великобританії, Гонконгу, Ізраїлю, Японії, Нідерландів, Польщі, Росії, Іспанії та США, презентуючи огляди національних досліджень дозвілля (репрезентативні опитування, бюджети часу). З праці можна довідатися про національні взірці проведення дозвілля, різні аспекти дозвілля і вільного часу (спорт, мистецтво, мас-медіа, активний відпочинок і туризм). Також представлено аналіз методологічних і методичних проблем здійснення національних опитувань у цій сфері та майбутні перспективи. Як указують редактори збірника, за мету ставилося не лише показати відмінності у взірцях проведення дозвілля, а й **знайти подібні, спільні тенденції**. Остання проблема актуалізується у зв'язку з глобалізаційними процесами, які поширюють уніфіковані культурні взірці проведення дозвілля. ***Серед таких глобальних трендів вирізняє, зокрема:*** 1) високий рівень одомашнення дозвілля, що пояснюється підвищенням комфортності помешкань та їх відповідним технічним обладнанням. Разом із тим походження значної частки культурно-дозвільної продукції, спожитої вдома (фільми, теле-програми, музичні записи, книги, журнали, комп'ютерні ігри, інтернет-продукти), має глобальний, міжнародний характер; 2) спорт, який раніше мав виключно національне забарвлення, теж набуває глобальних рис. На це вказують не лише поширення міжнародних змагань (Олімпійські ігри тощо), а й інтернаціоналізація спортивної культури через мас-медіа і супутній маркетинг одягу й екіпіровки; 3) простежується домінування продукції Голівуду (кінофільми, записи популярної музики, телепродукти тощо) як наслідок американізації та глобалізації; 4) однією з найбільш динамічних і великих індустрій дозвілля у світі стає туризм. Туристичну активність населення можна пояснити підвищенням уваги

до навколишнього середовища, збереження національних культурних пам'яток (Cushman, Veal, Zuzanek, 2005).

МЕТОДИ ЗБОРУ ПЕРВИННОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Методи залежать від предмета, об'єкта і цілей дослідження. Вибираються найбільше адекватні, надійні й економічні для даної теми методи.

Частина методів соціологами запозичені з інших наук, частина самостійних, вони перейшли від соціології в інші науки.

Найбільше відомі ОПИТИ населення або експертів. Опиту у свою чергу підрозділяються на масові (найбільше точні, але дорогі), групові інтерв'ю й індивідуальні. По способах контакту з респондентом на поштові, телефонні й особисті (прямий контакт). По ступені формалізованості матеріалу : анкетування, інтерв'ю, бесіда (Див. Мал.).



Зараз часто газети і ТУ публікують дані або проводять свої опитування. Однак найчастіше це правдоподібна дезінформація або інформація, що не відповідає соціологічним вимогам. В.Ядов пропонує три простих правила, що дозволяють відрізнити дійсну картину Суспільної думки від подоби.

Правило перше. Якщо відсутні зведення про склад опитаних і методи їхнього відбору, не вірте, навіть не дивлячись на загальне велике число (тисяча) опитаних. Головне - знати розмір відхилення реального населення від вибіркової сукупності. Фахівець зробить поправку. Друге - усі повинні мати потенційно рівний доступ бути опитаними через особливі процедури. Якщо зведення про вибірку відсутні, значить опитування проводили непрофесіонали або несумлінні люди.

Правило друге. Друкувати повне формулювання питання і розподіли усіх відповідей. Вільні інтерпретації виникають саме при тлумаченні в публікації суворих однозначних визначень на бажані. Президента «рішуче» підтримують 78 %. Вони об'єднали три різних позиції ступеня підтримки в одну. Саме формулювання питання найчастіше представляє хитромудру пастку, що кожний може витлумачити по своєму. Коментар повинний йти після точних формульовок відповідей на питання, як вони звучали у анкеті.

Правило третє. Повинне бути посилення на особу або організацію, що проводила опитування. Вони відповідають за достовірність і репрезентативність даних, що публікують. Несумлінні соціологи повинні мати відповідну репутацію, й це треба оголошувати. Професійна етика, честь і відповідальність тут настільки ж висока, як і в професії лікаря, педагога, будівельника.

Для будь-якого опитування головне правило - добір вибіркової сукупності (*ВИБІРКА*) . Якщо ви виберете метод - опитування, вам також прийдеється будувати вибірку. Саме вибірка забезпечує репрезентативність і надійність інформації. Опитування і рейтинги ЗМІ не визнаються соціологами саме тому, що в них не дотримуються правил репрезентативності вибірки.

Вибірki бувають:

- Випадкова – будь-який потенційний член генеральної сукупності має рівні шанси потрапити у вибірку сукупність, подібно кулям у лототроні. Наприклад, механічний крок вибірки кожний 17 у списку виборців або студентів, кожний 25 номер телефону по кожній лінії АТС , або випадково проходять студенти на великій перерві по переході між будинками, у квартирі з кількох людей опитують того, чий день народження був останнім. або автоматичні комп. Програми випадкових чисел, які з баз даних клієнтів обирають тих, що потім опитують.
- Районована – по країни, по карті вулиці і будинкам в однім місті, або точки спостереження, або основні маршрути транспорту у всіх міських районах. Так працюють національні мережі ЦІОМ.
- Територіальна - на перехресті кожний п'ятий будинок у всі чотири сторони, у ньому одну квартиру, № якої утворюється,

якщо розділити загальне число квартир у будинку на число інтерв'ю у данном будинку.

- Стратифікаційна - досліджує положення окремих соціальних груп і етносів. У органах статистики (відділі кадрів) дізнається частка (%) етнічних, вікових і інших соц. груп у загальній структурі населення або колективу. Вибіркова сукупність по основних параметрах повинна відбивати генеральну сукупність. Тоді вона буде репрезентативною.
- Гніздова - послідовно вивчаються окремі серії, групи, що потім дорівнюються галузі, професії, підприємствам.
- Квотна - вибірка сукупність задається і витримується в точній пропорції по основних соціальних ознаках: вік, стать, соц.приналежність, освіта щодо генеральної сукупності;
- Змішаного типу (наприклад квотно-випадкова).
- Багатоступінчата - застосовується, коли утруднений пошук респондентів (тих, кого опитують) або відсутні статистичні дані про генеральну сукупність. Такий метод вибору респондентів називають «сніжний ком», або «ланцюгова вибірка».

У фокус групи дуже важливо правильно відібрати респондентів. Задається чотири - п'ять параметрів (квоти), потім випадковий добір, але тих, хто погоджується брати участь і хто компетентний (у тій або іншій мірі) у темі опитування. За структурою потреб вивчають якість і рівень життя різних соціальних груп, попит і купівельні стандарти.

Після проведення опитувань роблять ремонт вибірки і розраховують коефіцієнт поправки вибірки.

Важлива процедура опитувань - час, місце, обстановка, вплив побічних чинників. На ширість відповідей по деяким делікатним темам (гендерним або міжетнічним) впливає збіг статі, раси респондента й анкетера. Багато чого залежить від правильного поводження інтерв'юера. Його уміння умовити дати відповіді, не впливати на думку опитуваних, викликати їхню довіру і щирість.

Ще більше значення має правильно складений опитувальник.

Більш докладно прочитаєте в підручниках і додатковій літературі при розробці свого дослідження. У вас повинно бути небагато питань від 2 до 12 по основній темі плюс «паспортичка», від якої потім будуються кореляції і факторний аналіз. Зараз коротко позначимо основні правила розробки інструментарію.

У залежності від формулювань питань і їхнього типу, думки респондентів можуть розрізнятися від одиниць до 20%. (див. Нобель Е. Масові опитування.)

ТИПИ ПИТАНЬ:

- Відкриті (немає варіантів відповіді, вільна відповідь), закриті (дані всі можливі варіанти відповідей в альтернативній формі:

«так, ні, важко відповісти») і напівзакриті (дані декілька основних варіантів і є рядок «Інше» (допишіть)_____ або можна обвести декілька варіантів).

- Прямі(ви заміжня?) і непрямі (Існує думка, що всі жінки хочуть вийти заміж, чи згодні ви з цим?).
- Або дані картинки і пропонується описати ситуації, які на них відбиті.
- Основні питання, що віддзеркалюють тему дослідження, контрольні (перевірка на чесність і щирість) і «паспортника»-об'єктивні характеристики, що впливають на думки і позиції: стать, вік, освіта, професія, сімейний статус, прибуток сім'ї на людину на місяць і т.д.

Коло обов'язкових питань про соціальні параметри респондента також пов'язані із темою дослідження. Якщо нас цікавить які передачі людина любить дивитися по TV, важливі її стать, освіта і вік, а якщо мова іде про купівельні інтереси й установки, то в першу чергу, важливо знати прибуток. При темі «студентська сім'я» не важливий факультет, а відвідування спортсекцій по факультетах сильно відрізняється, як і інші форми дозвілля. Якщо ми запитали вік, не важливий курс, тому що це суміжні ознаки і т.д.

На точність відповідей і надійність впливає формулювання питання. Дослідження показали, що краще, вивчаючи мотиви, питати не про плани на майбутнє, а про реальну поведінку «на минулому тижні», «за цей місяць». Конкретизуючи питання не взагалі: які відеофільми ви любляєте?, а «Що ви дивилися і що вам сподобалося за цей тиждень?» Конкретизація планів також допомагає людині зробити вибір, адже часто ми не замислюємося над мотивами. «Якби ви не були обмежені в часу і засобах: Ви поїхали б на престижний курорт, на риболовлю за містом у наметі або в турне на теплоході або на дачу?» «Якби ви могли оплатити свою освіту, ви віддали перевагу б оплатити весь курс, поступово за кожний семестр або перемогти в конкурсі й одержати держстипендію?»

Анонімність опитів і анкетної форми (респондент сам заповнює бланк поодиночі) підвищує щирість відповідей, але все рівно соціологам відомо, що люди не до кінця чесні навіть із самими собою. Виявлено, що на одні питання люди відповідають більш охоче, ніж на інші. Наприклад, люди точно відповідають скільки вони платять за газ, квартиру або утримання автомобіля, медичне обслуговування (якщо вони не звертаються в добродійні організації за допомогою), зате занижують свої витрати і кількість ужитку сигарет і алкоголю (а молодь навпаки - завищує-бравірує). На Заході люди свої прибутки і витрати на відпочинок і дозвілля, особливо престижні його форми,

завищують (хочуть виглядати більш багатими), у нас занижують і ховають (хочуть виглядати бідними). Тому питання про прибутки задаються в непрямій формі (щодо ризи бідності, рівня життя або ваш прибуток на члена сім'ї на місяць складає до 70,120,240,380,700 гривень?).

Ми вже підійшли до індикаторів або **Шкали вимірів**, також включеної в інструментарій. Вона являє собою показники (див. питання - емпірична інтерпретація понять) досліджуваного предмета і важлива для опрацювання і порівняння. Тому у великих дослідженнях підбирається в спробних зондажних опитах особливо ретельно. Тут доречно крилате висловлення «Вимірюй усе доступне виміру і роби недоступне виміру доступним». Шкала забезпечує і надійність висновків і релевантність даних. У залежності від теми і типу питання шкала може бути :

- Наприклад, активність або пасивність виражається тривимірною шкалою «часто», «рідко», «ніколи». Однак різні люди відповідь «часто» можуть розуміти по-різному. Де можна більш точно кількісно виміряти, дається періодичність «разом на тиждень», «разом на місяць» і т.д. А ці показники при аналізі узагальнюються на основі дисперсії і середнього арифметичного в трьох підгрупах з інтервалами «Часті відвідування», «Середні», «Рідкі».
- Номінальна шкала (об'єктивний кількісний або якісний показник - рік народження, курс, стаття, національність);
- Рангова шкала застосовується при суб'єктивних показниках, зв'язаних з оцінками, стосунками, смаками, інтересами й ін. Наприклад : Виберіть із списку п'ять найбільше важливих причин і розставте їхні номери за ступенем переваг, або оцініть по 10 бальній шкалі наскільки для вас характерні такі риси особистості;
- Інтервальна шкала (апрайзери) дає не точну однозначну відповідь а діапазон, групу. Наприклад рівень освіти - неповне середнє, середнє, неповне вище, вище. Або прибуток: набагато нижче ризи бідності, на рівні ризи бідності трохи вище ризи бідності, у багато разів (4-5) вище ризи бідності. При цьому точно називаємо граничний показник. Або Ваш вік до 18 років, від 19-25 років, 26-30, 31-40 і т.д. десятками до 80 р., більш 80 р.

У анкеті індикатори (показники) виступають у якості варіантів відповідей, вони повинні бути рівноцінні, рівнозначні й однаково інтерпретовані усіма. Розташовують їх у визначеній послідовності або по убаванню (порядку). Якщо є оцінні питання, що містять етично засуджувані думки і поведінку, то їх розташовують упереміш, щоб не показати респонденту, що його відповіді негативні й засуджувані. Якісна шкала припускає в питанні уточнення «частіше усього», «що

більше усього впливає», « виберіть не більш 3-5 найбільше важливих для вас позицій». Найбільше важкі питання: наскільки вас задовольняє....? Тут застосовується кількісна шкала в балах або %, що викликає утруднення, або якісна шкала 4х мірна: «цілком задовольняє», «скоріше задовольняє, ніж не задовольняє», «скоріше не задовольняє, ніж не задовольняє», «цілком не задовольняє». Частіше за все люди уникають категоричних, крайніх позицій, за винятком радикалів. Більшість розділиться по двох середніх позиціях. (Карти неба і землі).

Наступний метод збору первинної соціологічної інформації **ТЕСТИ**. Застосовуються інші шкали. Після відповідей підраховуються бали й очки. Застосовуються для порівняння особистостей один з одним або самовизначення серед уже відомих науці ТИПІВ поведінки особистості. Відповіді дихотомічні, лише так, або ні. Тести зв'язані із САМООЦІНКОЮ, вимагають чесності і правдивості, образ Я і реальне Я не завжди збігаються. Застосовуються взаємотестування: наприклад тест заповнює керівник. Як він себе веде стосовно підлеглих, потім ті ж питання пропонують підлеглим, потім порівнюють дві позиції. Іноді тести включаються в анкету як її частина або вид питання. Наскільки для вас важливо..? (шкала 3-5 мірна або бальна), Як часто ви у своїй роботі використовуєте..? (кількісна або якісна 4 - мірна шкала). Ви можете взяти дуже вузьку тему, побудувати тест і провести його. До тесту додають інструкції з заповнення та інтерпретації. Існує думка (теза) і Варіанти: Категорично згоден..... Категорично не згодний (від 1 до 5 або 10 балів визначте ступінь своєї згоди або не згоди) Або пропонується багато пар ознак або слів. Треба вибрати одне з кожної пари. (шкала установок Торнстоуна).

СПОСТЕРЕЖЕННЯ. Візуальний (невербальний*) метод збору інформації. Був запозичений соціологами з природничих наук і психології. Розрізняють випадкове і цілеспрямоване спостереження, останнє має програму й інструментарій дослідження. Включене і не включене спостереження, але тут можливі помилки «АСИМЕТРИЯ ПРИПИСУВАННЯ». У залежності від позиції дослідника: Актор він або сторонній спостерігач, змінюється його враження і думка, а також поведінка вибіркової сукупності «об'єкта спостереження». В запобіганні суб'єктивності спостерігача, крім одиниць уваги, при спостереженні використовуються записи (картки, Щоденники по чітко заданих кількісних і якісних показниках), або процес фіксується на аудіо, відеоплівки (відкрито або потай), а потім інформація обробується й аналізується, щоб розділити момент «включеності

* Невербальний – без слів

актора» від аналітика/дослідника. Так вивчаються потреба в міському транспорті (пасажиропотоки) або потоки пішоходів для транспортних розв'язок. Студенти пару років вивчали контакти незнайомих у транспорті тим же методом. Найбільше цікаві і відомі дослідження способом спостереження були:

- М. Мід міжкультурні і гендерні розходження на островах в Атлантичному океані (три племені).
- Американська журналістика гримувалася під бабусю і зняла фільм «Ставлення до старих в Америці».
- Еліот Лебоу, білий соціолог жив два роки серед негрів безробітних (невключене спостереження),
- Німецький журналіст вивчав положення нелегальних кольорових емігрантів у Німеччині, зробивши пластичну операцію і фальшиві документи турецького робітника, (включене спостереження), - написав книгу і зняв фільм.

Соціологи сідали під видом в'язнів у в'язниці, улаштовувалися на фабрику або в релігійні секти, щоб непомітно зсередини вивчати життя і стосунки цих співтовариств. Тому, що при опитах люди усе ж намагаються відповідати по деяких соціальних нормах і ідеалах: «як треба», «хочуть виглядати краще, ніж є насправді», «поводитися як усі або правильно».

Спостереження застосовується як допоміжний метод під час опиту по предметах, позі, жестах, міміці, погляду й інтонаціях, позі, можна побачити, коли людина говорить правду, або що вона щось ховає. При дослідженні бідності або мобільності людину обов'язково опитують у його природному середовищі помешканні, проводячи спостереження й оцінку правдивості слів і паперів. Крім того, уся інформація перевіряється в бесідах із рідними, сусідами, колегами. Спостерігаючи поведінку і взаємовідносини людей на зборах або групових заняттях, а дітей у дитячому колективі або сім'ї, можна впізнати набагато більше, ніж із розповідей і опитів.

Соціометрія застосовується для вивчення взаємовідносин у групі, колективі на основі виборів і переваг, а також міжетнічних і міжсоціальних дистанцій (Чиказька школа соціологів, шкала Богардуса). У малій групі або колективі за допомогою соціометрії можна вивчити структуру, зв'язки і взаємовідносини, лідерів, аутсайдерів, ступінь згуртованості і т.д. Наприклад, які соціальні або етнічні групи найбільше близькі або далекі один одному, викликають позитивні, негативні або ціннісні нейтральні установки і стереотипи.

У силу етичної наповненості, правила вимагають, щоб соціометрію проводив сторонній спостерігач і щоб її результати привселюдно не оголошувалися. Тому що аутсайдери, що і так підозрювали, як до них відносяться, відчули себе ще більш принижено,

а лідери - «зірки» могли зазнатися. От яке значення мають «ярлики й установки». Рекомендації керівникам даються на основі результатів, але іноді без інформації про конкретні вибори і переваги. Цікавий експеримент московських соціологів із фальсифікацією результатів тестів і соціометрії у восьмому класі, коли вчителям дали протилежні результати. «Найгірший учень» через три місяці став лідером класу і відмінником.

Експеримент часто сприяє розробці тестів, виявленню тенденцій, ролей і форм поведінки і взаємодії людей у різних ситуаціях і в групі. Використовується при груповій динаміці, вивченні лідерства, згуртованості, чинників і причин, типології особистості і її життєвих стратегіях і техніках. Сполучається зі спостереженням. У експерименті повинні брати участь як мінімум дві ідентичні групи : експериментальна і контрольна. Фільм Київської студії «Я и Інші» - експерименти на ступінь конформізму особистості, експерименти Мальграма з американськими студентами «Тюремники й в'язні», виживання в екстремальних умовах «Робінзони» у Білому морі.

Наприклад, запрошуються дві групи абсолютно незнайомих людей під двері деканату. Одній говорять, що зараз буде медичне дослідження, зв'язане з електрострумом, іншій нічого не говорять і спостерігають. Або групі повідомляють, що є путівка в Англію, і вони повинні вибрати одного представника і спостерігають за зборами. Або одній групі говорять, що цей викладач - звір, іспит здати неможливо, вимагає відвідування всіх занять і повних конспектів своїх лекцій, списати неможливо, а іншій нічого не говорять. Як ви думаєте, поведінка студентів буде відрізнятися ? Більш надійно коли є дві експериментальні групи і дві контрольні.

Однак експерименти на людях мають серйозні етичні обмеження.

Наприклад, був такий експеримент: за результатами соціометрії, людям сказали фальшиві результати - у тих осіб, яких «нібито усі викреслили», зменшувався розмір розпису, що інтерпретували як травму почуття власної гідності і самоповаги. Однак де підтвердження, що між розміром розпису і самооцінкою є прямий зв'язок. Деякі люди навпаки компенсували негативну інформацію - «я вам не вірю!» або «а судді хто?». При експериментах із електрострумом у людей збільшувався тиск, спостерігалися серцеві приступи, страх, почуття провини і т.д.

Шкали тестів Конфліктності, агресивності, побудовані в 50-60 р. р. на основі експериментів, стали заперечуватися, по двох основах :

а) вони зроблені на студентах, а молоді почуття, моделі поведіння, системи цінностей і інтелект істотно відрізняються від інших вікових груп;

б) змінилося суспільство, інші цінності і моделі дії, інший механізм прийняття рішень і взаємодії в групі. Існує думка, що лабораторні, штучні умови тестів і експериментів, ігри «понарошку» не відбивають реальної поведінки в реальному житті, особливо екстремальному. Жорсткий вибір: Уявіть ваш корабель терпить аварію й у шлюпку можна взяти тільки шістьох. Кого ви не візьмете? - й усе відкрито й в очі. Чи гуманні такі експерименти? Як люди, пройшовши через це будуть жити і працювати разом?

Аналіз письмових (аудіовізуальних) джерел. Здавалося б аналіз письмових документів - більш надійний метод. Але не все фіксується на плівці і папері. При записі факти могли спотворюватися, а закони і накази точно також відбивають думки, позиції, інтереси як відповіді на питання або дії. Всі матеріали цієї групи джерел як об'єкт аналізу можна розділити на офіційні документи: закони, протоколи, норми, правила, накази, оголошення, органи преси, що у свою чергу діляться на юридичні, етичні, інформаційні (преса і ЗМІ), історичні і неофіційні (конфіденційні або особисті) - листи, щоденники, фотографії, неформальну пресу (самвидав), спогади, аудіо, відео, художні твори і передачі радіо TV, графіти - лозунги, символи, написи та малюнки на значках, одягу, стінах. Преса й аудіовізуальні матеріали вивчаються методами контент-аналізу (кількісними) і якісними, змістовними (установки, цінності, значеннєві символи й ідеологічні підходи). Описуються групові портрети або соціальні інтереси, тенденції і позиції в спектрі суспільної думки, стилі і методи керування.

На основі особистих документів вивчаються адаптація, мобільність, розвиток особистості, типи й установки поведінки, системи культурних цінностей і ідеалів, соціальні орієнтації і способи самоствердження і самоідентифікації особистості в суспільстві.

У ЗМІ і законах відбиваються інтереси, потреби, взаємовідносини соціальних груп, партій і суспільних рухів, ступінь свободи, толерантності і розмаїтості в суспільстві. Спектр суспільної думки і рухів, молодіжна контркультура вивчається в графіті, мистецтві і ЗМІ.

У цьому ж ключі використовуються **Статистичні методи** дослідження. Вивчаються будь-які доступні дані статистики і демографії (перепису) для побудови вибірки або в якості самостійних методів. Народжуваність, міграції, смертність, структура населення, стратифікація, захворюваність, злочинність, розміщення населення із визначенням тенденцій і чинників розвитку країни, народів і соціальних груп. З Е. Дюркгеймом зв'язаний класичний приклад помилкової кореляції, що коли супроводжуючі ознаки розглядалися ним як причина і слідство: Ріст самогубств збільшується в зв'язку з

поширенням протестантизму. Тоді ще не застосовувалися складні математичні методи і коефіцієнти. Важливі не самі цифри, а способи їхнього пояснення і інтерпретації. Наприклад, довгий час існувало твердження, підкріплене статистичними даними, про зниження рівня злочинності в період криз, війн і епідемій. Дані за більш тривалий період не підтвердили такі висновки. Зараз говорять, що скорочується число злочинів пов'язаних із позбавленням життя, але зростає число матеріальних, економічних злочинів, а також злочинів проти особистості, не зв'язаних із позбавленням життя. Або статистика говорить про скорочення популяції конкретного етносу, але це тимчасовий спад. У різні періоди різні дані - хвилястий характер народжуваності і міграцій. Причини скорочення чисельності можуть бути демографічні, соціальні (зміна національності в документах), економічні, політичні (еміграційні) і т.д. Всі вони вимагають обліку і розгляду. Самі статистичні показники повинні бути порівняні. У різних країнах різні системи обліку і критерії віднесення в різні підгрупи. Рівень бідності, інвалідність, класифікації освіти, статусів і ін. можуть розрізнятися, національна приналежність також може вестися по різних критеріях.

Історичний метод або метод культурно-історичної реконструкції.

Вивчаються архіви, історичні документи, пам'ятники культури, книги, літописи, реєстри (списки), протоколи засідань судів (У Англії з 13 століття збережені протоколи). Цей метод був використаний М. Вебером при написанні дослідження «Протестантська етика і дух капіталізму». Він вивчав промови протестантських вождів, молитви, відозви, книги, промови Ф.Рузвельта.

Історичний метод застосовується для вивчення соціальних структур, інститутів і процесів у розвитку на макрорівні. Для виявлення закономірностей і мобільності, для порівняння різних типів соціальних систем.

Як бачимо, усі методи зв'язані один з одним і усі мають свої обмеження в точності і правдивості отриманої інформації. Ступінь достовірності і надійності може бути більшою або меншою, але перекручування є завжди. Якщо були відверті респонденти, то можливі помилки при аналізі і інтерпретації.

МЕТОДИ ОБРОБКИ Й АНАЛІЗУ ПЕРВИННОЇ ІНФОРМАЦІЇ.

Перевірка даних на надійність (вибракування, на основі повноти заповнення і контрольних питань). Кодування і перевірка індикаторів (показників). Опрацювання відкритих питань. Тут можливі помилки, приписування і можливі помилкові інтерпретації. При первинному опрацюванні опитів із використанням ЕОМ застосовуються

математичні і статистичні методи. *Загальний* розподіл ознак : абсолютні дані і відсоток по всьому масиві (статистичне). Відсоток рахується від загального числа опитаних або числа тих, що відповіли.

Потім *угруповання* ознак для побудови типології і класифікацій із застосуванням дисперсії і середнього арифметичного. Виявляються домінуючі, вторинні і латентні ознаки.

Метод *типологізації* може містити також рангові або узагальнені показники. Тоді відсоток рахується усередині кожної підгрупи. Наприклад, дорівнюється паління серед жінок окремо і серед чоловіків окремо, якщо ми хочемо впізнати частку курців за статтю. Або визначити вагу того або іншого показника серед інших. Всі дані представляють у формі таблиць, графіків і діаграм.

Факторний аналіз допомагає впізнати, які процеси впливають на події в більшому, які в меншому ступені, що може розглядатися як причина, а що як супутня ознака.

Кореляція двомірна і множинна дає можливість розрахувати за допомогою коефіцієнтів міцності зв'язку та надійності, взаємозумовленість чинників. Множинна кореляція допомагає побудувати математичну, графічну модель об'єкта.

Статистичні закономірності показують тенденції соціальних процесів і структурні особливості об'єктів у динаміці. Однак це вже заключний етап дослідження: узагальнення і змістовний, якісний аналіз, інтерпретація кількісних даних. Потім-порівняння отриманих даних із подібними дослідженнями, що проводилися раніше, зі статистикою минулих років, документальними письмовими джерелами, науковою літературою з даного питання : у чому збігається з уже відомим, у чому доповнює або відрізняється Метод порівняння й *аналогії* застосовується для аналізу власного матеріалу.

Метод узагальнення і системності важливий, коли в дослідженні вивчається складний об'єкт, або застосовувалися різноманітні методи: опит населення, експертів, статистика, письмові матеріали.

Аналіз і інтерпретація як *логічні наукові методи* присутні в будь-якому дослідженні при написанні завершального звіту і висновків. Висновком може бути необхідність продовження дослідження, тому що виявлені латентні ознаки, або необхідно вивчити процес у динаміці, що в разовому зрізі не виявити. Якщо матеріалу досить і він якісний, то застосовується метод якісно обґрунтованої теорії. Гіпотеза підтвердилася, причини виявлені, тоді або розробляється нова теорія, або уточнюється і доповнюється колишня теорія. Якщо дослідження було емпіричним, то на заключній стадії необхідно дати рекомендації або прогноз. При цьому використовуються методи рішення проблем, відомі з практики і теорії

колишніх років. Або методи **соціального прогнозування і проектування** (планування) на основі отриманих даних : метод Мерфі, розробки сценаріїв, моделювання процесів, експертних прогнозів, древа проблем і цілей. До розробки залучаються інші фахівці і практики - виконавці, що виступали замовниками і будуть реалізовувати проекти.

ЛІТЕРАТУРА:

- Бутенко И.А. Анкетный опрос как общение социолога с респондентом. М., 1989, С.16-169.
- Головаха И. Социальное значение асоциальных граффити // Социология: теория, методы, маркетинг, - 2004,-№2, с. 64-79.
- Морено Дж. Социометрия. М.,1958.
- Нозль Э. Массовые опросы. М.,1978, С.121-192, 220-233.
- Паниотто В.И. Качество социологической информации. К.-1996.
- Полторак В.А.Социология общественного мнения. К:ДНК, 2000-264 с.
- Соціологія маркетингу //Под ред. Хижняк Л.-Х.: ХНУ, 1999.- 38 с.
- Чернова Л.Е. Методики організації й проведення прикладних соц. досліджень. - Дн-к , ПДАБА, -2008-120с.
- Чернова Л.Є. Інтернет соціологія. Методичні вказівки до соц. практикуму.Д.: ПДАБА,- 2006-45с.
- Чернова Л,Є, Методики дослідження ринку .Метод фокус-груп.-Д.: ПДАБА,- 2007-68с.
- Чернова Л.Є. Методики дослідження електорату та ЗМІ. Д.: ПДАБА-2007-54с.
- Ядов В.А. Социологическое исследование : методология, программа, методы. М., Наука.1997.

Питання до самоконтролю:

1. Типи соціальних досліджень.
2. Цільові методи прикладної соціології
3. Програма соціологічного дослідження: частини та вимоги.
4. Методи збору первинної інформації : спостереження та експеримент.
5. Види опитувань.
6. Типи питань в анкеті.
7. Правила вибірки респондентів.
8. Історичні дослідження.
9. Соціометрія.
10. Статистичні та математичні методи обробки соціологічного матеріала.

Лекція 6. СОЦІАЛЬНА ЕКОЛОГІЯ. ТИПИ ПОСЕЛЕНЬ ТА СОЦІАЛЬНО-ТЕРИТОРІАЛЬНІ СПІЛЬНОТИ.

1. Предмет і проблематика соціальної екології. Поняття «життєве середовище», «якість життя» : характеристики та показники.
2. Типи поселень, їхній взаємовплив і історія.
3. Соціологія міст. Урбанізація і її соціальні наслідки.
4. Міграції - їхні причини, закономірності і наслідки.

Соціальна екологія - окрема галузь у соціології (деякі вважають її самостійним науковим напрямком). Вона *вивчає закономірності взаємодії природи і суспільства, зберігання і захисту умов буття людини (як природних, так і соціальних)*. Тому її проблематика відрізняється від власне екології, де мова йде тільки про біологічні процеси, захист природи від людини. Соціальна екологія - це спроба зберегти людство від самого себе.

Можна виділити два типи взаємодії людини з природою:

1-им типом такої взаємодії є праця, економічна діяльність. Праця – перетворювальна діяльність людей, являє собою «обмін із природою речовиною й енергією» (К.Маркс), *в результаті чого виникає «штучне середовище» або «друга, олюднена природа» - Архо-техносфера:* будинки, комунікації, системи доріг, енергетичних мереж, устаткування, технічні системи. Праця є об'єктом керування і цілеспрямованого розвитку. Цьому буде присвячена наступна лекція.

2-ий тип взаємодії людей із природою - розміщення (поселення) у природі. Ці процеси протікали більш вільно і стихійно, але вони також мають свої історичні особливості і закономірності. На базі поселень *утворюються територіально-поселенські спільноти людей.*

Обидва типи взаємодії зв'язані один з одним.

У соціальній екології виділяють **різні рівні** аналізу процесів і рішення проблем взаємодії з природою: локальний (саме поселення), районний, регіональний, національний і глобальний.

Соціологія регіонів - вивчає *закономірності територіальної організації соціального життя і планомірної зміни* соціального вигляду регіонів. Соціальний вигляд регіону відбиває, по-перше, територіальна своєрідність природної, матеріальної й економічної бази соціальних стосунків. По - друге, демографічні, етнічні, господарські особливості населення, що проживає на території регіону. Через неоднорідності складу населення і народногосподарського комплексу різних регіонів виникла необхідність у появі такого напрямку в соціології. Його **задача** - обґрунтувати шляхи і форми відносно рівних (і безпечних для життя і здоров'я населення) *соціальних умов проживання і розвитку у різних регіонах країни.* Що припускає вивчення історичних, природно-кліматичних, культурних, соціально-економічних і тощо особливостей того або іншого регіону, також *потреб і життєвих планів населення, перспектив і прогнозів розвитку регіону.* Включає

пошук шляхів оптимізації техніко-економічних, соціо-культурних і природно-захисних програм подальшого розвитку. **Програми і плани соціального розвитку регіону** повинні бути засновані на серйозних дослідженнях не тільки технологів, екологів, архітекторів, але і соціологів. Основна задача гармонизувати інтереси територіальних спільнот с інтересами розвитку регіона як цілого, а також інтереси розвитку регіонів з інтересами держави.

Показники яки допомагають встановити межі регіонів таки:

1. Істория кожної територіальної громади.
2. Рівень соціального розвитку
3. Економічні умови та структура
4. Соціальний склад населення
5. Природні умови та багатства

Це актуально для України сьогодні, бо планується Адміністративна реформа , та перерозподід граніц регіонів з наданням їм більш повноважень по самоуправлінню.

Сучасний етап взаємовідносин суспільств і природи зв'язаний із посиленням техногенного «тиску» на природне середовище, інтенсивності, концентрації виробництв і росту поселень (великих). Зміни настільки колосальні, що «штучне» середовище домінує над природним, а урбанізовані зони розрослись, майже поглинувши незайману природу.

Зміни йдуть практично на всіх рівнях : власної території (села, селища, міста); ареалу, що примикає (поглинання приміських зон, агломерати на багато кілометрів, злиття адміністративних меж); урбанізація сільської місцевості і вільного простору між поселеннями (лінії електропередач, рекламні щити, сервіс ,дороги, трубопроводи, залізнична полотнина і т.д.). Звідси роздроблення і зміна природних ландшафтів (їхній вид, ґрунт, рослинність, водойми), скорочення розмірів незайманої природи, клаптевий характер сільського пейзажу, зростають контакти і міграції «село-місто».

Поняття «життєве середовище» - ширше, ніж поняття «природне» або « навколишнє середовище». **Життєве середовище** включає природні, технічні, архітектурні, національно-психологічні, соціо-культурні характеристики і чинники. **Зберігання сприятливого і безпечного життєвого середовища - задача усіх, хто займається будівництвом, плануванням і розвитком людських поселень.**

Представники чиказької школи соціальної екології Л.Козер і Р.Парк, вважали неминучим протиріччя і конфлікти між природним і соціальним середовищем, а також боротьбу інтересів між соціальними групами і спільностями за кращі умови життя, але вони розробляли технології мирного врегулювання цих конфліктів, нейтралізацію

негативних тенденцій і використання позитивної енергії конфліктів на благо розвитку співтовариства і соціуму .

Сприйняття життєвого середовища і його оцінки лежать в основі поведінки і мотивації наступної дії особистостей і соціальних груп. Польський вчений М. Черноушек у роботі «Психологія життєвого середовища» відзначав, що **життєве середовище виконує наступні функції:**

1. Є джерелом інформації для людини, допомагаючи передбачати події і приймати рішення (будувати плани), а також зв'язувати дії індивіда з діями соціальних груп.
2. Виступає ареною (полем, сценою) реалізації сил і можливостей. Тут людина або група впливають на середовище, змінюючи його.
3. Зворотній зв'язок - історично сформоване середовище впливає і диктує моделі поведінки, світогляд особистості, формуючи культуру, смаки і навички людей. («габітус» П.Бурдьє)

При сприйнятті середовища сучасні люди використовують готові схеми і кліше, те, що називається «ТОЧКА (КУТ) ЗОРУ». Вона **ВІДБИВАЄ ОСОБИСТІЙ І СОЦІАЛЬНИЙ ЖИТТЄВИЙ ДОСВІД, СОЦІАЛЬНИЙ СТАН І СТОСУНКИ (ПЕРЕКРУЧЕНЕ СПРИЙНЯТТЯ) СУБ'ЄКТА** до середовища. Ці судження й оцінки стосуються переваг міського або сільського життя, судження про різні соціальні групи (забобони, стереотипи - національні, класові, культурні), про суспільство, в якому вони живуть. Наприклад, замські будинки «нових» багатів лише в їхній свідомості нагадують замки, на ділі вони відтворюють барачне або камерне мислення своїх власників.

Сприйняття будь-якого середовища будується по схемі **МИ - ВОНИ, СВОЄ - ЧУЖЕ, БАТЬКІВЩИНА - ЧУЖИНА, ЦЕНТР – ПЕРИФЕРІЯ**. Останнє кліше найбільш універсальне. Будь-яка людина ставить себе в центр і судить про події, думкою окреслюючи коло з тієї точки, на якій вона стоїть (у соціальному просторі, у культурному розвитку). Це і називають кругозір особистості (наскільки далеко вона бачить, як широко здатна мислити).

Центр будь-якого рівня має особливу цінність, його переваги реальні або приписувані. Особлива цінність і значення центру зв'язані з розміщенням там найбільш важливих стратегічних, соціальних і культурних об'єктів, органів керування. Звідси нерівність можливостей проживучих у центрі і на околиці. Хоча житло може бути менше комфортабельним, а рівень життя дорожчим, але житель центру сприймається як володіючий особливими можливостями і перевагами (престижно) в очах інших жителів (тому ціна на квартири вище). Стереотипи всі виникають під впливом дитячих вражень, оточення, сім'ї, впливу школи, ЗМІ, мистецтва, реклами. Виховує і саме середовище (воно несе не тільки інформацію, але й оцінки, цінності, переваги, поняття «норми» і

«природності»). Марк Захаров з гіркотою писав, що низькі естетичні смаки і дурні навички закономірні в дітей, що виростили в обшарпаних під'їздах із матюками на стінах, у покручених ліфтах, подвір'ях, засипаних сміттям, гаслах комунізму, множині пам'ятників керівникам, усі на одну особу і стилістику. А також впливає приклад батьківського поведінка в побуті і на дозвіллі.

Довгий час, у тому числі в архітектурі і будівництві, панував **функціональний прагматичний підхід до життєвого середовища**, який ігнорував соціальні і психологічні механізми його впливу на людей, які живуть у ньому. Так були перекручені культурно-історичні параметри поселень, виникло більшість сучасних соціальних, екологічних проблем, відбулося відчуження особистості від середовища - вона його не сприймає як свою бажану територію.

Англійський архітектор Пітер Сміт у роботі «Динаміка урбанізму» відзначає, що 90% архітектурного й урбанізованого середовища, в силу відчуженості, сприймається сублімовано (несвідомо витискається), особливо це стосується негативних вражень: старі стіни, зміна вивісок на магазинах, плакати на шпалерах, рекламні плакати. Більшість людей на них не зауважує і не може відтворити. Але враження, потрапляючи в підсвідомість, впливають на почуття і поведінку індивідів.

Життєве середовище завжди структуроване: країна, округ (область, регіон), повіт, сільський район, місто, селище, село, хутір, район міста, мікрорайон, квартал, вулиця, двір, будинок, робоче місце, місце відпочинку. Саме дані елементи підлягають оцінюванню, вони впливають і виховують. До кожного з них люди пред'являють визначені вимоги й оцінюють їхні якості на основі соціальних життєвих стандартів становища. Поліпшення загальної економічної і соціальної ситуації в більшій системі поліпшує положення в меншій, але не відразу. І навпаки: в стані кризи занепад в елементах системи відбувається не одночасно і з різними наслідками, багато в чому це залежить від місцевих органів самоврядування, активності і культури населення. Зміни в життєвому середовищі призводять до **зміни у вимогах і стандартах якості життя і типу забудови**: бараки, комуналки – сталінки, хрущовки, тепер і висотки вже застаріли. Перша іноземна делегація на ж/м Перемога запитала «будинки бідних ми бачили, але де живе ваша еліта?». Цікаво, яку частину простору особистість сприймає «своєю» - батьківщина або місце існування до кінця життя або тимчасове перебування, місце роботи.

Життєвий простір із погляду соціальної екології є цілісним тільки в зв'язку з діяльністю людей, із реалізацією їхніх життєвих планів, спрямованістю і мріями, втіленими в матеріально-об'єктивних просторових формах з обліком особливостей епохи, моди, етносу й ін.

Наприклад: «Мій дім- моя фортеця», «треба побудувати будинок, посадити дерево, виховати сина» або «Межа мого світу - це межа моєї мови» (Л. Вітгенштейн) , «Наш будинок -Росія», «Ми -діти світу», «Земля –наш будинок».....

Характеристики життєвого середовища. Життєве середовище може бути перенасиченим —> стреси або порожнім—> фобії (порожнього або замкнутого простору), різноманітним із погляду візуальної та звукової і вербальної інформації і одноманітним, монотонним —> нудьга. Все це стосується пейзажу, архітектури, комунікації, пропаганди, робочого місця. Люди шукають розмаїтості, але не над-мірної, інакше - загроза притуплення порога сприйняття і переживань (діти з 3-4 років, виховані на комп'ютерних іграх і телевізійних триле-рах і стрілялках, - позбавлені емпатії).

Крім того, на оцінки, навички і смаки впливають сприйняття, професія, походження й особистий досвід, тому вони стратифіковані, існують **загальні вимоги до життєвого середовища:**

- Безпека, захищеність у широкому розумінні (так з'явилися перші поселення);
- Зручність, комфорт, приємність - задоволення від середовища;
- Краса (естетичні вимоги).

Безумовно, **вони стратифіковані**, тобто модифікуються і наповнюються різним змістом і критеріями в різних соціальних, демографічних і етнічних групах.

Інтегральною характеристикою життєвого середовища є **поняття «Якість життя», - що відбиває можливості, які те або інше життєве середовище (поселення, країна) дає особистості для її життя і розвитку.** ООН прийнята оцінка розвитку країн за показником Індексу людського розвитку, куди входить рівень освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, безробіття, споживання, відпочинку і т.д. (декілька десятків показників).

Якість життя оцінюється за численними параметрами як дослідниками, так і простими громадянами. Останні результати своїх оцінок втілюють у поведінкове прагнення до закріплення або міграції в даному середовищі. Сучасні установки соціального планування розраховані на стандартного середнього споживача і не враховують тенденції якісної диференціації способу життя малих соціальних груп, які проживають пліч-о-пліч один з одним. Наші політики продовжують керуватися «Афінською хартією» (1928 р.), що висунула **три виміри головних сфер життя людини -праця, побут і відпочинок.** У дійсності споживач сучасного житла виявився набагато складніше усереднених уявлень, а коло його інтересів набагато багатше, поведінка менш передбачена, соціальний статус більш різноманітний, і його важко визначити. Архаїчне середовище, у якому люди розвивалися

багато століть, виявилось більш привабливим, ніж сучасне, урбанізоване і типове, яке місцева влада пропонує людям у вигляді єдиної можливої моделі його благополуччя й удосконалювання.

ТИПИ ПОСЕЛЕНЬ І СОЦІАЛЬНО-ТЕРИТОРІАЛЬНІ СПІЛЬНОТИ.

На лекції з соціальної структури ми вже розглядали поняття «соціальна спільнота» - група людей, об'єднаних конкретними ознаками. Сьогодні познайомимося ще з одним таким об'єднанням.

Соціологія розселення - вивчає кореляції між соціальним розвитком людей і їхнім місцем в системі розселення. *Розселення* - розподіл поселень по населеній території, розподіл населення по поселеннях і розміщення людей у межах поселення.

Розселення зумовлене розвитком продуктивних сил (стосунки «суспільство-природа») і характером соціальних відношень («суспільство-людина»). Розселення стає соціологічною категорією в силу трьох причин :

1. До визначеного історичного часу воно носить диференційований характер (люди селяться своєю соціальною стратою “серед своїх”).
2. Чинники соціально-економічного розвитку детермінують функціонування розселення як сукупності територіально локалізованих поселень.
3. Поєднання людей і вищезгаданих умов у тих або інших поселеннях стає передумовою їхнього об'єднання в соціальні спільноти особливого роду, а значить і в предмет соціології.

Соціально-територіальні спільноти - це сукупності людей, об'єднаних об'єктивною єдністю відношення до конкретної господарсько - освоєної території. Самі люди можуть усвідомлювати або не усвідомлювати (не мати почуття) приналежність і спільність за даною ознакою.

Поселенські спільноти, на відміну від професійних або етнічних мають тільки одну загальну ознаку - **місце проживання**. Всі інші параметри включають їх в інші стратифікаційні групи. Тим самим, *поселенські спільноти можуть бути більші –менш однорідними чи різнорідними (гетерогенними)* у соціальному розумінні, подібно суспільству в цілому. Вони складаються із різних вікових, професійних, етнічних, соціальних, культурних груп. Тому **структура народонаселення** країни або селища описується за пропорціями тих або інших груп і тенденціями їхньої мобільності.

Дослідник великих міст Шнорре (1973) додав ще одну важливу ознаку для поселенських спільнот: *«члени цієї спільноти залежать один від одного в повсякденному житті (сусіди, глядачі, покупці, учасники вуличного руху) і здійснюють багато видів діяльності, задовольняючи свої потреби і потреби інших членів спільноти».*

Втім це занадто широке визначення, до нього можна віднести сім'ю або комуну. Хоча комунa або громада (релігійна, етнічна, територіальна) - теж селиться і діє на визначеній території, навіть якщо вона постійно мігрує .

Виділяють такі **типи поселень**: місто (велике середнє, мале), селище (проміжна стадія) і сільський район (село, хутір, ферма), а також передмістя. У СРСР був ще такий симбіозний кентавр, як «*селище міського типу*». Всі поселення розрізняються за розміром, віком, історією, кількістю жителів, роду основних занять і способом життя.

При порівнянні поселень насамперед порівнюють такі показники, як «**кількість населення**». Кількість жителів на визначену площу території. Наприклад, м. Дніпропетровськ по загальній площі тільки в 2 рази був менше м. Москви в кінці 1980-х рр., а по кількості населення в 8 разів менше. Найбільше місто планети - Мехіко -20 млн. жителів.

Крім того, соціологи розрізняють *фізичну кількість* (скупченість людей у визначеному місці вище визначеної межі - квартира, транспорт, робоче місце викликають скандали і стреси) та «*особисту*» і *соціальну близькість, дистанцію у стосунках* (шкала Бордгауса) - прагнення до відокремлення й індивідуальної інтимності, автономії особистого життя як тенденція останніх десятиліть.

Крім того, розглядають *морально-духовну близькість* (символічна єдність, солідарність і співпричетність) у сім'ї, у колективі, у сусідських зв'язках, у суспільстві, що допомагає об'єднанню і змкненню, високому ступеню взаємодопомоги. Можна виделяти солідарні, сгуртовані громади і більш відчужденні.

Наступний показник - **вік поселення**. Старі поселення впливають через культурно-історичні чинники на стиль життя жителів, на плани розвитку і реконструкції, задаючи темп і стиль контактів, створюючи неповторну атмосферу - села або міста. Програма ЮНЕСКО спрямована на зберігання міст , що представляють цінність для світової культури, міста - пам'ятники, заповідні етнографічні зони. (В Україні -Львів). Але тут виникають нові проблеми - фінансування реконструкції, і дилема екологічна - зберігаючи неповторний колорит, зробити поселення зручним і комфортним для жителів і туристів із погляду сучасних критеріїв.

К показникам для порівняння типів поселень також використовують такі індикатори:

- ❖ Демографічна та етнічна структура населення
- ❖ Структура зайнятості та професійна структура населення
- ❖ Ритм життя
- ❖ Тип застройки та архітектура

- ❖ Характер взаємин та поведінки
- ❖ Інфраструктура: соц-культ-побут-транспорт
- ❖ Доминуючі види дозвілля
- ❖ Спосіб життя та культура мешканців

Існує цікавий метод - соціокультурна реконструкція колишніх епох даного поселення на основі історичних документів і предметів мистецтва. Вивчення і передача новим поколінням жителів традицій, навичок, обрядів його жителів через культурно-історичні товариства, систему утворення і музейно - видавничу діяльність. Краєзнавчі музеї повинні бути в будь-якому місці.

Головний предмет вивчення соціолога - спосіб життя і культура жителів того або іншого поселення у дійсному і минулому. Вони істотно відрізняються в племені мисливців або збирачів, що мігрують у визначеному кліматичному ареалі, жителів давньоруських міст, сучасного карпатського села або жителів мегаполісів (Токіо, Лондон, Нью-Йорк, Москва). Тому розрізняють соціологію міста і села, міську і сільську культуру. Відокремлення міста від села було пов'язано з третім історичним кроком у системі соціального поділу видів трудової діяльності : сільської праці від ремісничої і розумової від фізичної і появою перших міст-держав. Місця спочатку були центрами керування, торгівлі та освіти, але більшість поселень були сільські. Перевага міст над селами за кількістю мешканців була пов'язана з індустріалізацією.

СОЦІОЛОГІЯ СЕЛА

Соціологія села - вивчає закономірності виникнення, функціонування і розвитку сільської соціально-територіальної спільноти, її економічну природу, відтворення і розміщення в природному середовищі, зв'язку з матеріально-речовинним середовищем, спосіб життя, типології. Насамперед, досліджуються механізми соціального відтворення населення, умови, цілі і реалізація (індивідів, їхніх умінь, зв'язків і стосунків, культури). Співстосунки і відтворення, зміни професійних, демографічних, етнічних, соціально-класових груп і шарів у складі сільської територіальної спільноти. Відтворення сільського способу життя.

Село - одне з древніх назв поселень у слов'янських племен, історично складені населені пункти. У залежності від місця розташування (близькості до водних і торгівельних шляхів), умов проживання, характеру утворення (стихійно або за наказом), чисельності жителів (великі і малі), традицій і звичаїв, вони іменувалися по-різному. На північному - сході Росії - села, на Дону і Кубані - станиці, на Україні і Білорусії - села. Менші поселення називалися висілками, хуторами, лагодженнями, заїмками (лісові).

В даний час відповідно до містобудівного Кодексу до сільських поселень відносять - станиці, села, хутори, кішлаки, аули, стойбища, заїмки і т.п. соціально-територіальні спільноти. В літературі вони одержали узагальнену назву «село» -закріплюючий своєрідний комплекс соціально-економічних, виробничо-побутових і природних умов життя, якісно відмінних від міських.

При вивченні сільського способу життя розглядаються основні сфери зайнятості населення (суспільне і домашнє господарство), техніко-технологічні й економічні стосунки, розміри поселень, побут, культура, релігійність, інтереси і потреби, форми проведення дозвілля, внутрішні і зовнішні комунікації, місцеві підвалини, звичаї, обряди, традиції, архітектурний стиль, одяг і ін., що в сукупності створює рівень і спосіб життя.

Село характеризується відносно невеликою кількістю жителів (хоча деякі українські села по 2-3 тис. жителів, можуть суперничати з малими містами), де усі знають один одного, багато родичів, високий ступінь спадкоємності (професій і статусів), небагатий вибір, висока соціальна однорідність і низька мобільність. У стосунках першорядну роль грають традиції, звичаї, широко розвинена система взаємодопомоги і відкритості особистого життя всім сусідам. Домінує конформізм - «бути як усі», жорсткий соціальний контроль. (к'ф «Мусульманин» про радянського хлопця з воронезького села, який став в афганському полоні мусульманином і повернувся додому...).Рідко виїжджали, мало бачили «інший спосіб життя». Дозволялися «дивацтва» тільки сільській інтелігенції -священнику, учителю, лікарю. Всі інші «сторонні» або «вискочки зі своїх» сприймалися вороже -звідси висілки або хутора. Вигнання із села як метод покарання.

Соціальні проблеми сіл - залежність від врожаю, несправедливий обмін із міською продукцією, нерівні ціни, мало робочих місць, низькі прибутки сільського населення, нижча комфортабельність житла, менше можливостей освіти дітей, культури і дозвілля, майже немає вибору занять, одноманітне й однорідне середовище. Позитивні моменти - чистіше екологія, діти шанують старших, більше автономії від влади й економічних коливань інфляції, можливість довго жити за рахунок самозабезпечення.

Ферма, хутір - сільське поселення однієї або декількох родинних сімей, можливо з найманими робітниками. Відокремлення може бути пов'язане з характером виробництва , культурою країни або втечею/вигнанням із села. Хутірський спосіб життя або мислення відрізняється замкнутістю, недовірою, індивідуалізмом замість конформізму або громадської свідомості (постраждати за товариство заради людей), що викликане суворими умовами , небезпеками життя і навичкою покладатися в основному на свої сили і можливості.

Селища - сполучення рис села і малого міста. Можуть бути адміністративним центром сільської місцевості, де розміщені фермерські одиночні господарства. В селищі стандартно знаходилася церква, школа, магазини, аптека, лікар (лікарня) і розважальні заклади. З американського кіно найбільше відомі такі селища Дикого Заходу (які зараз занепадають). Селища можуть бути зв'язані з конкретним промислом: старателів, лісорубів, рибалок і т.д. **Промислові селища** відрізняються способом життя, культурою, типом будинків від сільських, хоча їхні перші жителі були вихідці із сел. (Див. роман Маканіна «Де сходилося небо з пагорбами» про селище пожежників на Уралі). Згодом селища могли перерости в міста або зникнути.

Поселення, як і люди, народжуються, розцвітають, хворіють і вмирають.

У 1900 р. у сільських поселеннях проживало 86,4 % населення світу, за даними ООН у 2000 р. - менше 50 %. Причому, сюди входять жителі елітних вілл, селищ і ін.

Канадській архітектор Лукіана у 1967р. зробив прогноз у «Римському клубі», якій був назван «Світове село». Він вважав, що на початку 21 ст. більшість людей переїде жити в невеликі комфортабельні селища з сусідами свого кола, з'єднаними телекомунікаціями, а города будуть вмирати.

В основі цього прогнозу концепція „електронного дому”-роботать, робити покупки, тощо через електронні засоби.

Але Україні далеко до цього. Відповідно результатам суспільно українського соціологічного дослідження «**Становище та перспективи українського села**» (2005), проведеного на замовлення Інституту сільського розвитку 52% опитуваних мешканців сіл оцінюють свої прибутки як низькі або дуже низькі. 40% сільського населення вважають своє матеріальне становище середнім. Це вже позитивна тенденція, бо у 1998 році так свій фінансовий стан оцінювали лише 14% мешканців сел. Значна кількість мешканців шукають щастя вдалі від дома. На заробітках зараз знаходиться кожний п'ятий дорослий селянин (на Західній Україні кожен третій). Лише 17% опитуваних мають бажання в майбутнім зробити своє особисте господарство фермерським.

Показник доброту - **частка доходів, які родина витрачає на їжу**. В країнах ЄС цій показник приблизно 15-20% сукупного доходу родини, мешканці українських міст тратять на харчування майже 57-60% доходів, а мешканці сіл - 65%. При тому що значну частину їжі селяни вирощують на своїх городах. Це свідчить про нерівність економічного обміну місто – село.

СОЦІОЛОГІЯ МІСТА.

Соціологія міста - вивчає закономірності виникнення, функціонування і розвитку міських соціально-територіальних спільнот, їхню соціально-економічну природу, механізми відтворення, спосіб життя, зв'язок із природним і матеріально-речовинним середовищем, типологію міст.

Мониторинг соціального розвитку міста розроблений соціологами Кривого Ріга contain 6 блоків:

- Динаміка демографічних процесів;
- Умови витворення трудових ресурсів;
- Качествени показники особистого трудового потенціалу;
- Системні характеристики трудового потенціалу міста;
- Збалансованість зайнятості населення;
- Комплексні показники робочих місць

Місто відрізняють системні якості і багатоступінчастий поділ праці. Місто відрізняє *велика дифференційованість* і наявність внутрішніх підсистем, що і забезпечують відтворення його цілісної структури. **Поліструктурність** міста подана особливою єдністю природно-екологічних умов (місто на семи пагорбах), домінування високорозвинутої штучної матеріально-речовинної над природним середовищем, **концентрація людей і техніки в просторі**.

Перші міста виникли 5-6 тис. років до нашої ери в Месопотамії (р. Тигр і Євфрат - територія сучасного Іраку), єгипетські міста на узбережжі Нілу й індустанські в долині р. Інд (сучасний Пакистан), китайські в р. Хуанхе. Не випадково скрізь фігурує ріка. Це були **держави-міста**, на чолі яких стояв цар - він же священнослужитель або живий Бог. Аналогічно античні грецькі **міста-поліси**, що створили на основі своїх спільнот **народи** - субетноси майбутньої грецької нації (троянці, спартанці, афіняни) або міста древньої Русі (новгородці, кияни, суздальці), що обирали або запрошували собі правителів-князів.

Назви етносів йдуть від назви міст. Міста з'являються в сприятливій для сільського господарства й оборони місцевості в якості управлінського, військового і культурного центру. Нерівність міста і села була споконвічно, що пізніше виростало в конфлікти і війни сільського населення проти влади центру (міста). У містах розвивається ремесло і торгівля, культура й освіта.

Історично відомі такі типи міської забудови як *європейські, японські (східні) і колоніальні*. Кожний має відмінність і специфіку, різні функції й архітектуру. Чинники змін - стихійні лиха, особливо пожежі і масові інфекційні хвороби, руйнації в період війн, історичні перерви, - змінювали вигляд і спосіб життя міста. «Місто -фортеця», «місто-сад», «місто-казка». Особливістю **європейських міст була наявність міської автономії і самоврядування (Магдебурзьке право)** від короля або феодала - абсолютного володаря сільських

жителів. Зараз наш мер Дніпропетровська виступив з ініціативою поширити це право на українські міста. Розроблен Статут міста, створена міська територіальна громада Дніпропетровську.

У 1995 р. ЮНЕСКО заснувала премію «Міста - за мир» для муніципалітетів, що досягли успіхів у «зміцненні суспільної солідарності, поліпшенні життєвих умов у соціально гострих районах і розвитку дійсної гармонії міського життя». Раз на п'ять років цією премією нагороджується одне місто кожного з п'ятох континентів. Бо гетерогенний склад мешканців створює загрози конфліктів. Зараз в Україні дуже велика проблема відношення до іноземців та меншин.

Програма MOST, розроблена в 1994 р., припускає вивчення змін, викликаних урбаністичним розвитком і інформування місцевих органів влади. Згідно з прогнозами, у 2015 р. число жителів міських зон (включаючи передмістя) зросте вдвоє в порівнянні з 1950 р., а число городян - у п'ятеро, число міст із населенням більш 1млн. - в вісім разів. Причому такі темпи передбачаються насамперед у найбідніших країнах Південної Америки, що буде пов'язане з величезними соціальними проблемами, ускладненою системою контролю й оподаткування.

Превалювання сільського населення над міським трималося аж до індустріальної епохи (XIX –п . XX ст.), але скорочення сільських робочих місць і індустріальні технології села (агроселища) призвели до масових міграцій селян у міста і передмістя. Можливо, основна маса населення світу буде жити у великих або малих містечках, але є й інші перспективи

Міста споживають велику частину енергії і водопостачання, поглинають харчові продукти і будівельні матеріали. Замість цього вони розливають стічні води і знищують навколишнє середовище. Їхнє навантаження на фізичне оточення перевищує можливості їхнього задоволення, особливо гостро постає проблема відходів (промислових, військових, побутових).

Місцева влада часто не в змозі забезпечити потреби городян у найнеобхідному: житло, робота, питна вода, каналізація, тепло, освітлення, нормальні дороги і транспорт і перекладає ці проблеми на держбюджет.

Міста і городяни , без сумніву, причетні до розвитку сучасної цивілізації. Городянин був першим, хто мав право жити в місті, користуючись правами і виконуючи обов'язок, подібно іншим городянам, допомагав будувати цивілізацію. Тепер міста стали тромбом майбутньої цивілізації. Саме тут криється найбільша небезпека духовної деградації суспільства, пов'язана з тим, що люди думають і піклуються тільки про себе. Якщо не налагодити взаємозв'язок між усіма жителями міста, він розпадеться на шматки по лінії класових, расових, релігійних і культурних особливостей. **Тільки міцна міська**

спільнота із розвинуеною самосвідомістю і здоровим патріотизмом допоможе вирішити виклик історичного моменту. Олюднення міст вирішальне значення для кожного з нас. А це можливо тільки , якщо **жителі зможуть приймати активну участь у житті і плануванні розвитку міста,** якщо вдається відновити дійсного громадянина. Тільки на шляху використання творчих можливостей кожного жителя (чоловіка і жінки, багатого і бідного, молодого і старого) міста зможуть служити своїм городянам. **(Кур'єр Юнеско. Грудень 1999, с.9)**

Особливий тип поселення **Передмістя** (Згадаємо 30-р.р. книгу Ільфа і Петрова «Одноповерхова Америка»), але ті ж процеси спостерегаються в Англії, Канаді, Франції, Італії, Півночі Європи. **Вищі класи і навіть середні шари, маючи особисті автомобілі, прагнуть жити поза великими містами** в екологічно чистому і соціально спокійному середовищі «свого кола». **У 1984 р. 44% жителів земної кулі проживали в передмістях (селищах недалеко від міста, у приміському красивому і сприятливому середовищі) або особистих віллах (відокремлені поселення в природі).**

У 60-70 р.р. почалася **агломерація (поглинання)** при розростанні границь міст самостійних передмість і селищ, сіл (Наприклад: Кодаци, Мандриківка, Сухачовка, Придніпровськ у Дніпропетровську). З'явилися урбанізовані зони, що злилися, де немає меж і вільного простору між поселеннями. Поняття локального розселення в них безглузде. Наприклад: Париж, Лос -Анжелес, Тель-Авів, Юрмала (Ризький курорт на узбережжі Балтійського моря).

Однак варто розрізнити елітні селища і передмістя «багатих» від учорашніх сільських поселень, що увійшли у межу міста, що зберігають риси маргінальності, занепаду і нерівності, де живуть дуже бідні шари та нелегали.

Основним каналом мобільності сільських жителів в городян була масова тимчасова або постійна міграція в міста в період індустріалізації. Вона могла бути економічно змушеною або примусовою (як у СРСР у 20-30 р.р.) Див. роман А. Платонова «Кітловина». Індивідуальні переїзди траплялися і раніше. Голодуючі селяни йшли в міста в пошуках роботи, віддавали дітей в обслугу або учні ремісникам. Самі влаштовувалися працівниками на фабрики або пропонували разові послуги в сфері торгівлі і побуту (пічники, столяри, будівельники, офіціанти, пралі і т.п.). Робітники жили в заводських селищах при фабриці, станції, руднику. Низький рівень життя, злидні, бійки, скупченість, хвороби, -- прикмети таких поселень. Друга хвиля індустріалізації пройшла в 40-70 р.р. 20ст. Більшу частину сучасних підприємств СРСР побудовано в той час. Масовий попит на робочі руки, будівництво відомчого житла, дитсадків, зон відпочинку -

вирішувало соціальні проблеми працівників і закріплювало їх на підприємстві.

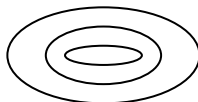
Сільські жителі приносять свої навички і звичаї, стандарти соціальних стосунків у місто. Однак через якийсь час вони втрачають колишні навички, не звикнувши і не полюбивши міських звичаїв. Вони і їхні діти стали «**Маргіналами**», з особливою маргінальною культурою. Перше покоління, поселившись у багатоповрхівках, будує сараї, копає у дворі льохи замість дитячих майданчиків, на загальних газонах розводить свій садок-город, збираючи з нього врожай і ігноруючи загальні інтереси. Виходять у двір із гістьми і гармошкою і гуляють, як на селі на свята. Розписують на свій смак вікна, стіни лоджії. Архітектори-урбаністи розуміли тягу людини до природи, до землі. Тому вони передбачили вазони і шухляди на лоджіях і балконах для квітів. Але більшість садить там овочеву розсаду і зелень до столу або на продаж. Ще більш комічні прояви -розведення дрібної птиці і худоби на балконах або в голубнику, заважаючи сусідам. На балконах і лоджіях влаштовують шухляди, створюючи пожежонебезпечність і порушуючи єдність архітектурного вигляду будинку. Їхні діти просто продовжують ці традиції. У таких мікрорайонах - інший стиль спілкування в магазинах і на вулиці з незнайомими, більше знають про життя сусідів, ніж у старих міських районах або будинках інтелігентів, інша система цінностей, норми і культура.

Дослідження міського і сільського способу життя показали, що тип поселення вразливо впливає на поведінку і світосприймання жителів, що селяни і городяни відрізняються майже також, як земляни і марсиани.

Так з'явилася теорія **УРБАНІЗАЦІЇ - навчання про розвиток міст**. Іноді говорять про її стихійний розвиток. Як соціальний процес , урбанізацію оцінюють по-різному: від захоплених до вкрай негативних оцінок. Спробуємо бути нейтральними і розглянути **основні механізми росту міста**, розміщення в ньому різних функціональних сфер життєдіяльності, типи міст і їхні ознаки і соціальні проблеми.

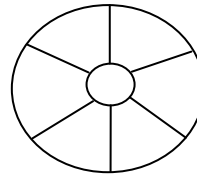
В соціології є **декілька теорій заселення і розвитку міст**:

1. В. Кристаллер. 1966 р. Місто утворилося з територіального центру району, округу, що об'єднує самостійні автономні поселення навколо. Це могло бути селище, садиба,фортеця, що пізніше виросла в місто. (Поділ у Києві, Кремль у Москві). **Кільцева забудова** усередині міста побічно підтверджує цю гіпотезу.



Мал.4

2. Е. Бурге, 1925 р. **Теорія концентрованих зон**, що пояснює внутрішній розвиток міських і сільських структур: Діловий центр (Сіті в Лондоні), де розміщені банки, адміністрація, церква, кафе; Змішана зона - житлові і торгові райони (Воронцовка, Тополя), робітничі райони (з-д Петровського), житлова зона середнього класу. В Європі - це малоповерхові котеджі - вулиці або селища в приміській зоні, у нас Перемога, Набережна. Елітна житлова зона - передмістя і Прибережжя (напр. Песчанка, Нижньодніпровськ, Орель); сільськогосподарські прилягаючі райони й угіддя, що поставляють продукцію (Досвідчене господарство на Тополі, теплиці, Придніпровськ та ін.). Така модель підходила до ХХ століття, але вона не враховує емоційних і символічних чинників заселення, культурних потреб, що впливають на вибір місця проживання.
3. Хайт, 1939. **Теорія секторів** збігається з історією розвитку нашого м. Дніпропетровська. Спочатку заселяється центр і правий берег, потім - лівий берег, потім секторами і квадратами з обліком функціональної спеціалізації - околиці, поглинаючи прилеглі села, селища і передмістя.



Мал.5

4. Херріс і Ульман 1945 р. **Теорія полярності** (ілюстрацією може служити м. Кривий Ріг із його бігунами). Відповідно до даної теорії розташування районів у відношенні один до одного, зумовлено багатьма причинами. Потреби деяких сфер краще задовольняються у визначених районах. Наприклад: річковий вантажний порт будується поруч із залізничним полотном, те ж сполучення при будівництві заводів важкої промисловості. Підприємства дозвілля, банки і торгові центри зосереджені ближче до адміністративних органів керування. Парк, театр, кафе і ресторани сполучаються так часто, як супермаркет із банківським офісом.

Теорії урбанізації часто зв'язують лише з великими містами. Це не так. **Урбанізм торкнувся і сільських районів**. Безумовно, він вплинув на життя в малих і середніх містах.

Спочатку про критерії. Як уже говорилося, головний показник-кількість жителів. **Малим** вважається місто з числом жителів від 1

тис. чоловік до 100 тис. Менше 1 тис. жителів - місто, якщо воно не змінить статут на селище міського типу або село, або райцентр, не буде входити в республіканські моніторингові системи спостереження росту і соціально-демографічного складу народонаселення. Це може бути вмираюче місто, або що будується. Останнє може вирости. **Середні** вважається місто з населенням від 100 тис до 600 тис жителів. Понад 600 тис. жителів - **велике** місто. Парадокс Кривого Рогу - число жителів вище багатьох обласних центрів (Івано-Франківська або Полтави), а то і столиць європейських держав, а підпорядкований Дніпропетровську й за якістю життя, й за способом життя ближче до середнього міста.

Соціальні проблеми малих і середніх міст - частково збігаються з загальними проблемами міст, частково відрізняються.

1. В силу монопромислового виробництва - вузький спектр фахів і проблема зайнятості (місто металургів або місто ткаль).
2. Мала зона вибору і низька соціальна мобільність.
3. При кризі або закритті підприємства -годувальника - гине все місто (шахтарські міста Сходу України або Англії). Безробіття, з урахуванням прихованого, може досягати 25% працездатного населення. Перепрофілювання підприємства вимагає перенавчання працівників. Іноді дешевше побудувати фабрицю в іншому місці, де є вільні фахівці даного профілю.
4. Мало навчальних закладів, нижча якість освіти і вузький набір професій.
5. Менше вибір і в сфері дозвілля.
6. Нижча якість і комфортабельність житла.
7. Нижчий середній рівень життя, ніж у великих містах.
8. Повільніший темп життя (швидкість пішоходів, транспорту, промови).
9. Нижчий рівень злочинності.
10. Ті ж проблеми з водо - і теплопостачанням, електроенергією й екологією.
11. В силу значно меншого місцевого бюджету вони вирішуються важче.

Соціальні проблеми великих міст :

1. Транспортні - вихлопні гази, пробки на дорогах, паркування й автостоянки (велосипеди в Німеччині стимулюють через зниження прибуткового податку) .
2. Колосальні потреби в енергії та паливі.
3. Забруднення (побутове сміття, повітря, вода)
4. Шум - стреси.
5. Витрати на міську інфраструктуру перевищують можливості місцевих бюджетів.

6. Висока злочинність в силу слабого соціального контролю.
7. Останнє зв'язане з анонімністю й автономією життя індивідів, відчуженістю їх від соціуму.
8. Високі психологічні інформаційні навантаження через перенасиченість середовища і великої кількості анонімних непотрібних контактів упродовж дня.
9. Проблеми зайнятості і безробіття, бездомних.
10. Великі витрати на дорогу «дім-робота-дім» або в магазин, або в гісті (1-3 години щодня витрачаються марно). Однак хоча проблем у великих містах більше, але вирішувати їх владі легше в силу великих можливостей, концентрації ресурсів і розмаїтості середовища.

На тип житлової забудови (поверховість, площа і кількість кімнат, рівень благоустрою) впливає не тільки архітектурний стиль, культура країни й епоха, але, насамперед, економічний добробут, сімейно-демографічні тенденції (сімейність і розмір сімей), культурні переваги, смаки і навички жителів.

Міста-новобудови: спочатку усі живуть у гуртожитках, потім весілля і пологи - потрібні квартири і дитячі садки, лікарні. Через 5-6 років - школи, через - 12 років - вищі навчальні структури і нові робочі місця. Заселення мікрорайонів людьми приблизно одного соціального шару і віку визначає структуру потреб, прогноз розвитку й упорядкування програм будівництва, освіти, охорони здоров'я і культури. Одночасно постарілі люди одного будинку потреба у створенні соціальної служби підтримки і нагляду. Міста і мікрорайони старіють також, як і люди, потребують, лікування і відновлення.

Часто виникають конфлікти з приводу використання земель, що прилягають до будинків (між житловими будинками замість спортмайданчика - відкриті автостоянки), з іншого боку дому - автозаправка. **Урбанізація житлового простору звужує зони відпочинку для городян.** Чим ближче до центру, тим дорожча вартість землі і квартир. Соціальна нерівність можливостей - у центрі і у передмістях - компенсується більш високою платнею за квартиру, послуги, земельний податок (але не в Україні).

Вплив архітектури на соціальні зв'язки й ідентифікацію в соціальному просторі. Зникло поняття «двір» із будівництвом багатопід'їздних багатоповерхових будинків. Раніше була закрита (візуально) обкреслена територія, де була соціально-психологічна спільність жителів, діти почували себе в безпеці, освоювали світ дорослого життя і були під контролем, існувала взаємодопомога, близькість і теплота. Тепер **зникла межа між вулицею і подвір'ям** або масштаби подвір'я настільки великі, що не співвідносяться з фізичним і психологічним простором індивіда. Тепер діти дружать

під'їздами, а дорослі не знають сусідів по площадці. Дітям ніде грати, ніхто не відповідає за чистоту цієї «кнічиєї» території, між мешканцями будинку, де більш ста квартир - не може бути природної спільноти (згадаємо Ф. Теніса). Звідси дитячий травматизм, більше квартирних крадіжок і асоціальна поведінка підлітків, їхня агресія по відношенню до матеріального середовища. Немає в мікрорайонах дитячих клубів, руйнуються спортмайданчики, ніхто не заливає ковзанку, немає батьків - суспільних тренерів і організаторів дозвілля дворової ватаги хлопців. Дослідження лєнінградських і естонських соціологів показали *руйнівний антигуманний вплив міської архітектури масової житлової забудови, включаючи масиви (спальні райони)*, за які отримані гос. премії. Треба повернути містам і житловому середовищу людський вигляд.

Оцінки соціальних наслідків урбанізму полярні.

1. Класична точка зору Л. Вірта (1938 р.). Збільшення кількості і щільності населення і гетерогенності середовища (створюється величезна кількість можливих альтернатив) породжують стреси і неврози, почуття самотності і байдужість до «ближнього», знижує вплив або руйнує первинні спільноти (сімейно-родинні, приятельські, сусідське коло спілкування).

Дійсно, сусідське спілкування в жителів багатоквартирних будинків мінімальне і відчужене, анонімне число контактів у транспорті, на вулиці, у магазинах викликає «психологічну втому» і бажання усамітнитися навіть вдома, в сім'ї (не хочеться спілкуватися) до цього сучасні засоби дозвілля (ТУ, відео, комп'ютер). Людині хочеться спокою, немає часу і сил на захоплення, хоббі, культурно насичене дозвілля. Хоча велике місто дає великий вибір видовищних заходів, більшість жителів ними майже не користується постійно. За винятком елітних шарів. Дослідження студентів минулих років показали, що мало хто відвідує театри, концерти і ходить у спортзали або басейн навіть серед не сімейної студентської молоді. Звідси ріст злочинності й асоціальні форм поведінка особливо серед молодих і підлітків.

2. М. Ганс (1962 р.) заперечує песимістичні оцінки Вірта-порушення традиційних зв'язків компенсується появою нових зв'язків. Багато чого залежить від освіти, професії, етносу, культурних навичок. Для міських жителів характерна побудова нових мікроспільнот (соціальних світів), що заміщають відсутні, або що розпалися, родинні і сусідські зв'язки, зберігають і захищають від руйнівних соціальних і психологічних процесів, викликаних урбанізацією (технізацією життєвого середовища). У ці світи (коло спілкування) входять: колеги по роботі, товариству, члени сім'ї і друзі, компанія в барі, спортсекції й ін., що можуть не знати один одного і не перетинатися між собою. 3

усіма індивід підтримує постійні контакти особисто, по телефону, пошті й інтернету, що створює в нього почуття співпричетності, психологічної захищеності і моральної підтримки.

3.К. Фішер (1976 р.) висунув теорію субкультур, що співіснують у великому місті (напр. Молодіжних субкультур більш десятка). Фішер вважає, що в основі міських мікроспільнот лежить подібність у культурних інтересах і смаках, тому виникає велика кількість різно-рідних первинних груп за інтересами. Більш того, чим більше місто, тим ширші і різноманітні можливості знайти «своє» індивідуалізоване коло.(Згадаємо:культура інформаційного суспільства, поліфонія мікро-культурних спільнот). Модельєри, скрипалі, лесбіянки, аматори марок, хорвати -створюють свої об'єднання і зони дозвілля для спілкування у своєму колі. Між субкультурами можуть виникати конфлікти на ґрунті не подібності цінностей і норм, але жителям великих міст властива велика толерантність .

Приклад із м. Сан-Франціско. У кінці 80-х виявилось, що серед жителів-самотніх або бездітних пар, або співмешканців більше, ніж сімей із дітьми. Толерантність-велике число гомосексуальних пар. Цей процес йшов більш 10 років. Такі люди велику частину часу проводять поза будинком, харчуються і відпочивають у суспільних закладах. Звідси будівництво житла в основному з *КОНДІУМАМИ* (малими модулями)- недорогі, із невеликим числом і розміром кімнат: маленька спальня і ледве більша кімната для спілкування, зустрічей із гостем, відсутня традиційна кухня, є бар із стойкою, холодильником і мікрохвильовою плитою. Мерія забила тривогу – через N-років не буде дітей, молоді,а значить і платників податків. Була прийнята програма поширення традиційних сімей і стимулювання народжуваності, змінені будівельно-житлові комплекси і т.п.

4.Греєр (1972) і Дослідження 1982-84 р.р. підтвердили наявність тенденцій, описаних Віртом (1) і Гансом (2). Сусідські зв'язки слабшають, але сімейні, приятельські, етнічні і професійні зберігають своє значення, хоча і змінюють форми й інтенсивність контактів, а також зміст спілкування.

5.Барнек (1970). Досліджував етнічні меншості Канади, у тому числі українців. Виявив, що в етнічних українців ступінь національної самосвідомості і єдності з одноплемінниками вищий в жителів великих і середніх міст, ніж у малих поселеннях і сільській місцевості. Більш однорідне середовище давить і змушує до асиміляції, тоді як автономія і відокремлення міст дозволяє бути самим собою. Друга закономірність - чим більше за кількістю етнічна громада, тим більше вона об'єднана. Тому українці – жителі великих багатонаціональних міст – виявляють більше цікавості до свого історичного коріння і культури, ніж у невеликих містечках.

б. Уорнер (1981 р.) Порівнював готовність до взаємодопомоги городян, що належать до різних етнічних груп в Америці. Виявилось, що найвище почуття взаємодопомоги в негрів, що він зв'язав з особливостями негритянської протестантської церкви - більш особистісної і неформальної. Крім того, взаємодопомога і різні форми товариства більше властиві біднякам, ніж багатим. (приг.казку Кішкин будинок) що теж могло позначитися на результатах.

У Дніпропетровську вся територія розділена і закріплена між господарськими суб'єктами, підприємствами. В результаті приватизації вони одержали не тільки акції своїх заводів, але і фактично даром одержали будинки, магазини, землі в мікрорайоні. Вони їх здають в оренду або самі експлуатують, одержуючи прибуток із сфери послуг в особисті кишені. Вони не платять земельні податки, не асфальтують і не освітлюють вулиці, не борються з амброзією, а тільки стрижуть «надприбуток» -тому що не впевнені, що завтра їхні дарові прибутки не прикриють.

Підтвердження впливу місця проживання на родинні зв'язки підтвердженні дослідженням студентів ПДАБА у 2006р.: серед мешканців сел, ПГТ - заміжних та женатих дорослих було від 45 до 43%, тоді як в мегаполісі лише 28%,а живуть з партнером у мегаполісі-11%, в селі тільки - 6%.

Дійсно, урбанізм змінює характер поведінки, спілкування, потреби й інтереси жителів міст, але з переходом до інформаційного суспільства багато негативних рис зм'якшилися. Виникли нові форми соціальних комунікацій і взаємозв'язку. Крім того, зростання міст поставлене під контроль. Законодавство деяких країн обмежує число жителів оптимальними розмірами, а також змінює моделі забудови й архітектури.

Висновки. Комплексний план розвитку міст передполагає його трактовку як особливого соціального простору та територіальної спільноти. Розділи які полягають плауванню включають:1.Розвиток і збалансування соціальної структури міста; 2.Розвиток и збалансована структура економіки; 3. Збалансоване та перспективне містобудування; 4.Розвиток системи регіональної освіти та науки, медицини (відтворення продуктивних сил людських ресурсів); 5. Соціокультурний розвиток міста; 6.Підвищення якості життя населення; 7. Система контролю та моніторингу за виконанням плану. (розробка проф. ДНУ зав. Каф. Теорії соціології Городяненко В.Г.).

МІГРАЦІЇ.

Міграції - це переїзди, індивідуальні і масові переміщення або примусові переселення народів і індивідів в інші місця проживання.

Міграція (латин.)- зміна місця проживання, переїзд на іншу територію. *Міграції змінюють структуру і чисельність жителів.*

Вони - предмет постійного моніторингу органів статистики, місцевої влади і правопорядку. Ми вже обговорювали міграції сільських жителів у міста. Вони можуть бути зворотні : **впродовж доби** (жити в селі, пригороді - працювати в іншому місті), **декадні** (вахтові методи), **сезонні** або **постійні** - переселення, зміна місця проживання. Міграції можуть бути в межах одного населеного пункту, в межах регіону, країни, або еміграція в інші країни без зміни громадянства, або зі зміною громадянства.

Виділяють чотири види міграцій: епізодичну, маятникову, сезонну і безповоротну. Найбільш важлива остання для соціально-економічного і демографічного розвитку. Міграція розглядається в двох розрізах: територіальне переміщення усередині міських або сільських поселень (поворотне або ні) і територіальне переміщення між поселеннями та державами. Всі держави намагається регулювати процеси міграції і її наслідки прямо або побічно: капітальні внески, рівень життя різних регіонів, дотації, зменшення податків, «північні», дозвіл на проживання, прописки, екстрадіція нелегальних мігрантів...

Чинники міграції:

- Пошук більш сприятливого життєвого середовища (у галузі екології, безпеки, комфорту або престижу);
- Пошук роботи (є зона надлишкової робочої сили, є - де потреби працівниках . Напр: Кавказ і Сер. Азія, Сибір і Північ СРСР);
- Возз'єднання сімей;
- Політична еміграція, у тому числі вигнання;
- Економічна еміграція - більш високий рівень життя;
- Повернення на Батьківщину (велику або малу);
- Біженці і постраждали від стихійних лих (переселенці - напр. чорнобильці)
- Депортації (напр. кримськи татари)

Міграції усередині поселень (переїзди) підкоряються двом взаємозалежним тенденціям :

1. *Вторгнення.* Прагнення поліпшити свої житлові умови або жити ближче до місця роботи (заводські селища), або переїзд з околиці в центр, або переїзд в інший квартал (інший соціальний шар). На Заході пром. зона відділена від житлових районів і центру. Хоча міські квартали заселялися стихійно, але здавна селилися окремо вулицями, мікрорайонами етнічні або професійні (цехи ремісників) групи і соціальні страти. Чітко зберігалася диференціація соціальних, культурних і національних інтересів і співтовариств, що відбулася навіть у назвах вулиць і поселень.

До новачків спочатку ставляться вороже і з недовірою, особливо до вихідців з інших соціальних шарів, із ними майже не контактують або чинять їм перешкоди. Напр. Білі в негритянському кварталі і

навпаки.Нові мешканці у комунальці (або селищі) порушують сформовані статuti і ролі, особливо, якщо вони виділяються своєю поведінкою і навичками. Однак згодом приходиться визнання, примирення (адаптація і звикання) і прийняття в «своє коло». У свою чергу, старожили можуть переселятися в інші місця в зв'язку зі спадщиною або нисхідною мобільністю: не можуть платити більше за будинок, або квартиру, звільнені і не можуть жити в такому дорогому районі, і навпаки. Ті ж, хто недавно переселився, «тягнуть» за собою своїх друзів, знайомих і родичів з інших районів або поселень, поступово може цілком відбутися зміна всього складу жителів. Раніше привілейовані райони стають поселенням нижчих шарів середнього класу. Будинок певного відомства через 15-20 років заселений сторонніми людьми або пенсіонерами .

2. *Спадкування*. Померлі родичі заповідають будинки, садиби, квартири своїм спадкоємцям або чоловікам. Ті можуть переїхати, продати або здати дане житло.

3. *Повернення до джерел*. На старе місце проживання знову повертаються люди після багаторічної відсутності і життя в інших місцях і країнах: вийшовши на пенсію або повернувшись до старих батьків. Іноді повертаються на час після «життєвих бур, травм і потрясінь», у середовище, де вони були щасливі й улюблені, іноді там і залишаються, щоб бути похованими на сімейному цвинтарі.

Міграція впливає на етнічні процеси, посилюючи міжетнічні взаємодії на мовному, побутовому, культурному рівнях обмінів. Міграція відбивається на відтворенні населення, наявних трудових ресурсах і асиміляції,**створює полікультурне середовище.**

Трансформації поселенського середовища при переході до інформаційного суспільства . (М. Кастельс, 1988 р).

Території як форма географічного простору є одним з основних вимірів соціального життя. Простір і час - характеристики людської дії - змінюються в результаті перетворень. Нові технології і комунікації призвели до проекту «електронного будинку» (канадський психолог Мак Лукіан (Римський клуб,1967 р.).Поки цей прогноз не підтвердився. Навпаки, дослідження мегалопісів (Токіо, Лондон, Нью-Йорк) у кінці 80-х р.р. 20ст. показали зміцнення їхньої ролі як управлінських і фінансових центрів. З допомогою електронних засобів зв'язку можна передавати накази, розпорядження, перевести гроші. Але серйозні складні рішення - результат особистих переговорів, котрі люди переважно проводять особисто, а не по телефону і для конфіденційності, і для особистого взаємовпливу.

- **Життєве середовище з простору місць (локального) стало простором потоків** (безперервність) виробничих, комунікативних,

енергетичних і ін. Єдина світова система, мережа, про це ми вже багато разом говорили з Вами.

- Проте зберігаються **розходження якості життя, різні моделі і стандарти, що закріплюються в поселенському середовищі**. Різні соціальні групи вибирають і орієнтуються на ці соціокультурні стандарти. Наприклад: житель українського села задихається від смогу, шуму, мелтишні осіб і дивується, що може залучати його дітей жити в такому «божевільному» місці і темпі. Тоді як городянин, приїхавши на відпочинок у село, спочатку бо-реться з запамороченням від чистого повітря і не може спати в тиші і відпочивати без транзистора або магнітофона, а через декілька днів йому стає нудно і він їде у місто під будь-яким приводом (на екскурсію, за продуктами і т.п.). Пробираючись після дощу по глиняній дорозі, весь у бруді, він дивується, як можуть люди жити без ванн і асфальту, та радіє закінченню відпустки і поверненню до” цивілізації і комфорту”.
- У США існують **дві моделі нових типів життя**: «Каліфорнійська» - зв'язана із Силіконовим долом, де зосереджені наукові, навчальні центри, технопарки і малі підприємства по розробці нових технологій. Стандарт - котеджі й особняки, маленькі комфортабельні селища окремо від робочих зон, завжди сонячна погода, красиві пейзажі, багато природи, спокійний ритм життя, Академічне середовище: вчені, студенти, лаборанти і їхні сім'ї. У СРСР теж були елітні Академістечка в Підмосков'ї, Новосибірську і Томську. Друга модель - «Нью-Йоркська» - шалений темп, скупченість, шум, нічне життя, висока злочинність, багато публічних видовищ і торгових центрів, фінансові й управ-лінські центри теж тут (політика, бізнес). За цим туди іноді приїжджають з інших місць. Але когось залучає таке життя постійно.

В усіх випадках керування, наука, культура - пріоритети нового товариства- зосереджене в більш привілейованих і дорогих містах і життя там дорожче і багатом шарам не по кишені. Вони змушені за економічних причин переселятися в більш дешеві райони, міняючи не тільки житло, але і магазини, місця відпочинку, навчальні заклади, коло спілкування. Наступні покоління, що вирости й успадкували більш високоякісний і дорогий рівень життя, мають більше шансів закріпитися і зберегти його, ніж ті, хто пробивається знизу. Так **відтворюється стратифікаційний штахет нерівності**.

- Промислові центри, як екологічно шкідливі, що урбанізують і руйнують естетичне середовище, переміщуються в більш бідні регіони або треті країни. **Міжнародний поділ праці закріплює і підсилює колишня нерівність і відставання країн**. З одного боку,

розвиток там промисловості дає роботу в країнах із високою народжуваністю і великим надлишком робочих рук, знання і мінімальні стандарти якості життя для їхніх дітей, але усе ж вони значно нижчі, ніж у розвинених країнах. Бідні країни продовжують бути бідними, але в них розвиваються міста, а не села, вирубуються ліси, знищуються рослини і тварини, заражається природне середовище відходами виробництв.

В Україні введено страхування екологічно шкідливих виробництв і паспортизація підприємств на предмет екології. Існують технологічний контроль і екологічна міліція, а також системи моніторингу за станом середовища з погляду безпеки життя для людини (радіація, питні води, склад повітря, сейсмологічна і зсувна погроза, повіні й ін.), але в ней набагато менш показників ніж в європейському екологічному моніторингі.

- Комерційні організації і сфера послуг розміщуються в містах. За допомогою електронних засобів можна робити покупки по телефону, пошті, телевізійним каналам і інтернету з доставкою додому після оплати. Можна переводити гроші поштою або електронним зв'язком. Скорочується необхідність у складах, службовцях і помешканнях під магазини і банки.
- Збільшується розрив між глобалізацією життя суспільства економічного, політичного на макрорівні і повсякденного життя громадян (мікрорівень), що зберігає приналежність і рамки «малої групи». Це явище *М.Кастельс назвав «наростаючою соціальною шизофренією»*. Замкнутість індивідів у міжособистому житті, відгороджуючись від життя соціуму - це психологічна реакція на глибину змін і глобалізацію всіх процесів. Прості люди почувають втрату контролю і впливи на соціальні процеси, усвідомлюючи себе краплиною в потоці. Дж. Оруел у своїй соціальній антиутопії "1984" зобразив дуже страшну реальність тоталітарного режиму стеження держ. машини і її влади за кожною людиною за допомогою телекомунікації. Боротьба з потоками - боротьба з тінями. Можна сюди ж віднести романи Ф. Кафки з апологією абсурду життя соціального і його протиріччям справжньому існуванню особистості. Абстрактна влада (законів, грошей, тенденцій) страшніша ніж нічні кошмари і влада персонального диктатора.

ВИСНОВКИ:

1.Надурбанізація (більш 1 млн. жителів) викликає психічні, економічні, екологічні проблеми і глибокі соціальні наслідки: житла, зайнятості, статевих та вікових взаємовідносин, транспорту, енергії. Структура й утворення цих поселень не збігається з розвитком і тенденціями виробництва. Ускладнюється контроль і керуваність містом.

2. Соціальна зміна - це зміна способу організації життя співтовариства. Можна бачити, як технології й окремі винаходи змінюють моделі поведінки в життєвому середовищі і взаємодії людей у рамках територіальних спільнот. **Люди бажають жити окремо, або малими спільнотами.** Роль великих міст як найбільш привабливих для життя характерна для індустріальних суспільств в постіндустріальному суспільстві - інші стандарти.

ЛІТЕРАТУРА:

Соціологія. Вербець В.В., О.А.Субот,Т.А.Христюк.- К.: Кондор, -2009, - с.413-424.

Соціологія. за ред. Юрій Е.В.,- 2007,- с.117-124,177-185

Соціологія регіонів. Соціологія урбанізму / Сост. Чернова Л. Є. Д.: ПДАБА, -2007 -78с.

Іванченко. Село, селяни та аграрна реформа // ж. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - 2007. - № 2. - С. 128-142.

Кононов И. Социология и проблемы пространственной организации общества // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2005- № 4, -С.57-79.

Кононов І., Хибта С...Донбас и Галичина в регіональній системі України //Соціологія: теорія, методи, маркетинг– 2008,- № 3.- С. 73-87.

Катаев С.Л., Барзенкова-Мясникова Л.В. Социокультурный потенциал города // Запорожье. – 2012. - 153с.

Качество жизни населения Украины в зеркале социологии/ под общ. ред. В.М. Вороны , д. филос. наук, проф. Е.И.Суименко. –К.:Институт социологии НАН Украины, 2012. –211 с.

Прибиткова І. Хроніки міграційних подій в Україні до і після розпаду СРСР.- Соціологія: теорія, методи, маркетинг.– 2009. - № 1. - С. 41-77.

Новак І.М. Соціальний розвиток регіонів України:оцінка та напрямки диспропорцій. Монографія. - Інститут демографії та соціальних проблем НАН України. - Донецьк. – Київ. – 2008. - С. 35-52.

Чернова Л.Є. Соціологія життєвого середовища – Д.:ПДАБА. – 2014. – Лекції 6,7. є на сайті sociofialech.jimdo.com.

Черноушек М. Психология жизненной среды.М.-1989-186с.

Інтернет джерела: www.analitik.org.ua; www.ukrstat.ua;

www.indss.gov.ua, www.donntu.edu.ua.

Питання до самоконтролю:

1. Що вивчає соціальна екологія?
2. Поняття “життєве середовище” і його показники.
3. Взаємодія суспільства і середовища.
4. Соціально-територіальні спільноти -критерії аналізу.
5. Соціальні проблеми села.
6. Урбанізація і її соціальні наслідки.
7. Тенденції змін при переході к постіндустріальному суспільству.

Лекція 7 СОЦІОЛОГІЯ ПРАЦІ

1. Праця як соціальний процес і стосунки. Характеристики і показники соціології праці.
2. Зміна праці в процесі НТП.
3. Зайнятість і безробіття. Ринок праці. Мотивація і ставлення працівників до праці.

Соціологія праці - одне з найбільше великих і стабільних напрямків соціології середнього рівня. Тут **досліджується сама праця як соціальне явище і його вплив на життя колективу і суспільства.**

У цьому ракурсе соціологія тісно взаємодіє з економічною соціологією (продуктивність, ефективність, ринок праці), праксологією (вивчає схеми, моделі людського поведіння і мислення з погляду їхньої слушності і результативності), ергономікою (вивчає умови, безпеку, енерговитрати, гігієну і комфорт робочого місця).

Початок поклав італійський мислитель Вільям Петті. Він шукав спільне в різних роботах, будував порівняльні таблиці продуктивності, вивчав вплив праці на всю економічну систему і самих працівників. Першим створив **модель структури активного населення**, застосовувану і сьогодні під назвами «працездатне населення» і «трудова резерва суспільства». Вагомий внесок зробили Сміт і Рікардо, Гегель і Маркс. Однак, у марксистів, як і в економістів, «праця» оцінюється вузько прагматично, з погляду утилітарної корисності і матеріально-речовинного компонента. У багатьох підручниках дотепер праця протиставляється творчості і розуміється як виробництво предметів для споживання (тобто тільки матеріальна праця). Див. «Капітал» тому 1, гл. 5, параграф 1.

Управлінська діяльність, навчальна, винахідницька, педагогічна під дане визначення не підходить і працею не являється. У свідомості народних мас дотепер люди розумової праці розглядаються як ледарі і нахлібники, зайвий елемент. Хоча в К. Маркса є висловлення, що «праця робить не тільки продукти, необхідні для життя і знаряддя їхнього виробництва, але і саму суспільну людину і всю систему суспільних відносин, цінностей і культуру.»

ПРАЦЯ (Д.Маркович 1988)- *свідома, універсальна й організована людська діяльність, зміст і характер якої визначається ступенем розвитку засобів праці, технології і суспільних відносин, у рамках яких вона (Д.) здійснюється.*

Сутність праці як соціального явища:

- *Спосіб самоствердження людини, тому що в процесі праці вона створює матеріальні і духовні цінності;*

- *Спосіб задоволення матеріальних і духовних потреб сама праця також може бути потребою;*
- *Процес самореалізації знань і спроможностей працівника;*
- *Праця - є суспільна діяльність, тому вона має потребу в організації, контролі і керуванні;*
- *Праця - є процес зміни природи, суспільства і самого працівника, один з основних чинників соціального розвитку.*

Соціологічні показники (характеристики)=перемінні, по яких порівнюють професії, галузі, окремі підприємства і зв'язану з ними трудову діяльність, тісно корелюють (впливають) один з одним.

Я їх тільки назву. Ви самі, користуючись літературою розкрийте їх зміст і наведіть приклади на семінарі.

Поділ праці створив професії. Спочатку існував природний поділ праці в первісній громаді: за статтю і віком. Далі суспільне РТ-землеробство і скотарство, далее- с/г праця і реміснична, далі відокремилася торгівля і керування, розумова праця від фізичної. На стадії фабричного індустріального виробництва праця стала «частковою» - по окремих операціях, але набула колективний загальний характер. Ця тенденція зберігається і сьогодні. **М. Зіммель** вважав, що спочатку йшов кількісний поділ праці, розподіляючи кола так, що кожний індивід або група виконують особливе коло. Кола якісно різні між собою. Тут один працює менше, інший - більше. Потім настає якісний поділ праці - диференціації в однорідно якісному колі діяльності. Насамперед фізичного і розумового. Духовна праця допомагає з меншими витратами досягати більшого ефекту. Надмірна спеціалізація (індустріальна стадія) збіднює особистість. Тому в історії людства стадії структурної диференціації і професійної спеціалізації – циклічно змінюються стадіями універсальних спроможностей.

Умови праці. Оцінюються з погляду шкідливості, інтенсивності, ваги, тривалості, чергування робочого часу і відпочинку. Характеризують робоче місце, освітленість, засоби праці, безперерійне постачання необхідними матеріалами, технічною справністю і безпекою.

Види праці й зміст праці. По ступені автоматизації і механізації розглядають: ручний, механізований, автоматизований, роботизований, компютеризований види праці. За змістом, по сукупності операцій і дій: різноманітний або ні, творчий, складний, або ні. По витратах енергії : розумовий або фізичний, зараз їхне сполучення. Знайдіть критерії для виділення і порівняння різних видів праці і спеціальностей.

Характер праці тісно пов'язаний зі змістом праці він віддуняє якість роботи. Виділяють простий /складний, одноманітний/

різноманітний, самостійний/ виконавчий, індивідуальний/ колективний, а також за *рівнем кваліфікації*: некваліфікований, малокваліфікований, висококваліфікований.

Форми оплати праці - погодинна, відрядна, відрядно-преміальна і змішана. А також індивідуальна або колективна («бригадний підряд»). Подумайте, від чого залежить форма оплати праці.

Виділяють **методи примусу до праці**: *економічні*, *поза-економічні* (загальнокультурні цінності, стандарти поведінки, стосунки залежності, змушений характер підкорятися) і *технологічні* (конвеєр і ін. задають темп, ритм, набір і послідовність дій і операцій та ін. - людина залежить від технології і техніки, їй підкоряється).

Трудові ресурси - вивчаються демографіями. Відтворення населення, структура його за статтю, віком, освітою (професійною), спроможністю працювати (здоров'я). Вивчаються проблеми зайнятості і безробіття в різних регіонах і поселеннях, диспропорції моновиробництва і регіональної перенасиченості трудовими резервами, міграції населення в пошуках роботи. Відкрито хвилясту теорію усічених поколінь (наприклад - третя хвиля поколінь після II світової війни звужена).

Задоволеність і ставлення працівника до праці, що впливає на його трудову активність, - тут разом із психологами вивчаються мотиви, стимули, критерії і чинники, зміцнення високої активності і продуктивності. Вивчається плинність кадрів, колектив (згуртованість, поведження, групова динаміка, лідерство, адаптація новачків у колективі, типи колективів і процес їхнього формування і розвитку)

Зміна праці під впливом НТП і переходу до інформаційного суспільства.

Будь-яке удосконалювання знарядь праці змінювало саму працю, її характер, підготовчу освіту, умови праці і стосунки між людьми:

«Винахід кам'яної сокири ,потім металевих знарядь :молоток, плуг, пила, верстат, що ріже сталь або тче нитки - підсилили і змінили руку людини, щоб вона могла ще успішніше змінювати природу. Мікроскопи, телескопи, біноклі, окуляри - оптичні прилади, - підсилили очі, щоб ми могли вдивлятися в мікро і макропростір. Літаки і космічні кораблі вивели в інші сфери, розширивши межі людської діяльності» (Черноушек М. Психологія життєвого середовища).

Робоче місце - це визначений соціальний простір. Воно відбиває статус, дистанцію, задає характер стосунків у колективі. У різних професій різне робоче місце, але зараз усе більше з них пов'язані з оргтехнікою. Комп'ютери підсилюють і перетворюють розумову діяльність людей, об'єднуючи інтелектуальні зусилля всього людства і прискорюючи процес обробки інформації, поліпшуючи способи її

збереження. Комп'ютерні бази даних ПК, національні й інтернаціональні системи стали звичним елементом виробничого середовища й інструментом сучасної праці.

1. Ще в 60-і р.р. з'явився термін «діалог із машиною». Сама ЕОМ і програмне забезпечення -це імітація роботи людського мозку «Штучний інтелект». Але **діалог йде** не з машиною, а за допомогою машини з **інтелектуальними продуктами діяльності** інших людей або із самим собою. Технічне втілення людської сили і людської міці. Відбувається аберація цілей і засобів. Олюднення машини: «яка думає, винаходить, навчає», працює як «експертна система». Але це програми, створені людьми і занесені в машину. У той же час йде «машинізація людей, що працюють із технікою». Більшість «середніх» працівників поступаються машинам - вони контролюють людей, відчуженість зростає (Див. ст. Еріксона «Праця і відчуженість»)
2. Люди, що працюють із комп'ютерами, часто стають «трудоголіками». Про цей термін трохи пізніше. Оператор спілкується з уявними продуктами своєї і чужої логіки, занесеної в пам'ять комп'ютера. При цьому людина може відчувати себе владарем, творцем, рівним Б-гу, адже вона одержує можливості, що набагато перевищують її власні. Або вона стає «рабом лампи», якщо заносить одноманітну інформацію, не вникаючи в зміст і смисл. Від людини потрібно тільки швидкість і точність при введенні і виводі, все інше машина «робить сама». Тобто знову усе залежить від змісту і характеру праці.

Емоційно психологічні відчуття можуть знімати стомлюваність, поліпшувати запам'ятовування, прискорювати навчання. Часто люди «забувають про все», надмірно довго, без перерв працюють із комп'ютерами. Після багатогодинної роботи відбувається «входження в простір» логічно побудоване і створене людьми. Людина не бачить, не помічає, що відбувається навколо, не чує розмов. Послабляється або спотворюється сприйняття «реального» простору і часу. Він весь у «віртуальній реальності», у смислового і зорового просторі комп'ютерних мереж. (к\ф «Косильщик галявин»). Це допомагає сконцентрувати увагу при роботі в гучному залі. Однак по завершенню роботи може наступати головний біль, погіршення чіткості контурів, спотворюються відстані до предметів. Не радять відразу сідати за кермо автомобіля, робити хірургічні операції та інші дії, що вимагають точних, дрібних рухів рук і швидкої реакції.

Ейфорія інформаційної революції (60-70 р.р.) змінилася тверезими оцінками і дослідженнями впливу комп'ютерів на зір, нервову систему, загальне самопочуття. Консервативна частина суспільства зустріла такі публікації радісно, тому що вони підкріп-

лювали їхні упередження і жахи перед новою технікою. Але негативні впливи можна відрегулювати режимом праці (1година роботи-15 хв. перерви вдалині від екрану, фізичні рухи, вправи для очей), підвищити захист і якість зображення і т.д. Вже розроблені рекомендації психологів і фахівців із гігієни праці.

Друга лінія соціальних наслідків НТП зв'язана з проблемою **зайнятості і безробіття.**(Питання)

Соціолог Каплінські в роботі «Мікроелектроніка і зайнятість» узагальнила 10 - літні дослідження (список міжнародної організації праці ООН), а японський економіст Ватанабі порівняв розвиток автомобілебудування (роботизація) у США, Італії і Японії з поглядом на ріст безробіття.

Висновки обох такі:

1. Між розвитком інформаційних технологій, автоматизацією виробництва і зайнятістю *прямого зв'язку* не виявлено. Виявлено непрямої зв'язок - у Японії виробництво автомобілів і кількість робочих місць за 10 років виросли на 50%, у США не змінилося, а в Італії безробіття збільшилося на 10%. **Хочь ОДИН РОБОТ ЗАМІНИВ ТРЬОХ РОБІТНИКІВ,** але розширення виробництва (нові робочі місця) зв'язане в першу чергу з попитом даної продукції на світовому ринку і її конкурентно спроможністю. Збільшується виробництво - потрібні нові працівники, але більш кваліфіковані, адже праця більш складна і більш високооплачувана.
2. **Частку зайнятих працівників визначають не самі нововведення, а стан світового ринку і національної економіки** (спад або підйом). Також **на рівень безробіття впливає соціальна політика держави і підприємства** (хазяїв).
3. Економічна соціологія і соціологія праці визначають, на скільки меншу кількість робочого часу необхідно на одиницю продукції - і як це впливає на структуру зайнятості, а також, які професії будуть користуватися попитом на ринку праці, а які ні. Прогноз - замовлення системі освіти. Перенавчання кадрів (друга освіта, післядипломне навчання, ступінь тощо). Японські підприємства не звільняли, а перенавчали своїх працівників, плюс наймали й учили нових, з інших галузей і підприємств.
4. У період криз і тимчасових економічних спадів капіталісти (із часів Форда) тепер намагаються не звільняти працівників, виплачуючи їм зарплату або її частину, (сховане безробіття) або відправляючи у відпустки без утримання, щоб зберегти навчені висококваліфіковані кадри і стабільний згуртований

колектив. При поліпшенні ситуації вони не витрачають час на пошук і навчання працівників, адже зараз продукція дуже специфічна. Втрата на старті часу і витрати на навчання й адаптацію новачків були б великими.

5. У сучасному виробництві важлива не кількість, а *якість робочих місць*, обумовлена соціальними характеристиками (див. питання 2)
6. Нові технології роблять непотрібними старі професії і знання і створюють нові професійні структури. Ми вже приводили дослідження М.Кастильса про витиснення «білих і сірих комірців» у нижчі класи. Залишаються незамінними висококваліфіковані фахівці, майстри-універсали. Машини замінюють працівників середньої кваліфікації (розумової і фізичної праці - автовідповідач, оргтехніка різко скоротила число друкарів ; банкомати - касирів, ел.засоби - охоронців із зброєю, комп'ютери- інженерів та проєктувальників), зате некваліфікована праця залишається ручною і вимагає великої кількості працівників. Вона коштує поки менше, ніж машина.
7. Соціальна політика на рівні держави не зводиться до бірж праці (служби зайнятості) і виплати допомоги за безробіттям. Це створення курсів для безробітних за професіями, що допоможуть їм улаштуватися, це пошук і робота з роботодавцями, створення робочих місць, проведення суспільних робіт. Розроблено систему захисту соц. груп, що дискримінуються при прийомі і звільненні, у тому числі спеціальні закони про працевлаштування молоді, жінок, нац. меншостей, інвалідів. Скорочення робочого тижня, збільшення тривалості відпусток. У більшості країн за 30 років робочий тиждень зменшився з 68 до 40-43 годин, а *оплата виросла*. Працівники у вигаді, тому не було протестів проти нових технологій, як у ХУІІІ ст. («луддіти»).

Дані Е.Гіденса: Відносні темпи росту останні 20 років ХХ століття зв'язані з **професіями** інженер-електронник, програміст, фінансист, публічні зв'язки, соціо-технік, соціо - інженер, соціальний працівник. Абсолютні темпи росту зв'язані з професіями: секретар-референт, забезпечення захисту і безпеки, у тому числі електронної і комп'ютерної, працівники барів і ресторанів. У вищих шарах більшість чоловіків, у нижчих - жінки.

Згідно даних Фонда В.Пинчука **В Україні наступні 3-5 років будуть востребовані:**інженери та технологи (55% ринку праці); програмисти та фахівці ІТ (44%);будувельники (28%),менеджери (27%), економісти,фінансисти (26%); працівники сф.обслуговування та торгівлі (24%)

Кількість робочих місць завжди менше, ніж претендентів, що мають професійне підготву. Знижується роль професій пов'язаних з середніми класами, зростає попит на професії (і оплата), зв'язаних з інформацією, технологіями, соціальними нововведеннями й освітою, що стає безупинною. Однак проблема зайнятості і безробіття одна з центральних проблем сучасного суспільства. В Україні зараз вона стоїть дуже гостро. Відповідно до статистичних даних обласного керування зайнятості м.Дніпропетровська за 1998 р., на обліку стояла 91 тис. чоловік, 30% із них - молодь, понад 70% - жінки. Згідно з методикою СОП в Україні в 2005р. рівень безробіття склав 7-9 % від працездатних. Зараз (2008р) у м. Дніпропетровську на обліку безробіття знаходяться 0,3 % працездатного населення.

Варто розрізняти **безробіття добровільне і змушене**. Питання **«кого вважати безробітним ?»** також неоднозначне.

Самий факт наявності армії безробітних не означає, що всі вони згодні на будь-яку роботу на будь-яких умовах. Завжди є східчастий вибір: а) працювати/не працювати, б) працювати за наймом або самостійно, в) працювати в цій організації або в іншій. Варто враховувати етнокультурні і гендерні чинники зайнятості і наймання. Вихідці зі Сходу або сіл мають труднощі у роботі на конвеєрі, але вони вдалі у малому бізнесі у сфері торгівлі або харчування. Бажання багатьох жінок працювати неповний робочий день , близько до будинку, або тільки в домашньому господарстві. Але домашня праця - теж праця.

Низьким вважається рівень безробіття 5-7% від числа зайнятих, 12-18% - середній, більш 20% високий.

Самі безробітні неоднорідні: випускник школи або вузу, ті, що вже працювали за фахом, в візасті або жінка після декрету, -- шанси улаштуватися в них нерівні.

Зайнятість зв'язана не тільки з ринком праці, де оплачувана робота. Зайнятими вважаються військовослужбовці, учні, домогосподарі. Особлива група - *самостійні працівники*. Вони самі створюють робочі місця і важко піддаються обліку.

Задоволеність працею і мотивація.

Внутрішньою характеристикою процесу праці, досліджуваної соціологами разом із психологами, є мотивація і задоволеність.

Дослідження престижу посад і професій показали, що трудова діяльність цінується працівниками, якщо включає 7 елементів **(Ф.Херцберг,1980):**

- Прямі контакти з клієнтом (зворотний зв'язок і бачиш результати роботи);
- Персональна відповідальність і звітність;
- Можливість звертатися безпосередньо з пропозиціями і критикою наверх;

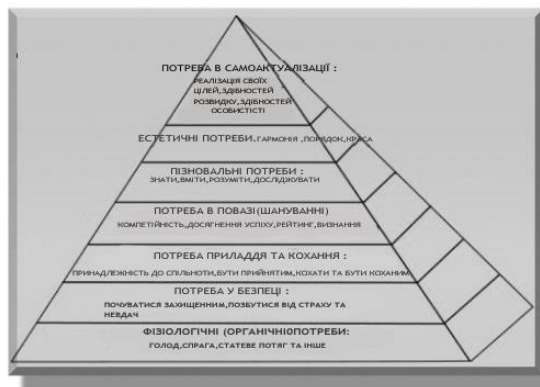
- Вільний графік, ненормований робочий день;
- Доступ до інформації;
- Можливість контролю за ресурсами;
- Можливість підвищення кваліфікації і придбання унікального досвіду.

Радянський соціолог **О.Здравомислов** побудував комплекс чинників, що впливають на інтегральну задоволеність працівника, що відрізняється в пріоритетах від західної ієрархії мотивів:



Мотивація має складну структуру (ієрархію). Сходи А.Маслоу містять базові і вторинні потреби. Зараз до базових відносять і соціальні первинні потреби і духовні. Система мотивів віддзеркалює, чого людина очікує від роботи і роботодавця, які в нього вимоги до зарплатні, до колег, до робочого місця. Якщо людина одержує те, що вона сподівалася одержати її продуктивність (віддача) зростає і вона задоволена, якщо немає - знижується.

Мал.1. Піраміда А. Маслоу



Відповідно до **теорії обміну** Хофмана (30 р.р.), усі стосунки можна звести до стосунків обміну. Три його відомі постулати. 1. Всі люди мають ресурси, що можуть бути запропоновані до обміну : знання, інформація, спроможності, нові ідеї, час, енергія, матеріальні ресурси та інше. Потрібні стимули, що будуть спонукати їх віддавати свої ресурси. Вони повинні щось одержати замість. 2. У процесі обміну люди увесь час підраховують вагомість «внеску (що я віддав?)» і «віддачі (що я одержав?)». 3. Всі люди прагнуть віддавати менше, а одержувати більше.

Фредерік Херцберг узагальнюючи соц.дослідження трудових мотивів, зауважив, що коли люди пишуть в анкетах, що вони не задоволені роботою, то мають на увазі свої відношення з навколишніми, а коли пишуть, що задоволені, то мають на увазі самий процес праці, його ритм і оплату. Значить різні чинники мають неоднакову вагу (значимість). Він виділив **дві групи мотивів**, що впливають на задоволеність роботою. 1 група – *гігієнічні та інші умови праці*, побут, відпочинок, чітка організація, режим роботи, забезпечення житлом, додаткові пільги, витрати (талони на транспорт, харчування). 2 група - *соціальне визнання і досягнення (успіхи у роботі)*, цікаве утримання праці, самостійність та інше.

У 80 рр. на базі теорії обміну виникла **теорія справедливості** (Хетфілд і Хьюсман провели дослідження в десятках країн, у більш ніж в 150 фірмах і організаціях). Третій постулат Хофмана не підтвердився. 80% опитаних були не задоволені своєю працею. Вважають несправедливим оплату, статус або ставлення до них у колективі. У залежності від країни, фірми і колективу, працівники діляться на:

- 5-12 % серед працівників альтруїсти, для них важливіше віддавати більше;
- 10-25% -егоцентристи, вони хочуть одержувати більше, ніж віддають;
- але більшість (65-80%) справедливості. Вони хочуть 50/50 : скільки я віддаю, стільки й одержую, - рівного обміну.

Сама оцінка «внеску / віддачі» у стосунках дуже суб'єктивна, важливі однакові критерії оцінки («валюти») для обміну.

Вони виявили **такі пріоритети**, що впливають на ставлення працівників до роботи :

- Почуття задоволення від виконаної роботи (зміст)
- Заохочення за гарну роботу (матеріальне і моральне)
- Оплата на конкурентній основі
- Використання спроможностей працівника (самореалізація)
- Розмаїтість праці

При низькій мотивації працівників зустрічаються методи пасивного опору або саботажу. Вони застосовуються у всіх країнах і апробовані в плінні сторіч.

ВИСНОВКИ:

На ставлення працівника (його продуктивність) впливає сама робота: праця і його об'єктивні показники, збіг мотивів працівника з заохоченнями за працю і стосунками в колективі. Все це варто враховувати і знати керівникам.

ЛІТЕРАТУРА:

- Экономическая социология. Под ред. Радаев- М.,- 1997,- с.190-220
- Махсма М.Б. Економіка праці та соціальних трудових відносин. - К: Європейський університет. – 2002.
- Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. К.: КНУ-2012. /<http://www.subject.com.ua/sociology/picha/index.html>
- Мерзляк. Економіка праці і соціальних трудових відносин. К. - 2005.
- Кибанов А.Я. Економіка и социология труда. М. - 2007.
- Українське суспільство – соціологічний моніторинг 1994-2012 роки // Ред. В. Ворона, М., Е.Головаха, М. Шульга. – К.: ІС НАНУ. - 2013. - 480с.
- Гирич. В. Трансформация характера труда и образа жизни личности в контексте информационно–технологической революции // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2002. - № 2. - С. 60-65.
- Маркович Д. Социология труда. - М.- 1988,- 624с.
- Мімандусова Г. Ринок праці в Україні: тенденції та перспективи. К.:ІС НАНУ,1999,-96с.
- Хьюсман и Хэтфилд .Фактор справедливости.М.: Знание,-1992-58с.
- Эриксон А. Труд и отчуждение//Соц.Исследования,1988,№3.с.146-162.
- Заславская Т.И., Рывкина Р.В. Социология экономической жизни. М. 1991
- Марцева Л.М. Проблемы труда. Красноярск. 1993.
- Чернова Л.Е.Удовлетворенность трудом и мотивация социальных работников Благотворительных Фондов Восточной Украины. Дн., ПДАБА,- 2003,-78с.

Питання до самоконтролю:

1. Промислова соціологія або соціологія праці –предмет та методи. Соціальні показники трудової діяльності.
2. Зайнятість та безробіття. Попит на професії, престиж і статус професій.
3. Мотиви трудової активності працівників.
4. Зміни характеру та змісту праці під впливом НТП (70рр. XX ст.- п. XXI ст.).

Лекція 8. СОЦІОЛОГІЯ УПРАВЛІННЯ ОРГАНІЗАЦІЯМИ ТА КОЛЕКТИВАМИ

1. Керування, керівництво, лідерство. Теорії керування. Стилі управління і типи керівників.
2. Соціологія організацій. Типи організацій. Моделі і структури.
3. Колектив. Згуртованість і конфлікти. Стадії розвитку колективу.

Керування як рід діяльності містить у собі:

- керування трудовим процесом і ресурсами (постановка цілей і задач, розробка планів і програм, організація робіт і забезпечення ресурсами працівників, контроль і коригування, оцінка результатів)
- керування людьми (добір і навчання кадрів, визначення і роз'яснення завдань, створення та розвиток колективу, розрішення конфліктів, оцінка працівників, стимулювання і заохочення трудової активності, зміна кадрів)
- представницька діяльність, зовнішні зв'язки (робота з клієнтами, відвідувачами, партнерами, постачальниками й іншими організаціями).

Існує жарт: управляти - виходить, нічого не робити самому, але домагатися, щоб задачі були виконані іншими. Вплив керівника на підпорядкованих може бути заснований на трьох позиціях:

| ВЛАДА | АВТОРИТЕТ\РЕСУРСИ | ЛІДЕРСТВО |
|--------------------------------------|--|---|
| Формальна, заснована на посаді | можливість розпоряджатися і вирішувати | заснована на особистому впливі (може бути декілька) |

Основні функції керівника: Планування, Керівництво, Контроль, Розвиток організації і діяльності колективу.

Соціологічні теорії і моделі керування.

1. Науковий менеджмент (Фред Тейлор - американський інженер) к.19 – п. 20ст. запропонував для складних робіт і конвеєра розділити завдання на дрібні найпростіші операції, розробив середні норми витрат часу на їхнє виконання, що різко підвищило продуктивність, докладний опис кожної операції, інструктаж і навчання новачків до автоматизму. Оплата відрядно-преміальна, існують норми виробки і штрафи. Стала класичною системою організації колективної праці в промисловості. Застосовується й у наші дні, наприклад Н.Федоров (Москва) - «Мікрохірургія ока».

2. Ситуаційний менеджмент (Беренс Скіннер біхевіоризм, 30 р. 20 ст.). Треба оцінювати не особистість взагалі, її знання й уміння, а

її поведінку особистість у ситуації. Кожна людина має свої особливості, треба знайти до неї індивідуальний підхід. Складна і гнучка система стимулів і заохочень, адекватна до ситуації й особистості працівника, допоможе направляти активність у бажаному для керівника напрямку. (Більш докладно далі).

3. Теорія «людського чинника» або «людських стосунків». (50р.р.20ст.) Зв'язана з експериментами А.Мейо в Східній електричній компанії м. Хортон (освітлення, перерви для відпочинку не настільки важ-ливі, як неформальні зв'язки в колективі). Розроблялись Гарвардською і Чиказькою школами соціології, Тавістокським інститутом людських стосунків. Статус працівника в колективі і власних очах, престиж посади і репутація керівника, загальний мікроклімат, неформальні зв'язки і лідерство впливають більше на продуктивність, ніж умови й організація праці й економічні чинники.

На базі цієї теорії Дж. Морено (50 р.р.) вибудував залежність двох перемінних: орієнтації керівника на виробничі задачі (керівник інструментального типу використовує адміністративно-організаційні, інституціональні методи впливу)- американській менеджмент або на людські відношення (керівник – лідер використовує морально-психологічні методи впливу)- японській менеджмент.

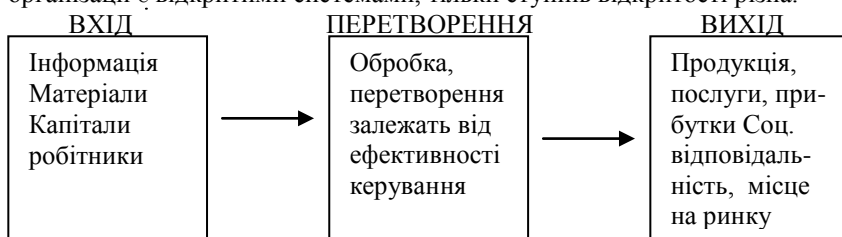
4. Сучасні підходи і методи керування. Так чи інакше зв'язані зі впливом на колектив і передачею ряду управлінських функцій рядовим працівникам разом із відповідальністю. Вони можуть впливати на виробничий процес і приймати багато оперативних рішень, що підвищує їхню віддачу, відповідальність і ініціативність. США - «менеджмент участі». Ще на стадії рішень працівників залучають до обговорення управлінських і адміністративних питань: групові дискусії, мозковий штурм, анонімні опити з оцінкою керівників і процесу роботи. Всі висловлення і пропозиції розглядаються керівництвом і приймається остаточне рішення.Тоді працівники сприймають рішення як своє.

Італія і Швеція - «соціологічні світи або системи». Працівників об'єднують у малі групи навіть там, де процес праці цього не вимагає. Вони самі визначають графіки і режим роботи (короткі перерви) , взаємозмінюють один одного (зміни) і обговорюють загальну ситуацію в колективі, також проводять навчання та інформують.

Японія - «гуртки якості» або Тотальний контроль якості. Взяли зразок у СРСР (робітники-винахідники). Малі групи працівників засідають щотижня й обговорюють рац. пропозиції по поліпшенню виробництва і якості продукції, по змінах в організації праці, що підвищує продуктивність.

Системний підхід у менеджменті. Теорія систем і єдності до керування стала застосовуватися з 50 р.р. 20ст. Системне мислення

допомагає керівнику зрозуміти, як, об'єднавши зусилля, уміння і знання працівників із матеріальними ресурсами й організаційними рішеннями найбільше ефективно й оптимально досягати цілей організації. Будь-яка організація являє собою систему. Існує два типи систем : відкриті і закриті. Закрита система має жорстко фіксовані межі, її дія не залежить від зовнішнього середовища. Існує межа керованості. Спробуйте настроїти множину годинників на однаковий час. Якийсь час по тому вони будуть йти по-різному. Якою би не була сучасною система керування , збої будуть завжди. Відкрита система характеризується взаємодією з зовнішнім середовищем. Така система є самозабезпечуючою і самоорганізуючою системою, хоча і залежить від енергії, інформації і матеріалів, що надходять ззовні. Всі організації є відкритими системами, тільки ступінь відкритості різна.



Підсистеми - це великі складові складних систем, що виникають за допомогою поділу організації на відділи і керівництва за допомогою структури.

ЦІЛІ визначають модель **СТРУКТУРИ**. Структури - це внутрішні перемінні організації. Об'єм керування визначається ієрархією в організації, формальною підпорядкованістю осіб на кожному рівні. У середині організації існує вертикальний і горизонтальний поділ праці. Рівні керування (вищий, середній, низовий) мають різні сфери контролю. Закони керованості говорять : у залежності від форм організації й утримання праці співвідношення рядових працівників до числа керівників змінюється . 1 керівник на 5 -12 роб. (творчі групи складної розумової праці) або 1 керівник на 30-100 працівників, якщо одноманітна проста праця. З переходом числа працівників за 1 тис. структура керування і ступінь концентрації влади в руках деяких багаторазово зростає. Чим більше підпорядкованих, тим нижче рівень і ширше зона контролю. Якщо кожному керівнику підкоряється небагато працівників (бригада) - зона контролю вузька, хоча рівень той же.

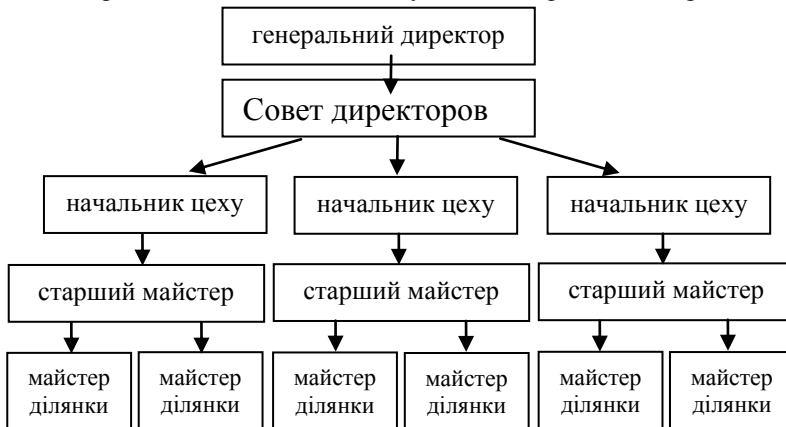
Вертикальний поділ праці відокремлює координацію від роботи (безпосередньої праці). Вище керівництво безпосередньо керує декількома керівниками середньої ланки, а ті мають

підпорядкованими лінійними керівниками. Необхідність координації зв'язана з необхідністю узгодження дій різних структурних підрозділів. Якщо керівництво не створить формальних зв'язків і механізмів координації, люди не зможуть виконувати роботу *разом*. *Наприклад, таким механізмом може бути формулювання і повідомлення цілей організації в цілому і кожного її підрозділу або створення єдиної культури організації.*

Кожній структурі організації відповідають певна **МОДЕЛЬ КЕРУВАННЯ**.

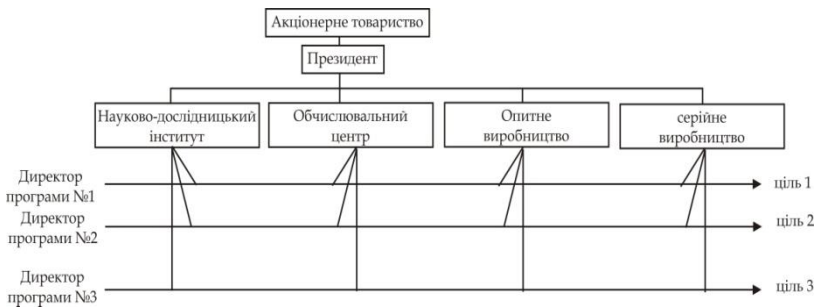
Лінійна структура - віддзеркалює стосунки супідрядності. У ній кожний є і підлеглим і керівником, але є і ті, хто тільки підкоряється, а вгорі є керівники без підлеглих (член Правління, науковий консультант). Стосунки односторонні. Зверху йдуть вказівки і рішення, із низу - звіти, пропозиції, інформація. Лінійна структура - різновид організаційної дистанції (статусу) між людьми, соціальна відстань визначається функціями і можливістю реального впливу на прийняті рішення. Такими чинниками виступають: інтенсивність спілкування, володіння інформацією, компетентність, можливість регулювати контакти й ін.

Функціональна структура охоплює всі спеціалізовані відділи, що вирішують конкретні задачі або роблять спеціалізовані послуги. *Горизонтальний* поділ праці в організації. Важливий взаємозв'язок і координація між ними, щоб не виникало функціональних рубежів і конфліктів. Відокремлення фахівців усередині організації, немає єдності і загальних інтересів, немає спільної справи, конфлікти за помешкання, ресурси, увага начальства, штати і бюджет. У той же час конкретна спеціалізація підвищує якість і ефективність роботи.



Штабна (кластерна) структура - включає допоміжний-експертний персонал фахівців. Крім адміністрації, туди входить Піклувальна Рада, юрист, соціолог, фахівці з інвестицій, відділ по рекламі і зв'язках із громадськістю, інвестиціях і конструкторський відділ, аудитор тощо. Ці структури готують рішення. Вони не видають наказів, але *формують думки*. Кластерними структурами можуть бути Комітети, Комісії, профспілки.

У сучасних організаціях поширена **Матрична структура**. Являє собою об'єднання фахівців різного профілю для рішення загальної задачі, або епізодично, або постійно. Тут виникає подвійне і потрійне підпорядкування, взаємовиручка і взаємоконтроль. Якщо між керівниками (програм і відділу) немає розбіжностей, то проблем не виникає. Так організація скріплюється і по горизонталі, і по вертикалі, відбувається взаємопроникнення служб, зникають функціональні відокремлення і протиріччя. Зростає сгуртованість працівників.



Матрична структура припускає розширення кола учасників, включених у сферу оперативного керування і дії. Рішення стають більш швидкими і точними. Керівник може зайнятися стратегією і не займатися щоденним контролем. Делегування відповідальності і децентралізація керування допомагає. Але існує небезпека, якщо працівники середнього і лінійного рівня керування не дисципліновані або бояться відповідальності.

Системний підхід. Сучасні організації сполучають усі дані моделі в тій або іншій мірі. Цілісність та согласованність всіх компонентів системи - запорука успішної роботи колектива.

| | | |
|----------|-------------------------|-------------------------|
| | принципи та норми | |
| цілі | | міра |
| завдання | організаційна структура | суб`єктивного прийняття |

Ситуаційний підхід у менеджменті. Виріс на базі теорії Б.Скіннера. У 80-90 р.р. розроблявся Редіалом. Відповідно до штахету керування, в кожній конкретній ситуації потрібний свій тип керівника: в армії - прагматик, у банку – бюрократ, при тривалому керівництві невеликою організацією - турботливий батько. Редіал у 1995 р. вирішив, що риси «ідеального директора» визначаються ситуацією (сукупністю обставин, умов, задач).

Типи керівників. Традиційні: авторитарний, демократичний, ліберальний. **Сучасні класифікації :** Лідер Підкріплювального типу (Скіннеровського) і що Трансформує (що розвиває). Психологічні портрети керівників дуже метафоричні і різноманітні: «пожежник», «параноїк», «відпочиваючий», «законник», «турботливий батько», «учитель», «локомотив» і інші. Методи впливу керівника діляться на економічні, організаційні і соціально-психологічні.

Експерименти зі студентами Гарварда Роберта Бейса і Філіпа Слейтера (1955 р.). Декілька груп, кожна проводить збори і виступає в ролі керівників, вони повинні прийняти загальне рішення. Спостереження помогло виділити два типи лідерів: формальний і неформальний (або тато/мама). 1тип лідера - натхненник і організатор, керує обговоренням, суддя. 2 тип лідера -морально духовний авторитет. До нього звертаються за порадою, просять підтримки і допомоги. Він вчитель, утішник, адвокат. Чим більш лідерів у колективі, тим гарніше праця та взаємини.

Ситуаційні перемінні діляться на внутрішні і зовнішні. **Внутрішні середовище** включає цілі організації, ресурси, розмір, вертикальний і горизонтальний поділ праці, працівників, їхню компетентність і кваліфікацію. Ці перемінні в різному ступені контрольовані. Вони є результатом управлінських рішень і стосуються того, що повинна робити організація і хто в цій організації робить необхідну роботу (за що відповідає). Рішення у відношенні внутрішніх перемінних визначають, наскільки дана організація буде більш результативна, ефективна в порівнянні з іншими подібними організаціями. У міру того, як організація зростає, сутужніше - координація, більше збоїв, більш довгий процес прийняття рішень. Треба так перебудувати модель керування, щоб, не створюючи хаосу, не втратити гнучкості і близькості до клієнтів, типових для малих компаній. Тоді не буде негативної тенденції відгороджування від проблем своїх клієнтів і рядових працівників. (Пр. із телефоном у коридорі в жіночому колективі фабрики). Див. також роботу Кадзума Татеісі. Вічний дух підприємництва. Синдром великого бізнесу. К. 1992 р.

Зовнішні перемінні: законодавча база, економічна ситуація, конкуренти і постачальники, нові технології, соціальні чинники, полі-

тичні зміни, - усе це серйозно впливає на успіх справи. Вони знаходяться поза контролем організації, але вона повинна чуйно і швидко реагувати, перебудовувати свою роботу у відповідь. Для цього вводиться посада або цілий відділ Публичних отношень, запрошують аналітиків, експертів, консультантів.

Важливу роль грає налагоджена система комунікацій (прямий і зворотній зв'язок), як усередині організації (вертикальна і горизонтальна) так і з зовнішнім середовищем. Методи добору і аналізу інформації (моніторинг). Інформація - основа прийнятих рішень і спосіб впливу на людей (суспільна думка, реклама, плітки).

Однак усі ситуаційні чинники потребують інтеграційних рішень, інакше буде реакція, подібна колам на воді від кинутого каменя у воду, на кожну окрему зміну. Керування й організаційна структура забезпечують стабільність і системний підхід. Сама необхідність змін залежить від характеру діяльності організації (IBM або церква).

Сьюзен Доннел визначає **причини невдач у кар'єрі керівника** : а) їх занадто хвилює потреба у високій платні; б) турбота про символи свого високого положення; в) піклуються в першу чергу про себе, а не про людей; г) вони самоізолюються. «Таким чином, **переваги інтеграції** перебувають не тільки в тому, що неінтегровані фірми позбавлені можливості технологічної економії, а й в тому, що інтеграція гармонізує інтереси, узгоджує розходження, часто в наказовому порядку і дозволяє користуватися ефективним (адаптивним, послідовним) процесом прийняття рішень» (Уільямсон О.І. Вертикальна інтеграція виробництва: розуміння з приводу невдач ринку, теорія фірми. С.411-412) Інтеграція- це системний підхід і матрична структура керування.

Еволюційна теорія фірми А.Чандлера близька системному підходу. Фірма - одиниця аналізу як ціле (Органістичний підхід). Акцент на безупинному динамічному пристосуванні до мінливих умов через реорганізацію власних ресурсів. Але тут знову виникає гіперраціоналізм уже на рівні фірми. Аксиомою стало, що менеджери ототожнюють себе з фірмою і поглинені турботою винятково про підвищення економічної ефективності підприємства, а не шукають особистої влади або користі, але це не так. Сучасні фірми скоріше імітують структури успішних підприємств. Чим більш професійний склад керівників, тим складніше структура керування й ефективніше діяльність.

Дослідження Земфіра К. показали як впливає стиль керівництва на продуктивність і задоволеність працівників працею.

| | | |
|-------------------------|-----------------------------|-------------------------------------|
| Продуктивність | Демократичний стиль | Авторитарний стиль |
| Прогули | Рідко | Часто |
| Плинність кадрів | Низька | Висока |
| Згуртованість колективу | Висока | Відносно Низька |
| Напруженість | Незначна | Значна |
| Ставлення до праці | Ініціатива, активність | Пасивність, незацікавленість |
| Мотивація | Переважно внутрішня | Переважно зовнішня |
| Задоволеність | Висока | Низька |
| Інтеграція в колективі | Міцна, згуртована | Роз'єднаність, відчуженість |
| Професіоналізм | Бажання зростати в професії | З визначеного моменту немає стимулу |

Соціологія організацій.

Досліджувати організації - найцікавіше заняття. Кожна з них, як маленька країна зі своєю територією, населенням, цілями, структурою, ієрархією, культурою і традиціями. Свій світ, своя цивілізація.

Ми приходимо у вже сформовані організації і довго звикаємо до їхньої своєрідності, вони поступово стають нашим будинком. Або самі створюємо нові організації, любовно зрошуючи і пестуючи.

Існують десятки визначень **поняття «Організація»**. У кожному містяться якісь важливі характеристики і риси. Наведемо деякі з них: Норберт Вінер. «Організацію характеризує упорядкування частин, що утворюють єдність (ціле), яка впливає так, що є додатковий ефект і самоврядування, самовідтворення».

Вільям Шибі : «Частини можна розглядати як організовані, коли між ними виникає комунікація» (спілкування людей, що входять в організацію є умовою нормального функціонування організації). «Ціле сприяє зберіганню частин» (головні риси: цілісність, системність).

Правила французького Будинку торгівлі «Організація - це сукупність правил і дисципліна» (у кожній організації є свої внутрішні норми і правила, що створюють її культуру й етику) .

М. Саймен. «Система взаємозалежної поведінки визначеного числа осіб». (взаємозалежність дій - ознака колективу)

Макс Вебер . « Організація - це сукупність соціальних стосунків - закритих або з обмеженим доступом ззовні, у якій регулювання здійснюється особливою групою людей : керівником і, можливо, адміністративним апаратом, що володіє звичайною представницькою владою. » (ієрархія і необхідність керівництва)

А.Стінчкомб . «Організація - система стійких соціальних відношень, свідомо формованих, із ясно вираженою і безупинною спрямованістю до досягнення деяких цілей і задач». (функціональна цільова спрямованість усієї діяльності і структури організації). 1965 Він же додав у 1990 нову рису - «спеціалізована структура по опрацюванню інформації в умовах непевності».

Олександр Пригожин одав ще дві ознаки: Організація, з одного боку, людська спільність, об'єднання людей у колективній роботі, визначне соціальне середовище. З іншого боку, знеособлена система зв'язків і норм, детермінована адміністративними і культурними чинниками. Тому працівники змінюються, а суть відношень і норм, правил і моделей дій передається наступним.

Деякі вважають, що саме слово «ОРГАНІЗАЦІЯ» застаріло. Що організації стали занадто великими, абстрактними (Інтернет, Транснаціональна корпорація, Територіальний центр соц. захисту). Хто ними керує? Організація для її членів, для клієнтів і для державних структур - це три різних реальності. Організація перестала бути природним організмом. Величезний вплив контексту і зовнішнього середовища - втрата самостійності. Сучасний менеджер – це той, що інформує, керівник, який реалізує, діє. Чи може одна людина усе в собі сполучити? Організація - це не сума людей. Це їхнє особисте бачення (розуміння) задач і цілей організації, свого статусу і ролі, способу організації у всіх проекціях. Важливо, щоб бачення клієнтів, співробітників і керівників збігалися загалом.

Ознаки і риси організації:

- Виражена загальна ціль, не зводима до індивідуальних цілей її членів;
- Набір ресурсів і визначений спосіб їхнього захисту (у прямому і переносному значенні, включаючи правомочність існування даної організації);
- Система офіційно (а також неофіційно) затверджених норм поведінки і контроль за їх виконанням ;
- Структура стійко відтворених статусів (формальне керівництво і лідерське неформальне ядро);
- Специфічний поділ праці між членами організації (формальний і неформальний);
- Наявність методів винагород і покарань за участь(неучасть) у справах організації.

Керівник повинний бути гнучким і різним. Стиль керування і ситуація повинні збігатися, як зубчики шестерінок. Збіг трьох чинників : характерні риси ситуації (обставини , що змушують), оргструктура і модель керування й особистість керівника, визначають успіх.



ТИПИ ОРГАНІЗАЦІЙ

Є багато класифікацій. Позицію Н.Смелзера ми вже приводили (див. лекцію 3). Він виділяє харизматичні (під учителя), добровольчі, тоталітарні і бюрократичні організації.

Формальні і неформальні. Формальні створені для конкретних цілей і задач. Неформальні виникають спонтанно, але люди вступають регулярно у стосунки один з одним. Часто метою для них є спілкування або реалізація і захист своїх інтересів. Неформальні маленькі організації зустрічаються, як правило, в усіх формальних організаціях. Студентська група - формальне утворення. Вона розпадається на декілька неформальних груп.

СПОСОБИ ПОБУДОВИ ІЄРАРХІЇ В ОРГАНІЗАЦІЇ

| Способи заповнення Позицій | Характер | |
|---|--|---|
| | Формальний | Неформальний |
| Спадкування Призначення Висування | Станово-кастовий Бюрократичний Демократичний | Дискримінаційний Деспотичний Лідерський |

Субординація - механізм підпорядкування індивіда колективним цілям. Часом починається ще до вступу в організацію. Доводиться «заслужити» не право через протекцію, учнівство, конкурс, ходіння в кандидатах (волонтерах), демонстрацію відданості і лояльності, дисциплінованості і професійної придатності, іспитовий термін. Лише після цього людина стає повноправним членом організації.

Перетворення винагород у привілеї. Специфічний спосіб розподілу винагород за самий факт приналежності, безвідносно від

економічного і трудового внеску. Доступ до деяких благ, недоступних стороннім.

Стратифікація індивідів і груп. Внутрішнє ранжировання усіх як мінімум на три шари: керуючі (влада і всі доступні привілеї), повноправні члени (маючі доступ до частини привілеїв) і депривільовані виконавці (не мають ні влади, ні привілеїв) .

Способи керування організацією характеризують стиль, культуру стосунків. **Розрізняють чотири типи організацій: бюрократизм, патерналізм, фатерналізм, партнерство,- по ступені участі в прийнятті рішень підлеглих.**

Бюрократизм - сувора адміністративна ієрархія. Жорсткий розподіл функцій. Рішення приймають нагорі, інші тільки виконують. Жорсткий контроль по налагодженій процедурі. Відповідальність за провали - на виконавцях. Контакти вертикальні, обмежені і суто формальні. Відомо багато робіт, критикуючих бюрократичні організації (Гегель, К.Маркс, Паркінсон, П.Л.Пітер). Але в цій формі є і позитивні риси. І є види діяльності, де така організація необхідна й оптимальна з погляду цілей. Люди звикли зв'язувати бюрократію з політичною і соціальною сферами. Однак вони зустрічаються і на виробництві й у бізнесі (банк). Бюрократія асоціюється з масою паперів, затягуванням рішень, стомливими формальними процедурами, обов'язковим дотриманням усіх правил.

Макс Вебер вважав бюрократичні організації «ідеальним типом» раціонального керування, де ті самі «правила і норми» гасять негативні стихійні відхилення «людського чинника» (безпам'ятність, утома, настрої персоналу).

Переваги бюрократичної організації:

1. Бюрократія - це спосіб переходу від неспеціалізованої праці (нероздробленої на операції) до спеціалізованої. У кожного працівника своя конкретна задача в рамках його компетенції. Він несе всю повноту відповідальності за її виконання (кількість і якість), що спрощує контроль і підвищує індивідуальну відповідальність працівника. Мистецтво керівника - правильно підібрати завдання під силу і знання, розподілити ролі (іхнє вмиле сполучення). Підвищується об'єм виконуваних робіт, безперервність, ріст продуктивності і чіткість в обов'язках.(економічна перевага)

Е. Гідденс ставить бюрократію в один ряд з економікою, політикою, культурою, як важливий соціальний інститут. Він вважає, що саме бюрократія (адміністративно-командна система) дозволила радянській тоталітарній системі так довго тримати паритет у світовій конкуренції до 70 р.р. У ній же основні труднощі переходу до ринкових відносин.

2. Чітка система розподілу влади, ролі кожного (на своєму рівні), докладний опис методів роботи (посадові інструкції на цілий том) і детальна звітність. Вважається, що це знижує конфліктність на виробництві, зміцнює дисципліну, створює рівність (правила однакові для всіх, немає мазунчиків).
3. Крозьє (1964 р.) побачив перевагу бюрократії в широкому доступі до інформації рядових співробітників. На відміну від інших систем, одержуючи доступ до інформації (у своїй компетенції), працівник може передбачати хід подій і робити на них деякий вплив, що збільшує його статус і самооцінку. У кого більше інформації - у того більше влади. Він сам вирішує, яку інформацію передавати по вертикальних і горизонтальних каналах комунікації усередині організації.

У журналі « Бюлетень приватизації» (1997 р. № 5) була стаття «Кластерні організаційні структури - антипод бюрократичної організації». Автори - Л.Рыбак і В.Федоров. Здається, що вони невірно витлумачили інститут консультантів, експертів (штабна модель), що легко вписується в будь-яку бюрократичну організацію. Цілий штат радників, консультантів і експертів не заважає .

Дослідження Перроу (1970) стосовно престижу посад показало- вище усіх були оцінені роботи у відділі збуту, бо у них є – цінна інформація. Реальна влада є в експертів, тому що вони готують доповіді, пропозиції, прогнози і проекти для Ради директорів, правлінь. Вони аналізують , оцінюють і пропонують, а формальні керівники вибирають і погоджуються, або не погоджуються.

4. При зберіганні єдиноначалія й ієрархії, у бюрократичній організації велика анонімність влади і колективна відповідальність, ніж при патерналізмі. Дослідження 60-70 р.р. показали, що начальство уникає прямого впливу (вказівок, наказів), а впливає побічно. Через постановку задач, термінів і правил їхнього виконання, а також процедур контролю, створюючи інструкціями «Поле можливостей» і орієнтири самостійної дії працівників і служб. Системою заохочень і стимулів вони закріплюють бажане поведіння підлеглих.
5. Накази все більше змінюються правилами, нормами, що сприймаються як керівництво до дії. Дослідження Елвіна Голднера 1954 р. розкрили функції правил - регулювати комунікацію і взаємодію працівників між собою, дати можливість дистанційного керування, правомірність покарань за їхнє порушення.
6. Зростає професіоналізм працівників. Чітке знання своїх обов'язків, навчання і докладний опис змісту роботи і правил, котрих треба притримуватися, зона самостійної відповідальності й обкреслених контактів, взаємодій всередині організації. Дозвіл відступати від

правил у нестандартних ситуаціях за згодою начальства створює атмосферу довіри і співробітництва між ними.

Недоліки бюрократії:

1. Непевність і неузгодженості, функціональні рубезжі між службами і відділами. Потрібне постійне коригування в розумінні загальних цілей і задач, збіг інтерпритацій в інформаційних потоках, згода з приводу засобів, цілей і методів роботи (не працює як одне ціле).
2. Вплив зовнішніх чинників на життєдіяльність організації. Конкуренція чи співробітництво вимагають адаптації і швидкого реагування. А велика організація не передбачає змін. Їм потрібні сталість і стабільність, інакше- збої.

МОДЕЛІ КЕРУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЯМИ (ОРГ. КУЛЬТУРА).

Патерналізм (Батько/мати - заступник і вихователь). Ієрархічність стосунків чітко виражена і права «старшого» безперечливі. Він приймає одноособові рішення і строго контролює своїх працівників. Від підлеглих чекає лояльності, відданості і подяки, їм треба вірити йому і виконувати, не вдумуючись в зміст рішень. Гнучка організація праці з взаємозамінністю в напружених ситуаціях, відповідальність за провали –спільна, колективна. Хазяїн впливає особистим впливом, він як суворий, але турботливий батько. Феодальна модель традиційного суспільства перенесена на японські корпорації. Стосунки в організації переростають формальний характер і набувають особистого відтінку. Позаробочі проблеми -предмет турботи й оцінки з боку керівника.

Фатерналізм (Братерство). Ієрархія згладжена неформальною поведінкою. Керівник обговорює, роз'яснює підлеглим смисл і зміст завдань і наказів. Підпорядковані мають широку самостійність, багато в чому робота будується на довірі, гнучка організація, взаємодопомога і підтримка як із боку лідера, так і рядових учасників. Стосунки підкреслено неформальні, суворого розподілу на робочі і неробочі проблеми немає.

Партнерство Ієрархічні відношення чітко не виражені. Рішення приймаються на основі загального обговорення, де кожний вносить пропозиції у відповідності зі своєю кваліфікацією і сферою компетенції. Підлеглі розуміють зміст рішень і виконують їх у самостійній роботі (науковий або пед. колективи, добровольчі організації). Основні параметри роботи заздалегідь обговорені. Керівник не наказує, а «координує» загальні дії. За кожним працівником чітко закріплені його функції, поточний контроль не передбачений, оцінюється кінцевий результат. Автономія і відповідальність за конкретну ділянку роботи на виконавці. Ділові й особисті стосунки не зміщуються. Всі питання регулюються

контрактом. Працівник цінується за виконання прямих обов'язків, а не за особисту відданість організації або начальству.

Ще одну типологію організацій запропонував М.Вебер.

Він використовував різноманіття «господарських» (економічно орієнтованих) організацій.

- Власне економічні організації, регульовані матеріальними інтересами;
- Некономічні організації, що виконують економічні функції (держава, церква, добродійні організації);
- Економічні організації, регульовані неекономічними способами (землеробські громади, ремісничі гільдії);
- Організації, що стверджують «формальний порядок» і здійснюють контроль за економічними організаціями (СБУ, податкова інспекція, митниця, екологічна міліція і т.д.).

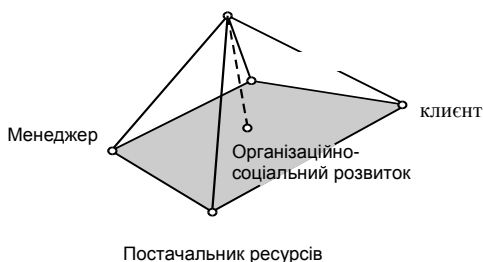
ТИПОЛОГІЯ ОРГАНІЗАЦІЙ за способом підпорядкування особистості і ступеня внутрішнього контролю (Радаєв) включає:

Примусові - пряме насильство або погроза його застосування: армія, МВС, петиційна система. *Утилітарні* - в основі користь, вигода для особистості участі в них: Сучасні господарські організації, акціонерні суспільства, робітничі колективи. *Символічні* - використовують морально- ідеологічні методи. Апелюють до солідарності, до почуттів. Об'єднують на основі культурних цінностей, ритуалів і традицій або престижу, бажання належати до «елітної» групи.

Структура організації



Участь, співпраця, успіх
**Діяльність,
орієнтована на клієнта**



Сьогодні говорять про «соціально орієнтовані організації» або «організації ,орієнтовані на клієнта».(див.ст. К.Соарес Суспільство в процесі змін.ж: Соціологічні дослідження 1991, № 12 ,с.123-130). Швидкі зміни суспільства призвели до того, що організації використовують :

- підходи, орієнтовані на дію(активність);
- участь і співробітництво (як методи роботи зі співробітниками, клієнтом і партнерами);
- якість у взаємовідносинах, а також продукції і послуг стає головним показником роботи.

ВИСНОВКИ З 2 ПИТАННЯ:

1. Всі типології умовні. Реальні організації містять у собі риси й елементи всіх типів, у більшій або меншій мірі. Консультант, експерт, знайомлячись з організацією, застосовує типологію для діагностики і розуміння її індивідуальної специфіки.
2. На характер відношень і структуру керування організацією впливають: а) розмір, кількість працівників, б) складність управлінської структури (рівні керування і модель), в)стиль, методи, культура організації (взаємодія з начальством, колегами, клієнтами) г)зміст, мета і задачі діяльності, для якої організація була створена.

СОЦІОЛОГІЯ КОЛЕКТИВУ

Що таке колектив? Існує множина визначень поняття «колектив» і «робота в колективі» :

- Група людей не є колективом сама по собі. Колектив - це така група людей, що має високий ступінь взаємозалежності й орієнтована на досягненні мети або виконанні задач. Між членами

колективу існує згода щодо самої мети, а також щодо того, що єдиним способом її досягнення є спільна робота. (Паркер, 1990)

- Колектив - це група людей, що змушені удатися до колективного співробітництва, у випадку, якщо кожний член колективу бажає досягти оптимального успіху в реалізації мети. Дане визначення має відношення до основного конфлікту між потребами особистості і потребами колективу в процесі колективної роботи. Воно також стверджує, що особиста вигода зростає по мірі колективного успіху. (Дайєр, 1987)
- Колектив - це група людей, змушених працювати разом і в тісній залежності один від одного, щоб досягти особистих і організаційних цілей. (Райлі і Джонс)
- Колектив складається з двох або більш людей. Існує певна задача для виконання або встановлена мета для реалізації. Для досягнення мети необхідна координація всіх дій членів колективу. (Ларсон і Фасто, 1987)

Необхідне створення механізмів, що забезпечують скоординованість усіх членів даного колективу. А також узгодженість між різними посадовими особами в колективі і на присутність елементу впровадження результатів спільної роботи: визначення і розподіл посад, механізми узгодження й уточнення й т.д.

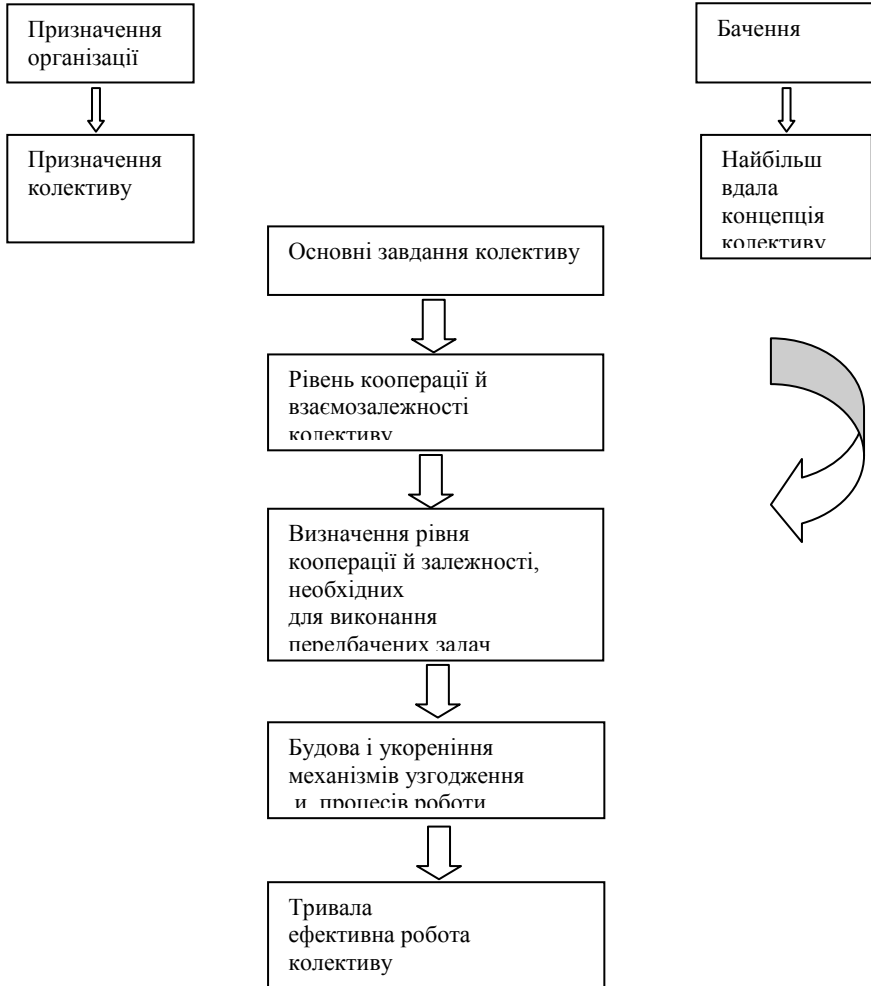
Колективна робота - це зосередження всіх сил колективу таким чином, щоб загальний кінцевий ефект перевищував сукупність результатів кожного з членів колективу окремо.

Існує **ЧОТИРИ ОСНОВНИХ СКЛАДОВИХ**, що відрізняють колектив*(команду) від просто групи:

- Причина спільної роботи;
- Взаємна залежність між членами колективу означає, що кожний потребує досвіду і таланту іншого, а також є загальна спроможність і свідомість обов'язків щодо досягнення спільної мети;
- Відданість ідеї, що колективна робота призводить до більш високих і ефективних результатів, ніж робота кожного окремо;
- Зовнішнє визнання того, що він є визначеною функціональною групою усередині організаційної системи.

Керівник повинний допомогти колективу зрозуміти відповідь на питання «Чому ми повинні працювати разом? », а також знайти сцену і підхожі способи для передачі цієї ідеї. Чи ясна підлеглим загальна ціль у більш конкретних поняттях «перемогти», «розвинути», «створити»

МОДЕЛЬ ЕФЕКТИВНОЇ РОБОТИ КОЛЕКТИВУ



Колектив може спільно здійснювати процеси планування і навчання, і іноді від нього буде потрібно прийняття колективного рішення, але, в остаточному підсумку, здійснення задачі залежить від кожного члена колективу окремо.

Приклади колективів із середнім ступенем взаємної залежності: команда естафетних бігунів, колектив проекту в галузі високих технологій (Hi - Tec), дирекція організації.

ТИПИ КОЛЕКТИВНОЇ РОБОТИ

| Ступінь взаємної залежності | Механізми узгодження |
|-----------------------------|---|
| НИЗКИЙ | <p>Встановлення задач : для кожного члена колектива і для кожної робочої одиниці определяється задача для виконня і способи, виконання яких являється заставкою загального успіху. - <i>наприклад, зборна з тенісу.</i></p> |
| СЕРЕДНІЙ | <p>Завчасне планування: проводиться систематичний розподіл посад, відповідальності і повноважень в колективі до виконання завдань, определяється процес роботи, необхідний для всіх членів колективу - <i>наприклад , проект в галузі Ні – Тес</i></p> |
| ВИСОКИЙ | <p>Взаємна пристосованість: виконується процес ознайомлення і сприйняття особливих талантів, вмінь кожного члена колектива через збогачення досвідом спільної роботи. - <i>наприклад , баскетбольна команда.</i></p> |

Специфіка цих прикладів така, що особистість або одиниця вносить внесок у роботу іншої особистості або адміністративної одиниці. Керівники маркетингу, економічного відділу, відділу кадрів і виробництва можуть діяти незалежно, кожний у своїй сфері. Однак, у вирішальних ситуаціях вони повинні об'єднуватися для побудови загальної стратегії і визначення загальної цілі. Приклади колективів із високим ступенем взаємозалежності: баскетбольна команда, команда космічного корабля персонал в операційній. У цих прикладах колективна робота, необхідна під час виконання задачі.

Чи знає кожний член колективу своїх внутрішніх клієнтів, і які кінцеві результати своєї діяльності він повинний дати іншим?

Чи є в загальному складі колективу навички і можливості, необхідні для здійснення задачі?

Чи відомо членам колективу, якими талантами і спроможностями володіють їхні колеги, й у яких випадках варто найбільше ефективно використовувати індивідуальні якості кожного?

Чи вчиться колектив на своєму досвіді і чи поліпшує свою роботу?

Ці питання охоплюють усі існуючі типи узгодження. Для Вас, як для керівника, важливо розуміти, що не всі питання є актуальними для будь-якої задачі.

Конфлікти в колективі діляться на організаційні і міжособові.

Причинами організаційних конфліктів можуть бути:

- Нестачі організаційної структури – потрібні зміни структури, перерозподіл функцій і повноважень;
- Конкуренція між відділами і програмами (або їхніми керівниками)- порушення балансу інтересів і спільності цілей - треба відновити;
- Різний ступінь впливу і можливостей участі в керуванні (амбіції, бажання зміцнити своє становище) можливе розширення повноважень, якщо це поліпшить роботу, а не просто задовольнить честолюбство окремих працівників;
- Поганий, недотепний керівник - навчати, розвивати, консультувати, а не допомагає -замінити.

У США соціальні конфлікти (виробничі, класові, міжетнічні) вирішуються шляхом тривалих переговорів (ПОГОДЖУВАЛЬНИЙ ПРОЦЕС), поки всі сторони не прийдуть до згоди (консенсусу) і не буде знайдене рішення, задовольняюче обидві сторони.

У Франції - запрошують незалежного експерта (соціального інженера, конфліктолога, соціолога, психолога організацій). Він пропонує зміни правил, інструкцій, нормативів, організації праці й ін.

Стадії й етапи розвитку колективу. Хоча є різні теорії, різні назви стадій, але суть шаблів, які неминуче проходить кожний колектив, приблизно подібна. Наприклад, Біон у 50 р.р. запропонував такий графік:



1 етап – Знайомство та адаптація, залежність від формального керівника, стримане, обережне поведіння на першому етапі змінюється боротьбою за статуси і вплив на 2 етапі. З'являється

опозиція формальному керівнику.Третій етап після конфлікту - зімкнення, інтеграція, взаєморозуміння. Наступна стадія - зростає ініціативність і самостійність працівників, вони розвивають організацію. Починають діяти інтеграційні чинники, колектив працює як одне ціле.

ВИСНОВКИ:

1. Сучасні організації стають усі більш складними і соціально наповненими. У кожній є культура, ідеологія і свій неповторний стиль.
2. Керування іде від авторитарності - стає гнучким. Усі більше управлінських функцій передається рядовим працівникам із зберіганням відповідальності (контролю) і єдиноначальності в керівника.
3. Від керівника потрібні компетентність, постійний ріст і відновлення знань, а також бути лідером у своєму колективі. Стимулювати ініціативу і ріст персоналу.
4. Колективи розрізняються не кількістю, а ступенем взаємодії співробітників у процесі роботи, вони формуються і розвиваються як і люди, що входять до них.

ЛІТЕРАТУРА

Основи загальної та галузевої соціології. Лукашевич М.И.2007.с.289-307

Кадзума Татеиси. Вечный дух предпринимательства. Синдром большого бизнеса. К.- 1992г.-128с.

Зингер В., Ланг Л. Руководить без конфликтов.М.,1990.-182с.

Шаленко В.Н. Конфликты в трудовых коллективах. М, 1992

Грачев М.В. Суперкадры. Управление персоналом в международной корпорации. М.,1993

Королько В., Некрасова О. Менеджментный консалтинг организации.- ж: Социология: теория, методы,маркетинг. - 2004, №4,- с.127-139

Лукашевич М.П. Соціологія кар'єри. Х.- 1999 - 115с.

Пірен М.І. Конфлікти і управлінська роль: соціально-психологічний аналіз. – К.: 2000-388с.

Пригожин А.А. Нововведения: стимулы и препятствия. М.,1998.

Пригожин А.А. Современная социология организаций. М. 1995

Слиньков В. Н. Управление персоналом.-К.: КНТУ- 2006. – 240с.

Stinchombe A. Information and Organizations. Berkeley University of California Press/1990.

Чернова Л.Є., Ісаєва А.І. Культура організації в умовах трансформації суспільства // Гуманітарний вісник ЗДІА.- 2003.- № 14,- С.48-64.

Питання до самоконтролю:

1. Становлення та розвиток колективу.
2. Трудові та організаційні конфлікти.
3. Поняття «організація» й типи організацій.
4. Види оргструктур.
5. Типи керівників та стилі керівництва.
6. Методи керування.
7. Теорії менеджменту.
8. Моделі управління організаціями.

1. Поняття і функції первинних груп. Типологія первинних груп і їхньої структури. Вплив групи на особистість. Теорії міжособистньої взаємодії в групах.
2. Сім'я і шлюб як соціальні інститути. Функції сім'ї в суспільстві .
- 3.Різноманіття форм сім'ї і шлюбу. Характер стосунків у сім'ї і гендерні проблеми. Ролі і конфлікти.
4. Причини кризи сімейно-шлюбних стосунків у ХХ столітті, форми прояву і перспективи.

Ми вже вживали поняття «група», «соціальна група», «мала група». Зупинимось докладніше на розходженні макро- і мікро рівнів.

На Макрорівні **СОЦІАЛЬНІ ГРУПИ (вторинні)** - це асоціації, об'єднання і спільноти, що виділяються за конкретними подібними ознаками. Вони великі по чисельності, виконують визначену роль у суспільстві, виступають елементом соціальної структури. Члени таких груп можуть не знати один одного і не усвідомлювати своєї приналежності до даної групи (молодь, селяни, фанати баскетболу, австралійці і т.п.). Такі групи ще називають умовними.

На Мікрорівні - групи – це порівняно невеликі колективи, що грають важливу роль не тільки в житті суспільства, але й окремої особистості. **Роберт Мертон (1968) визначив групу, як сукупність людей, певним чином взаємодіючих один з одним, вони усвідомлюють свою приналежність до даної групи і вважаються членами даної групи в очах інших людей (ідентифікація і самоідентифікація).**

Існує **три ознаки**, що відрізняють групу від випадкового скупчення людей:

- Особлива взаємодія (групова динаміка, де роль і поведінка кожного впливають на всіх і групу в цілому);
- Ідентифікація, почуття приналежності, що іноді демонструється зовні (формальне або неформальне членство);
- Приналежність в очах інших. Наприклад, при знайомстві, дізнавшись, що людина із секти крішнаїтів, або представник кримських татар, ми накладаємо на нього свої уявлення (стереотипи) про групові норми і цінності, моделі поведінку, прийняті у даних груп.

Однак ознаки ці занадто розпливчасті, під них підходить занадто багато різних страт. Наприклад, ви - молодь, студенти, потім студенти ПДАБА, визначеного курсу, факультету, навчальної групи (формальної) і плюс будь-якої неформальної групи, а в дану хвилину «потік»= аудиторія на лекції.

Згадаємо з історії соціології теорію Тарда про «юрбу» і «публіку». Вже потому, як ви розмістилися в аудиторії, можна впізнати дуже багато про вас і неформальні групи у вашому потоці (симпатії, антипатії, нейтральність, переваги).

Двоє закоханих, троє рибалок, у вихідний ловлячи поруч рибу, клуб аматорів фантастики, табір скаутів, бригада на складанні ЕОМ, - усе **це приклади малих груп**. Вони можуть бути формальні й неформальні.

Чарльз Кулі першим **ввів поняття «Первинна група» і «Вторинна група»**. Ч.Кулі (1909 р.) описав модель первинної групи на прикладі сім'ї, члени якої зв'язані стійкими емоційними стосунками один з одним. Пізніше соціологи поширили поняття «Первинна група» на всі малі групи, де виявляється вплив на особистість, її членів, де кожний із кожним зв'язаний міцними емоційними особистими стосунками. Тут кожний незамінний і унікальний (хоча змінюються друзі і члени неформальних груп, але вони ІНШІ і не витискають пам'ять про колишніх, не займають їхнє місце, а займають своє).

Вторинна група- студенти ПДАБА або будівельна фірма,- децю, створене спеціально (штучно), між її членами відсутні або не впливають на взаємодії їхні особисті стосунки. Вони створені для виконання конкретних задач. Посади змінюються (співробітники фірми, солдати у роті). Головний критерій оцінки у стосунках - виконання своєї роботи. Особисті якості важливі і теж впливають, але опосередковано, у залежності від того, наскільки вони підсилюють або знижують ділові якості.

Первинні групи перебувають як правило з невеликого числа осіб хоч поділяються на малі середні та великі.

Малі первинні групи (5 ± 2), максимум їх 15 чоловік, де стосунки встановлюються на основі індивідуальних якостей і особливостей, де люди самі об'єдналися (природно), тому що хочуть бути разом або зайняти сумісною роботою (проект). Середні - до 25-30 люди зайняти сумісною працею або задачею: спортивна команда, взвод солдат, ділянка на виробництві. Вони взаємодіють, мають ділові та особистісні стосунки. Велика первинна група до 100 осіб - це може бути громадська місцева організація, або колектив невеликого підприємства, мешканці сіл тощо, де люди мають почуття єдності, солідарні та знають кожного особисто.

Референтна (= найбільш значима) **група** - реально існуюча або умовна, погляди, норми і цінності якої є зразком для особистості. По них вона формує свої життєві ідеали, звиряє свої дії і думки. В неї входять люди з різних кіл життя та комунікацій.

У той же час вторинні групи складаються із множини первинних. На роботі, у вузі люди вступають у численні компанії,

коаліції, «дружать» = дорожать один одним. Групою вони стають, якщо їхній міжособистісний стосунок досить тривалий і стійкий (декілька років). Неформальні зв'язки в колективі (людські стосунки), про які говорилося на минулій лекції, серйозно впливають на виконання професійних задач, згуртованість і стабільність колективу, що повинні враховувати керівники. Члени таких первинних груп намагаються частіше спілкуватися один з одним, жартують, охоче допомагають, спілкуються і зустрічаються поза роботою.

У Китаї, в часи культурної революції Мао Це Дуна, первинні групи і їхній вплив використовувалися для надання політичного тиску і контролю за індивідами. «Сяо - цзі» (8-15 осіб), існували при усіх формальних колективах. Вони збиралися раз на тиждень/місяць, де кожний член групи обговорювався, каявся, викривався колективом. Це негативні приклади, але є і позитивні - групи особистісного розвитку, або групи самопомогли або психологічної підтримки. Обговорення в групі своїх проблем, перешкод, будівництва Життєвих сценаріїв, планів, відпрацювання (тренінг) моделі поведінки, мислення, спілкування. Це дає стимул до виконання і реалізації, зворотній зв'язок, погляд на себе з боку.

ЧОМУ ЛЮДИ ОБ'ЄДНУЮТЬСЯ У ГРУПИ? Мотивація співпричетності й участі різноманітна. Люди за допомогою групової взаємодії задовольняють свої глибинні соціальні потреби. Крім того, у групі діють біологічні і психологічні чинники. Вже вищі примати, завдяки об'єднанню в групи і **внутрішньо груповим ролям**: спостерігач, лідер, захисник, вихователь, суддя й ін., - підвищили можливість виживання. **При адекватному розподілі ролей підвищується ефективність групової взаємодії і кількісно, і якісно.** Експерименти лєнінградських соціальних психологів під екер. Ломова в 70 рр. показали, що навчання проходить легше і прочніше при об'єднанні школярів у підгрупи по 2-5 чоловік, підібрані за особістосними профілями.

Функції первинних груп (Н.Смелзер) :

- *Соціалізація індивідів*, умикання людини в систему суспільних відносин, виховання і розвиток особистості. В групі люди передають один одному свої знання, досвід, культуру. Сімейні, навчальні, виховні, культурні групи.
- Групи виникають там, де це *підвищує ефективність діяльності* або важко вижити, виконуючи завдання поодиночі. Територіальні й інструментальні групи.
- Люди відчувають потребу *приналежності до МІ* (спільноти) група дає почуття безпеки і соціального визнання (поваги, схвалення) із боку оточуючих. Ці групи виникають стихійно або при мінімальному впливі (двірські компанії, групи відпочиваючих,

неформальні клуби у вільний час, групи спілкування і самодопомоги й ін.) - їх називають експресивними. Чіткої градації між групами немає, вони можуть сполучити всі три позиції одночасно. Усередині інструментальних груп існують діади і тріади неформальних, експресивних об'єднань.

- Групи допомагають послабити психологічні й емоційні переваження, зняти стреси, пережити кризи і життєві травми. Експерименти Шахтера зі студентами (попереджувальна негативна інформація або її відсутність – “із вами будуть проводити експерименти з електрострумом” і стеження за поведінкою).
- Групи допомагають розвитку особистості через взаємовпливи у процесі спілкування та інтеракцій.
- Одна з найважливіших соціальних функцій первинних груп - здійснення соціального контролю за особистостями і корекція їхньої поведінки через групові механізми: комунікацію, інтеракцію з груповими нормами і груповий тиск при їхньому порушенні. Схвалення або несхвалення з боку групи дуже важливе для особистості. Більш докладно про методи соціального контролю і санкції у наступній лекції.

Розвиток групи, її перетворення в колектив або команду, або розпад на множини дрібні неформальні ядра називають **груповою динамікою**. Вона є не тільки предметом вивчення, але й об'єктом керування з боку консультантів - соц. психологів, соціологів або керівника колективу.

Спочатку **вивчають** розмір, склад (стать, вік, освіта, етнічні і професійні пропорції) і структура : стосунки, зв'язки , число коаліцій і ін. Структура зв'язків і взаємні вибори (**соціометрія**) виявляє лідерів, згуртованість, координацію і субординацію. Потім методом спостережень або опитувань з'ясовується розподіл ролей (улюбленець публіки, ізгой, критик, новатор і ін.), групові норми і їхнє дотримання, участь у прийнятті рішень, система пріоритетів і цінностей, санкції до порушників групових норм, ступінь конформізму й індивідуалізму в групі.

Структура груп вивчалася (Н. Паніотто 1966-75 рр. Київ і Бейл, 1965, США). Вона може бути у вигляді ланцюжка, незв'язаних діад-тріад, колеса, коло і більш складних конфігурацій. Будується на основі взаємних виборів, статусу (положення в групі - малюнками) і частоти контактів із лідером і між неформальними групами. (також методом соціометрії)

Люди схильні відкидати усе, що не вписується у встановлені стереотипи оцінок і ролей, колишніх стосунків. Кредит довіри дуже великий «Мій син не винуватий - це погані діти його підмовили, він не здатний на таке», але і він закінчується. Раптово розпадаються сім'ї,

приятельські зв'язки, вмирають театри. Тільки надзвичайні, явні і численні вчинки можуть призвести до переоцінки і переписування ролі (думки), «ярлика». Була легковажна молода людина і дивись - став серйозним керівником..... Кожна група має свої групові норми та строго контролює їх виконання. Тиск, бойкот, осуд тих, хто не підтримує думки більшості, острах подібних мір приводить до конформістської* поведінки.

Способи впливу групи на особистість:

- Виняток із групи, спільноти (остракізм) Уїлксон і Мітчл
- Підкріплення поведінки відповідним рольовим чеканням і навпаки (неформальний контроль).
Кросбі (1975) виділяв такі форми впливу групи:
- *Винагорода* - поспішка, похвала, замилювання або більш зримі нагороди : посади, премії ;
- *Покарання* - незадоволені погляди, скорочення спілкування, критичні зауваження, сварка, погрози;
- *Переконання* - домовленості, роз'яснення, прохання змінити поведінку, аргументація. Наприклад, декан умовляє студента – прогультника, або під час обговорення плану колеги переконують один одного...

Приклад. Студентка спізналася на потяг у місті, де була пересадка, у неї не було інших знайомих, крім хлопця її кращої подруги, сусідки по гуртожитку, вона в нього заночувала. Вона подзвонила їй і сказала: «Я у Сергія», не пояснюючи нічого. Коли студентка повернулася, її зустріла холодність усієї групи, бойкот із боку подруг у кімнаті, поки вони не розібралися і не помирилися.

У сучасних організаціях зрозуміли значення первинних груп і неформальних особистих стосунків. Всі співробітники збираються разом на тиждень на групову динаміку з психологом або соціологом, де діляться почуттями, переживаннями, з'ясовують усе неясне і сховане. Використовують і соціометрію для вивчення стосунків усередині колективу і використанні їх у роботі.

Конфлікти можуть бути зв'язані з коаліціями або з незгодними із своїм статусом або роллю, можуть ініціюватися ззовні. Особисті конфлікти ірраціональні «Він противний, я не хочу з ним працювати, це неприємний тип». Способи рішення і поведінки в конфліктах ми вже розглядали. Наприклад, кооптація представника незадоволених (критиканів) у контролюючі органи, комісії або органи, що приймають рішення, - один голос сильно не впливає.

* конформність – покірність, підлегливість, бажання бути як всі

Інший метод - реструктуризація організації і ліквідація посади, відділу, яке цей працівник займав, можливе введення нових посад, щоб примирити конкурентів – оба на керівних постах (якщо гідні), перегляд обов'язків і окладів, щоб вирівняти стосунки і статуси, переведення в інші служби або філії, можливі і звільнення ярих «руйнівників».

Теорії міжособистісних взаємодій в групі.

- **Теорія обміну (Дж. Хоманса)**, відповідно до якої усі стосунки зводяться до обміну. У кожного є ресурси (знання, фінанси, матеріали), що він може запропонувати для обміну, але потрібні стимули; під час обміну всі люди несвідомо підраховують «скільки я віддав, скільки я одержав»; більшість прагне віддати менше, а одержати більше.
- **Теорія справедливості (Хетфілд, Хьюманс і ін.)** Більшість прагне до рівного обміну, за винятком альтруїстів і егоцентристів. Оцінювання стосунків суб'єктивне. При нерівній оцінці виникає або почуття ПРОВИНИ, або почуття ОБРАЗИ і бажання вирівняти стосунки. Вони або збільшують/скорочують свій “внесок” або вимагають збільшення/зниження “віддачі”. Для добрих стосунків необхідна “однакова валюта”, довіра, позитивні явні чекання і не збирати образи, а обговорювати їх. Люди поведуться не на основі реальних стосунків, а на основі свого сприйняття їх.
- **Теорія міжкультурного інтеракціонізму (Дж. Мида)**. Люди взаємодіють у групі, виходячи не з реальності, а свого розуміння конкретної ситуації. Вони сприймають і оцінюють події через призму культурних символів і цінностей. Для успішної інтеракції необхідне розуміння, що можливе, тільки при збігу культурних норм і цінностей.
- **Теорія психоаналізу Фрейда**. У основі поведінки людей лежить боротьба між підсвідомими інстинктами (Еросом і Тонатосом) і культурою, що грає гнітючу заборонну роль.

Усе, що говорилося про первинні малі групи, відноситься і до такої первинної групи як сім'я.

СОЦІОЛОГІЯ СІМ'Ї

Сім'я - це соціальний інститут і мікрогрупа, що об'єднує людей, зв'язаних кровно - родинними, шлюбними або опікунськими стосунками, що проживають спільно і ведуть спільний спосіб життя. Метою їхнього об'єднання і є спільне буття і взаємодопомога.

Шлюб - форма стосунків подружжя, що регулює їхні права й обов'язки у відношенні один до одного. Розрізняють юридичний

(законний) шлюб, цивільний шлюб або фіктивний є різновиди, що відрізняються наявністю усних і письмових домовленостей про спільне життя. Найбільше формально права й обов'язки закріплені в шлюбному контракті.

Сім'я виступає первинним і найголовнішим соціальним інститутом, тому що виконує в суспільстві важливі соціальні функції.

Функції сім'ї:

1. Репродуктивна - відтворення населення : народження нових членів суспільства і їхня соціалізація. Основні поняття, установки, моделі поведінки, цінності задаються сім'єю в перші роки життя. Звичайно, народження може здійснюватися поза сім'єю: «позашлюбні діти» і їх важкий соціальний статус, підкидьки, кинуті діти. Їхнє виховання бере на себе держава або усиновителі, опікуни. Сьогодні вирішена проблема негативного ставлення до матері - одиночки, їй держава виділяє матеріальну допомогу, її права рівні правам жінки в розлученнях, що виховує дитину.

Основні проблеми сучасного суспільства, що зв'язані з даною функцією - низька народжуваність в одних країнах (У Україні замість 2,3 народжується 1,1 дитина) і висока в інших. Держава намагається врегулювати дані процеси, створюючи служби сім'ї, консультації і Центри здоров'я. Допмагаючи «плануванню сім'ї», сексуальним просвітництвом, допомогою бездітним сім'ям, проводить медичні обстеження і лікування дівчат і жінок. Введено матеріальне стимулювання.

Існують проблеми з вихованням у сім'ї. Найчастіше воно сильно розходиться із суспільним вихованням. Батьки часто не в змозі приділяти дітям багато часу в силу зайнятості на роботі і вдома, а роздільне проживання від бабусь і дідусів - не передає досвід і руйнує зв'язок поколінь. В міру дорослішання час, що приділяється дітям, різко скорочується від 2-3 годин у дошкільний період до 15 хв. у старшокласників у будні. Основні питання бесід: чи їв?, чи не хворий? які оцінки в школі?. Внутрішнім світом дитини або не цікавляться, або не можуть достукатися. Відчуженість надалі тільки підсилюється. Роль батьків, їхні цінності і мораль відхиляється - «конфлікт батьків і дітей» починається не в перехідному віці, а раніш.

„Кіндер центровані” родини змінюються малодітними та бездітними родинами, які живуть в своє задоволення.

2. Економічна і матеріально-побутова - реалізується на базі сімейної власності і спільної праці, із метою задоволення потреб членів сім'ї. Довгий час в історії сім'я була основним виробничим осередком: первісна громада, селянська/ фермерська або реміснична сім'я, сімейна торгівля і ресторани і т.д. Індустріалізація, промислова і конторська праця призвела до появи великих

виробничих колективів із роботою поза будинком, спочатку для чоловіків, а потім і для жінок. Але залишилося **домашнє господарство** й економічна функція сім'ї як заробляння грошей і їхня витрата, - **сімейний бюджет і сімейна власність**, передана її в спадщину.

«Домашнє господарство» - сфера зайнятості, у якій члени сім'ї або міжсімейного клану забезпечують своєю працею особисті потреби цієї сім'ї (клану) у формі натуральних продуктів і послуг. А.Радаєв протиставляє домашнє господарство ринкову зайнятість і держ. мобілізацію (армія, трудовий фронт і т.п.).

Домашнє господарство відрізняє низька технічна оснащеність, нерозвинений поділ праці, традиційні стосунки. Тому що воно пов'язане зі сферою особистого споживання, то для суспільства воно вважається другорядним. Довгий час домашні заняття не вважалися працею, навіть якщо мали прями ринкові аналоги. У 60 рр. з'явилася нова економічна теорія домашнього виробництва (Г.Беккер, Я.Мінсер і ін.). Продукти, куплені на ринку, стали розглядати, як сировину для домашнього виробництва. Виробничу термінологію поширили на сферу народжуваності й ін. сторони родинного життя. Праця жінки (і стаж) по народженню, нагляду і вихованню за дітьми в багатьох країнах оплачується і зараховується до пенсії.

Шлюбні й ін. контракти, цивільні кодекси регулюють стосунки власності і спадщини на основі особистого і загального майна. «Спільне господарство» і «сімейний бюджет»- це не абстракції. Родинні зв'язки - силове поле, що визначає межі і послідовність доступу до ресурсів, диференціації прав і обов'язків членів сім'ї. З ними пов'язане старіюче, але значиме поняття «глава сім'ї». Питання розподілу сімейного бюджету часто лежать в основі сімейних конфліктів. Малозабезпечені сім'ї є об'єктом матеріальної допомоги і підтримки з боку держави й інших соціальних служб та благодійних Фондів.

Складна структура домашнього господарства і **проблема рівності статей у сім'ї** - одне із делікатних питань. У суспільстві в ХХ ст. затвердилася демократична формальна рівність чоловіків і жінок (право на голосування, освіту, рівну оплату праці, догляд за дитиною). Різницю гендерних позицій видно при дослідженні розподілу функцій усередині сім'ї, особливо в домашньому господарстві.

Це явище одержало назву «**подвійна зайнятість жінок**». Існують різні пояснення цього феномену: біологічними особливостями, традиційними чоловічими і жіночими обов'язками, практичною економічною доцільністю вкладень у «сімейний» або «ринковий» капітал (Г.Беккер)- домою та дітьми займається тої з подружжя, хто менш заробляє або працює на дому. Однак у сучасних сім'ях не скрізь спостерігаються традиційні поділи ролей : чоловік добувач, у нього

більше зарплатня і статус, а дружина - «Берегиня», хранителька вогнища. Більш того, дослідження М.Мід показали, що стереотипи суспільної свідомості гендерних способів і ролей - більш пізніше історико-культурне явище Європи аграрного періоду. ***Споконвічно, від природи ніякої заданості гендерних ролей не існує.*** Не говорячи проте, що сьогодні більшість жінок зайняті в суспільній сфері поза будинком. Так, у США більше половини заміжніх жінок працюють поза будинком, в Україні - більш 90%. Фактично більш низька зарплата жінок пов'язана із низькою мобільністю в кар'єрі і чоловічому домінуванні на керівних постах.

3. Передача статусу (звання) і спадкування. Найбільше значима в суспільствах жорстких, закритих із низькою соціальною мобільністю, кастових, станових. Передача титулу, престолу, фірми, маєтку, капіталу спадкоємцям можлива при їхній наявності і на основі юридичних домовленостей. Складна проблема поділу спадщини приводила до дискримінації, перевазі «першого сина», синів над дочками або конфліктам в родині після смерті батьків. Зараз заповіти і шлюбні контракти зменшують претензії і судові витрати, але конфлікти залишаються. Саме тут міститься стартова стратифікаційна нерівність за рахунок отриманого статусу і багатства від «предків».

4. Підтримка благополуччя сім'ї - обов'язки і відповідальність, взаємна турбота членів один про одного, батьків над маленькими дітьми, дітей над старими батьками, нагляд за хворими членами сім'ї. Раніш, поки не було держ.пенсій і страхувань, ці обов'язки цілком спадали на плечі сім'ї. Зараз мова йде не стільки про матеріальне утримання старих батьків, скільки про нагляд за ними. Але і тут ми зустрічаємо значну кількість «кинутих» старих, хворих людей, про яких змушені піклуватися держава і добродійні організації (за рахунок податків). Хоча б утішає, що суспільство відмовилося від давніх традицій у голодні зими відправляти старих умирати на гору, у ліс або в океан. У розвинутих країнах тривалість життя збільшилася за 200 років майже в 2 рази й існує проблема старіння суспільства. Утримання старих людей за рахунок суспільних фондів стає усе більш вагомим у бюджеті держави (пенсії та інше).

5. Задоволення духовних потреб, спільне проведення дозвілля, емоційно-психологічна підтримка. Сім'я задовольняє потребу любити і бути улюбленим, почувати себе унікальним і незамінним. Родичів, дітей і чоловіків люблять поза всяких умов і причин, прощають усе і приймають такими, які вони є. Розлучення або розколи серед рідних відбуваються, де такої всепрощаючої любові немає або вона закінчилася, як шагренева шкіра. Тут також

існують проблеми і конфлікти. Розходження інтересів, навичок, роздільне проведення дозвілля, конфлікти поколінь. Для їхнього рішення члени родини можуть звернутися в сімейні консультації до психологів і соціальних працівників, фахівців роботи з сім'ями.

Родина все гірше справляється з виконанням цих функцій. Усе більше участі і втручання в сімейну сферу з боку держави. Не випадкова поява прогнозів і пророкувань про відмирання інституту сім'ї і шлюбу.

РІЗНОМАНІТТЯ ФОРМ СІМ'Ї І ШЛЮБУ

На сімейно - шлюбні стосунки вплинув не тільки перехід від традиційного суспільства до індустріального. Свою роль зробили демократизація й атеїзм - соціальна рівність жінок, можливість розлучення і абортів. Урбанізація - некерований ріст міст і технізація житлового середовища, - призвели до величезних витрат часу на дорогу і покупки, а також до зниження значимості сусідських і родинних зв'язків, до автономії особистого життя. Бажання жінок робити професійну кар'єру, а не бути безплатною служницею. Финансова та психологічна незалежність жінок, феміністична ідеологія.

Сім'я в ході історії втратила багато своїх функцій, перестала грати визначальну роль у житті людини, змінила свій склад, з'явилися альтернативні форми шлюбу. У 1980 р. у *м.Сан - Франціско* 53% жителів, відповідно до перепису, проживали в так названих «*нестандартних сім'ях*»: одинаки або з партнером поза шлюбом. У той же час у *Західній Ірландії* збереглися великі (три покоління) селянські сім'ї, де старий батько, переставши працювати фізично, продовжує керувати всіма роботами в полі, торговими і фінансовими справами і життям своїх «50-літніх хлопчиків», зберігаючи статус «*глави сім'ї*» до самої смерті. А в жителів *Тробиданських островів*, де женяться двоюрідні брати і сестри, спадкування і виховання іде по материнській лінії, роль чоловіка в дітородінні не усвідомлюється, *інститут «батька» відсутній*, є дядько - він же брат матері. *Кіббуци в Ізраїлі* більш 80 років успішно втілювали комуністичну модель суспільного побуту і виховання, відсутність особистої власності, хоча є шлюбно-сімейні стосунки і духовно-психологічне спілкування дітей із батьками, але діти жили і виховувалися окремо.

При всьому різноманітті шлюбно-сімейних відношень їх можна узагальнювати і порівнювати **по конкретних параметрах або перемінних.**

Розмір і склад сім'ї

- велика (три покоління),
- розширена, (елементарна + інші родичі, хоча б один)
- мала або нуклеарна, елементарна (батьки і хоча б одна дитина).
- неповна сім'я (мати/ батько - одинак із дитиною /дітьми)

- багато ядерна (старі та нові батьки, та брати та сестри)

Характер родинних зв'язків

- кровно - родинні
- шлюбні
- усиновлення, опікунство

Форми шлюбу

- моногамія (один чоловік - одна дружина) - зустрічається в 40 країнах світах
- полігнія (1 чоловік - декілька жінок) у 145 країнах світу
- поліандрія (1 жінка-декілька чоловіків) у 2 країнах світу
- груповий шлюб (декілька чоловіків і декілька жінок) даних немає комуни хіпі, шведська сім'я й ін.

За характером влади і спадкування в сім'ї

- патріархальна (глава сім'ї батько)
- матріархальна (глава сім'ї мати)
- егалітарна (рівність, поняття «глава сім'ї» відсутніх)

За розподілом домашніх обов'язків

- Традиційна модель трудової залежності, жіноча зайнятість у суспільному виробництві другорядна і не торкає розподілу домашніх обов'язків
- Егалітарна модель адаптивного партнерства, коли при збільшенні зайнятості жінки поза будинком чоловік бере на себе частину її домашніх обов'язків (у тому числі декретна відпустка), тим самим вирівнюючи баланс навантаження.
- Перехідна модель поступової адаптації, коли перерозподіл домашніх обов'язків відбувається з великим тимчасовим лагом (затримкою)

За стадіями життєвого циклу

- молоді (це може бути пари похилого років, що тільки одружилися)
- чоловіки з маленькими дітьми або дітьми дошкільниками
- сім'я з дітьми школярами
- сім'я з дорослими дітьми, що проживають спільно
- «спустіле гніздо», сім'я , де діти вирости й від'єднувались
- бездітна сім'я
- самотні старі
- удова, удівець
- Кожна стадія характеризується своїми проблемами, вимагає зміни форм відношень і функцій (ролей).

Сім'я як об'єкт соціальної політики

- малозабезпечені
- «групи ризику» або неблагополучні сім'ї
- багатодітні
- сім'ї з дитиною –інвалідом

За характером внутрішньо сімейних стосунків

- гармонійна (повне взаєморозуміння і взаємодопомога, любов і підтримка, зустрічається в чоловіків однієї професії і близьких інтересів, а також у неповних одностатевих сім'ях : дочки-матері)
- функціональна (безконфліктні стосунки із суворо розподіленими обов'язками і встановленими нормами внутрішньо сімейного спілкування і поведінку, найміцніші шлюби)
- конфліктна або кризова (сім'я, члени котрої постійно конфліктують, борються і з'ясовують стосунки у дуже різких формах). Може бути тимчасовою стадією, а може супроводжувати весь шлюб, де подружжя один без одного не можуть і разом жити мирно не можуть.

Система преваг і обмежень вибору шлюбного партнера

- заборона інцесту
- заборона одностатевих шлюбів
- обмеження станово-кастові
- обмеження територіальні
- обмеження етнічні і расові

Система спадкування і взаємовідносини поколінь

- шлюбний контракт
- родовід
- права й обов'язки (сімейне право)
- традиції (національні і даного роду)

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ СІМ'Ї. КРИЗА СІМ'Ї І ШЛЮБУ

1. *Зміна ролі жінки в суспільстві й у меншому ступені в сім'ї.* Гендерна нерівність. Перевантаження, стреси, фізичне і психологічне насильство над жінками та дітьми. Однак є позитивні тенденції. У сім'ях, де зарплатня й освіта чоловіка і дружини рівні або в дружини вище, більш рівні обов'язки і стосунки (статуси) у сім'ї, егалітарна родина. Для жінки робота поза будинком, суспільна в тому числі, - дуже важлива. Вона робить її більш упевненою, дає почуття самореалізації, потреби, підвищує самооцінку.

2. *Нестабільність шлюбу.* Великий відсоток розлученняв. Статистика різна в різних країнах, але більшість розлученнів у пострадянських країнах - перші три роки. Причини -інфантилізм, егоцентризм, неготовність до сімейного життя. Нестиглість мотивів вступу в шлюб. Колись було обов'язково женитися, виходити заміж у визначеному віці, зараз - більш пізній вступ у шлюб (до 30 років), пов'язаний з тривалістю навчання і підготування до дорослого життя. За допомогою одруження в СРСР вирішували питання житла, прописки, статусу, розподілу після вузу. Тепер «шлюб за необхідністю», або на зло, або, щоб не відстати від подруг, для статусу. Зростає число одиначок шлюбного віку і чоловіків, і жінок. Підготування до

сімейного життя і статеве виховання введено в шкільні програми, але число розлученняів не зменшується.

3. Зростає число дітей, що виховуються в *неповних сім'ях*, в основному матерями (В Україні зараз 30%). У них немає досвіду і зразка нормальної сім'ї. Батьки, що ухиляються від матеріальної і духовної участі, з одного боку, і рух батьків за рівні права на виховання дітей-з іншого боку. «Діти розлучення», а також ті що живуть з прийомним другим батьком, - це серйозна соціальна і психологічна проблема.

4. *Нуклеарність сім'ї*, зникнення з різних причин, інституту бабусь і дідусів, що допомагали у вихованні, приводить до нерозуміння поколінь і відсутності близькості, зайнятих батьків з своїми дітьми. Порушується соціалізація, слабшає соціальний контроль і значимість родини в розвитку особистості дитини, менш любові.

5. Процес прийняття рішень і витрати засобів визначає рівність або *владу в сім'ї*. Це необов'язково пов'язано з тим, хто основний добувач або хто старший за віком. Іноді влада в сім'ї пов'язують із любов'ю: хто любить більше - той поступається. Сефілос Ротшильд (1976), пояснював це психологічною залежністю, тоді як люди, що люблять в однаковій мірі, рівною мірою мають владу в сім'ї. Влада або розділяється за сферами життя сім'ї, або вирішується демократично, після обговорень і сімейних рад, де приймають участь діти з визначеного віку, або одноосібно. Але влада в того, хто її бере(відповідальність). У кого більш сильний характер і рішучість, хто в очах інших має право вирішувати. Тут велику роль грають соціальні і національні традиції батьківської сім'ї. Взагалі КСД свідчать, що 80% дітей повторюють сімейне життя своїх батьків, навіть коли воно їм не подобається. Проблеми можуть початися, коли женяться представники різних соціально-етнічних груп.

6. Протиріччя стереотипів повсякденної свідомості патріархального традиційного погляду на жінок закладаються в дитячому саду і школі. Груповий тиск, батьки, діти, вихователі і вчителі заохочують сміливість, кмітливість і рішучість у хлопчиках, акуратність і слухняність у дівчат, не враховуючи змін у професії, суспільстві і сім'ї. М.Хорнер (1969) виявила в дівчат коледжів і вузів «острах успіху» у професіях, де традиційно процвітали чоловіки. Мовляв, вона загубить жіночу принадність. Жінки, що процвітають у бізнесі, навпаки, удома стають «рабіннями» або «домашніми кішечками». (х/ф «Москва сльозам не вірить»).

Конфлікти і розлучення. Вивчаючи розлучення соціологи зауважили циклічність криз подружнього життя.(1-3 р., 5-7р., наступ. цикл 10 і 15 років шлюбу але це не обов'язково). Наприклад: Чоловіки 50 років часто розлученняються і женяться на молоденьких, бажаючи

повернути молодість. Знизився ступінь толерантності, зросли вимоги супругів один до одного.

- основні причини конфліктів і розлучення: матеріальні складнощі, або стосунки з родичами і друзями;
- культурна і психологічна несумісність, їхнє небажання змінюватися;
- звикання і втрата гостроти почуттів у шлюбах по любові (шлюби з розрахунку або за оголошенням більш міцні);
- конфлікти з дітьми або з приводу виховання дітей, у тому числі з дітьми від колишнього шлюбу;
- зміна сімейних ролей і відношень, не супроводжувана зміною поведінку (наприклад, важка хвороба матері або народження дитини, безробітний батько або мати йде працювати після декрету) конфлікти з приводу розподілу домашніх обов'язків;
- конфлікти з приводу проведення вільного часу (роздільного);
- конфлікти з приводу стилю і характеру спілкування;
- подружні зради.

Експеримент зі студентами Е.Горфінкеля «Поводитися вдома як сторонній квартирант» - чемно і стримано, скромно (1966) показав, що люди, які давно живуть спільно, адаптуються. Вони спілкуються на «згорнутій» мові, не зрозумілої для сторонніх. Контексти і підтексти важливі не менше озвучених текстів, для сторонніх картина не ясна або витлумачується перекинуто. Поведінка не за стереотипом – дивна и образлива для родини.

7. Альтернативні форми сім'ї і шлюбу одержують усе більше розповсудження. Велика Французька і Велика Жовтнева революції дозволили розлучення й аборти і ввели поняття «цивільний шлюб», не освячений церквою, світський. Зараз він трактується як вільний, незареєстрований державними органами і штампом у паспорті або інших документах. Він може бути також міцним.

Роза Люксембург у роботі «Крилатий Ерос» проголосила, слідом за Ф.Єнегельсом, що шлюб це форма експлуатації і власність чоловіка над жінкою, і він повинний відмерти. На його місце повинна прийти вільна любов, парне спільне проживання, доти поки любов не втратиться, потім зміна партнерів. Виховання дітей цілком візьме на себе держава і суспільство. Вони виконають це краще.

Значення сім'ї як первинного осередку суспільства і найважливішого чинника соціалізації дитини дуже велике. Розмови про «відмирання сім'ї» не враховують трьох найважливіших обставин:

- Тільки безпосередня батьківська ласка і турбота забезпечує емоційне тепло, якого потребує дитина в перші роки життя. Діти, позбавлені цього виростають із нерозвиненою емотивною сферою, не здатні к співчуттю та емпатії.

- Сім'я -первинна група, в якій відбувається інтимний контакт не тільки батьків із дітьми, але і дітей різного віку між собою. Діти набувають досвіду взаємодії і спілкування з іншими людьми.
- Батьківські почуття, турбота про дітей, подружня любов, відданість старшим батькам - природні людські почуття, що визначають індивіда як особистість.

Неповна сім'я, гомосексуальні шлюби, цивільні та інші шлюби - це все рівно сім'я і шлюб, тільки в іншій формі.

Позашлюбні стосунки існували завжди, для чоловіків офіційно, і не засуджувалися суспільством. Постійний сексуальний партнер (у шлюбі чи ні) залежить від ставлення до своїх взаємних обов'язків. Як писав Л.Толстой «Ніщо фізичне не є розпустою, розпуста є відсутність моральних зобов'язань у відношенні до жінки, із якою ти вступаєш в інтимні стосунки». Проблема матерів -одиначок або бездітних пар стає не тільки їх особистою, але і соціальною.

Соціальні проблеми сімей, що повинно вирішити суспільство:

- ріст одначок без сім'ї
- ріст малозабезпечених сімей
- підвищення числа позашлюбних зв'язків і позашлюбних дітей
- ріст неповних сімей
- зниження народжуваності і малочисленність сімей
- подвійне навантаження жінок, протиріччя сімейних і ділових ролей
- сімейне дозвілля

ПРОГНОЗИ на МАЙБУТНЄ РОЗХОДЯТЬСЯ

Песимістичний - сім'я і шлюб із неминучістю вмирають, на житті дорослих відбивається важке дитинство і психічні травми, краще забирати дітей у батьків у ранньому віці

Феміністичний - одні форми сім'ї і шлюбу відмирають, інші зникають, застаріла не тільки патріархальна, але і нуклеарна сім'я з закабаленням жінки, вона «Жертва», їй не дають розвиватися і реалізовувати свій потенціал. Феміністичні організації ведуть пропагандистську, законодавчу роботу. Вони стверджують, що проблема нерівності жінок - це проблема не чоловіків, а жінок, їхньої самосвідомості й активності.

Оптимістичний -сім'я відрізняється гнучкістю і стабільністю, це соціальний інститут системно утворюючий. Він змінює свої функції і форми, але цілком зникнути не може і буде існувати поки існує суспільство. Зараз вона в кризі, але це криза культури і цивілізації в цілому. Поки зберігаються функції дітородіння, інтимних відношень дорослих, нагляд за малюками, хворими і членами сім'ї, що старіють, - ці функції не виконає ніякий самий найгуманишній суспільний інститут. У альтернативних формах немає впевненості в тривалості

відношень, у майбутній підтримці, немає почуття потреби, унікальності і незамінності традиційного шлюбу.

ЛІТЕРАТУРА:

- Соціологія. За ред. Юрій М.Ф.,- 2007, К.: Кондор, - с.161-169
- Соціологія /Учебник под ред. Радугиних . М., - 2002.
- Соціологія. Вербець В.В., Субот О.А., Христюк Т.А. – К.: Кондор,- 2009,-с.373-389.
- Соціологія : навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів – 2-ге вид., доопр., доп / за заг. ред. В.І.Докаша. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. – с.106-120
- Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. К.: КНУ-2012 // <http://www.subject.com.ua/sociology/picha/index.html>
- Лукашевич М.П. Соціологія сім'ї : теорія і практика: Навч.посібник.- К.: ППК ДСЗУ,- 2012, -186с.
- Масионис Дж. Соціологія. - 9-е изд.- Спб: Питер.- 2004. – С. 579-613.
- Глазунов С. В. Соціологія сім'ї. – Дніпропетровськ, 1999,-143с.
- Амджадин Л. Трансформаційні зміни інституту сім'ї та шлюбу в українському суспільстві // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2007.– № 3.–С. 60-82.
- Абульханова - Славская и др. Мужчина и женщина в семье. М.,1983
- Антипина Г.С. Теоретико-методологические проблемы исследования малых групп. М.,1998
- Берн Э. Игры в которые играют люди.....М.,1991, разд. Семейные игры
- Глазунов С.В. Соціологія сім'ї.- Дн-к,- ДНУ,-1999
- Земски М. Семья и личность. М., 1986
- Мацковский .Социология семьи. М.,1989.
- Огуренко В.Н., Малахова Ж.Д. Социология малых групп.-Запорожье, ЗГУ,- 2002,-386С.
- Паніотто Н. Структура межличностных отношений. К.,-1975.
- Структурні виміри сучасного суспільства. Лекція 10 Гендер і стратифікація. Лекція 11 Гендер та інститут сім'ї .К.:ІС НАНУ,- 2006,- с.244-291
- Стрельник Е. Гендерное неравенство // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2005. – №4. – С147-154.

Питання до самоперевірки:

1. Поняття "первинна група", її функції та вплив на особистість.
2. Типи первинних груп, взаємодія особистість – група.
3. Сім'я як соціальний інститут і первинна група.
4. Типологія і состав сімей.
5. Криза інституту сім'ї та браку у суспільстві.
6. Функції сім'ї суспільстві. Прогноз на майбутнє.

Лекція 10. СОЦІОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ

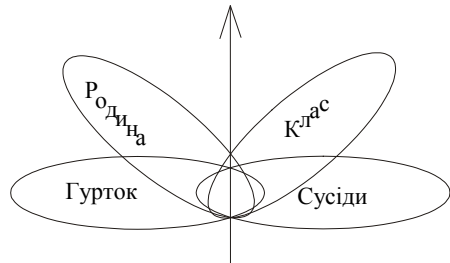
1. Соціалізація – механізми і чинники. Етапи життєвого шляху.
2. Особистість у соціальній системі: адаптація, ідентифікація, трансгресія. Соціальні теорії і типологія особистості.
3. Девіантна поведінка особистості і соціальний контроль.

Наша річна подорож підійшла до кінця. Ми вже знаємо, що **«Соціальне»** є результат взаємодії людей, породжений у перетинанні особистих прагнень і дій. То, що відбувається між людьми (інтерактивні зв'язки), у свою чергу детермінує особисті устремління і поведження. Матеріальні, соціокультурні, масово психічні чинники обумовлюють поведінку індивіда, у цьому виявляється вплив середовища на особистість. Існує красиве висловлення: «не середовище формує особистість, а особистість шукає собі середовище, де вона може бути сама собою». Але це справедливо тільки для дорослих, чия особистість вже склалася, та й то не в повному обсязі. Не зрозуміло, відкіля ж з'явилася ця особистість, що прагне свободи і справедливості?

У центрі нашої уваги буде не окремо узята особистість (психологія) і не особистість узагалі (філософія), а особистість у суспільстві, у системі соціальних зв'язків.

Щодня кожний із нас вступає в множину контактів і відношень, є одночасно членом декількох соціальних груп і спільностей, виконуючи в них різноманітні функції і ролі. Ми виявляємо себе як особистості і взаємодіємо, впливаємо на інші особистості, а вони впливають на нас. «Розвиток особистості є результат впливу усіх, із ким вона знаходиться в прямому і непрямому спілкуванні» (К.Маркс). У процесі життя в кожного утвориться багатовекторна (багатополюова) система зв'язків і відношень, що впливає на наші слова і вчинки, задаючи систему цінностей, оцінок і навіть змінює наш характер. Е.Фром вважав, характер не особистою рисою, а соціальним продуктом :

«Соціальний характер - специфічна форма, що надає енергії людини, *динамічна адаптація* його потреб до визначеного способу існування даного суспільства».



Мал. 1

Можна сказати, що особистість обростає зв'язками як днище корабля черепашками і водоростями. Але як стають особистістю? Від чого залежать її риси?

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ДІТЕЙ І ДОРΟΣЛИХ.

СОЦІАЛІЗАЦІЯ – процес освоєння індивідом зразків поведінки, соціальних норм і цінностей, необхідних для успішного функціонування в даному суспільстві. Тому він містить у собі не тільки процеси виховання і навчання в ранньому дитинстві й отрочстві, соціалізацію молоді (умикання в доросле життя), але і придбання нових якостей, адаптацію і ресоціалізацію дорослих і літніх до нових життєвих обставин і ролей.

Механізми, форми, етапи й агенти соціалізації.

Джон Г.Мід запропонував теорію формування особистості. Її суттю він вважав становлення свідомості і самосвідомості (самооцінки) у процесі спілкування і взаємодії дитини зі *Значимими* для нього людьми, насамперед близькими родичами. (Експерименти курка - каченята). У 70-р.р. дві групи вчених радянських і французьких (кер. Піаже і Мещерякова) підтвердили вірність даної теорії на експериментах із людськими дітьми. Ми вже знаємо, що в основі прийому (і відбору) інформації лежить механізм МИ-ВОНИ, СВОЇ-ЧУЖИНЦІ. Доведено, що самосвідомість («Я») зростає з розмитого МИ, з тих, із ким дитина себе *ідентифікує*. Ототожнюючи себе з іншими, дитина починає їм *наслідувати* (Тард), освоюючи таким чином загальноприйняті, соціальні значення і змісти слів і дій. По реакції на його поведінку батьків і інших значимих осіб, він навчається розуміти світ і себе. Одночасно народжується суб'єктність - бажання, смаки, ініціатива, воля, спроможність діяти і розвиватися індивідуально. Багато понять і шаблонів будучи запозичені - обмислюються і інтерпретуються, набуваючи ОСОБИСТОГО ЗМІСТУ. Дитина повинна зрозуміти і прийняти їх сама, навчитися ними користуватися (Вігенштейн - слово «стілець» дитина освоює, залізаючи і падаючи, Мамардашвілі: статеві розходження дитина освоює на особистому досвіді, осягаючи та порівнюючи себе з іншими дітьми). Ми не можемо навчити і зрозуміти за іншого, він сам повинен навчитися і зрозуміти.

Близько до такого підходу теорія «Дзеркального Я» Кулі і Хортона. Особистість формується на основі множини **взаємодій** із людьми і навколишнім світом. «Я» створюється як мінімум із трьох дзеркальних проєкцій:

- «Я - яким, по-моєму, мене сприймають інші» (напр. Я прийду в новій сукні...)
- «Я - як вони на мене прореагують» (Будуть захоплюватися або сміятися)

- «Я - моя відповідна реакція на їхню реакцію» (Зроблю вигляд, що мені байдуже)

В.Гюго писав, що в кожній людині є три характери: 1) який він сам собі приписує, 2) який йому приписують, 3) який є насправді. Який є насправді - ніхто не знає, а от перші два тісно пов'язані, правда, усі залежить від того, як ми відносимося до Значних людей, із якими взаємодіємо й одержуємо від них «відгуки» про себе. Згадаємо, минулу тему - поняття «Референтна група». Дж.Мід саме підкреслював, що вплив на особистість побічно роблять усі, але безпосередньо **«ЗНАЧИМІ ІНШІ»**, тобто члени референтної групи, ті, чия думка для особистості важлива.

У цьому ж напрямку лежить і теорія становлення особистості К.Роджерса, що змінив всі традиції і методики виховання і навчання в Америці, а потім і в Європі. Він теж вважає ядром особистості - самосвідомість або **«Образ Я»** із складною структурою. Його елементами в Роджерса виступають:

- Ідеальний Я (яким Я хотів би бути)
- Реальний Я (який Я є насправді)
- Нормативний Я (яким мене хочуть бачити батьки, учителі, товариство)

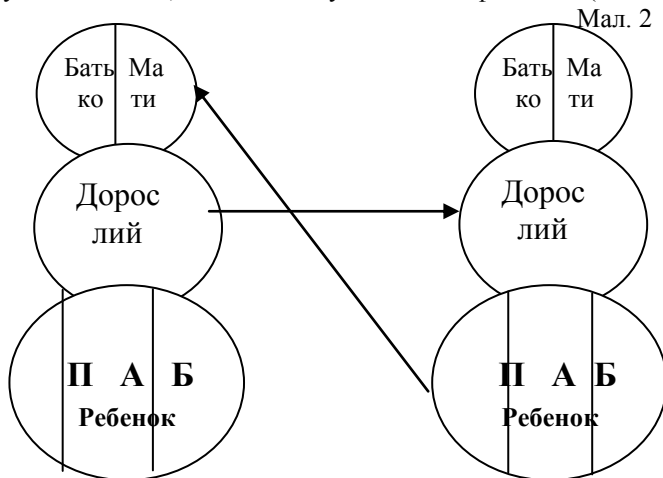
Проблеми виникають, коли відстань між цими елементами занадто велика або сама модель внутрішньо суперечлива. Звідси завищена самооцінка (у всьому винні Інші або обставини), або занижена (в усім завжди винуватий Я). Методика індивідуальної або групової роботи допомагає особистості **«ПРИЙНЯТИ СВОЄ РЕАЛЬНЕ Я»**. Проблема відчуженості і незнання себе зустрічається не тільки в підлітків і молоді. Фанати живуть життям свого ідеалу, розчиняючись у його особистості, не реалізуючи і не розвиваючи своєї. Інфантильні, незрілі особистості „Слухняні” зустрічаються й у солідному віці.

З погляду З.Фрейда, в основі розвитку особистості лежить протиріччя між культурними нормами й ідеалами суспільства, з одного боку, і підсвідомих інстинктів і бажаннями, з іншого. В ході розвитку особистість проходить ряд шаблів, що завершуються статевої зрілістю. Не випадково у всіх народів саме з цим періодом, зв'язані складні обряди присвяти в дорослі. За Фрейдом, основним механізмом соціалізації є *ідентифікація (насамперед статева)* і викликані нею почуття: сором і провина. Вплив дитячих вражень і потрясінь на все інше життя визначальне. Францізьканській чернець говорив у 17 ст.: дайте мені дитину до шести років, а потім робіть із нею, що хочете.

Ідеї Фрейда отримали продовження в навчанні Є.Берна, трансакційному* аналізі, де досліджуються не сни і не утримання підсві-

-
- Трансакції - поглажування, провокації або спонування до дій або

домості, а змісти і позиції, що демонструються в спілкуванні. Батьки і Значимі дорослі, інші діти, закладають у підсвідомості дитини «Життєвий сценарій» на тривалу перспективу, змінити котрий можна тільки корекцією і груповою роботою з особистістю дорослої людини. «От коли закінчиш школу.», «От будуть у тебе свої діти...», «Тобі ще рано думати про хлопчиків », «Дивись, а то станеш як дядько Петя алкоголіком...» тощо. Згідно Берну, у кожному дорослому співіснують одночасно три різних особистості або позиції (відношення і чекання). Якщо позиції суб'єктів комунікації збігаються, між ними є взаєморозуміння і вплив, якщо ні - комунікація не ефективна (див. Мал.)



П-природна дитина, А-адаптаційна дитина, Б-дитина, що бунтує.

Таким чином, *комунікація (спілкування) та інтерація (спільна дія)* - виступають головними механізмами соціалізації, відповідно до навчання Берна і Роджерса.

Агентів соціалізації поділяють на формальні і не формальні. Формальними агентами є: школа, ВУЗ, СМІ, виправні і реабілітаційні заклади, органи опіки, суспільні і політичні рухи, тобто соціальні інституції та організації. **Неформальними агентами** соціалізації виступають сім'я, родичі, сусіди, однолітки, вчителі і вихователі, тренер або керівник гуртка, неформальні об'єднання, тобто первинні групи та соціальні круги спілкування (див. Тьоніс).

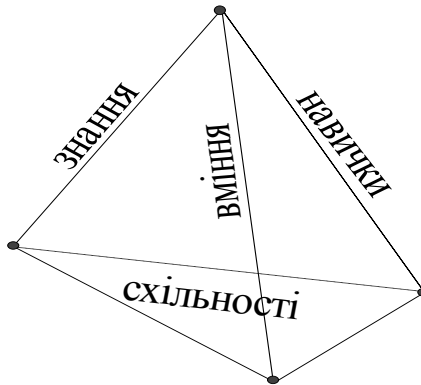
Способи соціалізації: імітація, виховання, навчання, пропаганда, ідеологія, мистецтво, релігія, особистий життєвий досвід.

Для успішної соціалізації необхідне сполучення трьох чинників (Н.Смелзер):

- Чекання інших
- Прагнення відповідати цим чеканням
- Зміна поведінки відповідно до чекань

Погляди на соціалізацію дорослих розходяться. До середини ХХ ст. , вважалося, що соціалізація стосується дітей і молоді. До 16-21 р. особистість уже склалася, сформувалася і не змінюється до кінця життя. Говорили про ресоціалізацію девіантів, порушників загально-прийнятих норм і законів, що пояснювали помилками або невдалою соціалізацією в дитячому віці.

Тепер **головною причиною соціалізації** дорослих вважають динамізм, мінливість громадського життя і ріст вимог до особистості протягом життя одного покоління. Друга причина зв'язана з концепцією безупинного утворення та освіти. Третя - зміна уявлень про особистість. Вона також розглядається як динамічно стійка система, що розвивається. Її структура, відповідно до радянської психології і педагогіки схожа на трикутну піраміду З(знання)---У(уміння)---Н(навики), в основі якої задатки, отримані від народження (генофонд)(мал. 3). Вона не залишається постійною, а змінюється з переходом особистості по етапах життєвого циклу.



Мал. 3

Теорія стадій життєвого циклу або росту особистості К. Еріксона.

Кожна стадія зв'язана з рішенням конкретної задачі або протиріччя. Якщо вона вирішена успішно, відбувається успішний розвиток, якщо ні - комплекси і проблеми переходять на наступний рівень і ускладнюють рішення нових задач. На кожній стадії особистість набуває конкретних якостей, що впливають на її подальший розвиток.

1 стадія. (грудний вік). Боротьба між довірою і недовірою до світу і людей. Формуються базові стосунки й установки.

2 стадія. (1-2 роки). Автономія і безпорадність. З одного боку - прагнення до самостійності, з іншого - відсутність сил, умінь і знань, що викликають переляк, сумніви і сором.

3 стадія (3-5 років) . Боротьба між ініціативою і почуттям провини. Пізнання світу, предметів, людей. Час запитань. Бажання усе збагнути, зрозуміти самому і бажання бути «гарним».

4 стадія (мол. школа 6-11 років). Працьовитість, ретельність борються з почуттям неповноцінності, переживаннями невдачі, невміннями .

5 стадія (підлітки 12-17 років). Індивідуальність і рольова дифузність (розмитість) Проблема вибору: починаючи від зачіски до професії, партнера й ін.

6 стадія (молодість 18-29) . Інтимність (парна) і самотність. Розуміння себе.

7 стадія (дорослість середнього віку, має свої три етапи - 30-60 років). Творчість і застій (у роботі, сім'ї, ідеалах, життєвих цілях, саморозвитку й ін.)

8 стадія (старість - теж із трьох етапів - 60-90 років). Боротьба між умиротворенням (від прожитого життя, досягнутого) і розпачем (страхом смерті, хвороб, страждань).

Причини соціалізації дорослих можна звести до трьох позицій:

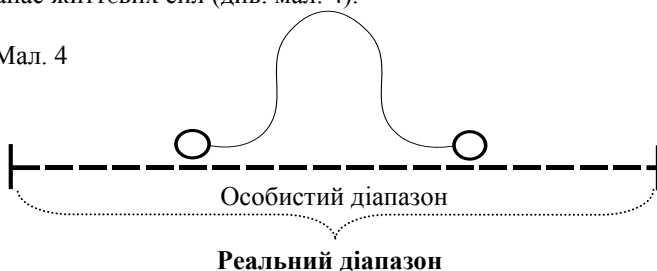
1. Дж.Клаузен (1972 р.) пояснює це результатом змушених змін, відповідь на «виклик долі»- стреси, кризи, зміни соціальних умов, культурні і технічні інновації. Наприклад: утрата роботи, удівство, криза 40-літніх, «спустіле гніздо». Соціалізація дорослих, таким чином, - це адаптація до змін.

Труднощі адаптації можуть викликати утечу від реальності (самогубства, пияцтво, наркоманію), або просто життя не задумуючись, або вхід в світ мрій і фантазій. Футуршок (страх майбутнього) Тофлер пояснював, як відхід від дійсності або прагнення жити одним днем - втеча від майбутнього (молодіжні субкультури).

М.Сельє розробив вчення про стреси як успішну адаптацію до росту нервових навантажень і швидких змін. Відповідно до цього вчення, кожна людина має визначений запас життєвої спроможності «адаптаційну енергію стресу». Соціобіологи вивели ген «життєстійкості». Відомо про позитивний вплив стресу і соціальних напружених умов для формування геніїв, сильних особистостей і ін. Здоров'я ми втрачаємо не через стреси, а через наше невміння правильно реагувати на них і небажання

змінюватися. Соціопсихологи говорять, що в кожній людині є запас життєвих сил (див. мал. 4).

Мал. 4



Особистий діапазон - це запас сил, що ми собі дозволяємо. Вихід за його межі і є стрес, відхід у хворобу й ін., але реальний діапазон набагато більший, ніж нам здається.

У рамках цього підходу **Життя є боротьба, подолання перешкод, конкуренція, змагання, гонка за успіхом, вічний іспит (у школі, в інституті, на роботі, у сім'ї, у приятельській компанії)**. Соціалізація дорослих - результат успіху даного процесу. Тут обов'язково є щасливці і невдахи, переможці і переможені.

2. Соціалізація - результат культурного впливу середовища. (Леві - Стресс), а не результат конкуренції і боротьби. **Життя є процес безупинного росту і особистого розвитку**. Якщо соціалізація є процес самовдосконалення, - то всі переможці, переможених немає. Якщо і є боротьба, то тільки із собою, шкідливими навичками, стереотипами, страхами, комплексами і лінню.

Вибирайте будь-який підхід, але соціалізація дорослих сьогодні - реальність і стосується не тільки колишніх злочинців, самовбивць, алкоголіків, але і колишніх військових, переселенців і емігрантів, людей, що переіменували професію або спосіб життя, і багатьох інших.

3. Ре-соціалізація «колишніх» та постраждалих (наркоманів, злочинців, жертв насильства, посттравматичних хворих та інше). Їх треба навчити жити заново або по новим правилам и моделям життя.

Між соціалізацією дітей і дорослих є істотні розходження. Їх виділив Ервіл Г.Брем - молодший у 1966 р.

- У дорослих соціалізація насамперед зв'язана зі змінами в зовнішній поведінці (при можливій внутрішній незгоді). Тут можна згадати положення Е.Фрома про зовнішню і внутрішню адаптацію. А у дітей соціалізація формує базові переконання, ціннісні орієнтації та інше, що вимагає внутрішнього їхнього прийняття;
- Дорослий здатний оцінювати і переосмислювати (змінювати оцінки) норми і вимоги. Діти їх приймають як саме собою, без критичного осмислення.

- Крім того, світ у дітей чорно-білий, абсолютний максималізм і дихотомія. Вони не знають і не сприймають півтонів і відтінків. Однозначність людей, подій, категоричність суджень і вчинків. Дорослі розуміють неоднозначність і складність світу, їм властиві сумніви.
- Соціалізація дорослих спрямована на оволодіння новими навичками (підвищення кваліфікації, нова професія, самоконтроль, новий імідж), а в дітей на формування мотивів і установок, системи цінностей.

ВИСНОВОК з 1 питання:

Соціалізація дорослих - є адаптація до нових умов, до конкретної життєвої ситуації, до нового колективу, професії, нового способу життя або людей (сусідів, друзів), освоєння нових ролей, знань, навичок і умінь, необхідних у нових умовах.

КОНЦЕПЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В СОЦІОЛОГІЇ

1. 1.Марксист - особистість суперечлива єдність об'єктивного і суб'єктивного. Вона одночасно *суб'єкт і об'єкт суспільних відносин і діяльності*. Цей самий загальний підхід реалізується в більш конкретних соціологічних теоріях. Наприклад, особистість як суб'єкт дії і спілкування розкривається в **мотиваційно-потребній моделі** особистості, розробленій Г. Зімеlem, М. Вебером, А.Маслоу й іншими. Звідси особистість має автономію (І.Кант), уміння володіти собою, розвинену самосвідомість і спроможність до нестандартної, творчої поведінки, що виходить за рамки запропонованої ролі.
2. *Рольова теорія особистості* з'являється у роботах Дж.Міда, Т.Парсонса, І.Кона й ін. Освоюючи соціальні ролі, особистість одержує уміння і навички, що стають її особистими характеристиками. Чим ширше рольовий репертуар, тим багатіша і різноманітніша особистість.
3. *Диспозиційна теорія особистості* пов'язана з іменами Т. Знанецького, Ч.Томаса, Р.Мертон, П.Бурд'є, В.Ядова. Вона описує внутрішню складну структуру цінностей, переконань і установок, що визначає поведінку особистості.

Розглянемо трохи докладніше кожен теорію.

Особистість як суб'єкт дії вже аналізувався в багатьох лекціях курсу. Для розуміння механізму діалектичної взаємодії суб'єктних-об'єктних якостей особистості наведемо приклади.

Коли робітник точить деталь на верстаті, дружина готує обід для сім'ї, викладач пише текст лекції, вони спілкуються в той же час з іншими людьми, творцями технологій, авторами, своїми наставниками, іншими працівниками, що зробили попередню роботу, але

опосередковано. Взаємодія і взаємовплив людей відбувається не тільки вербально (словами), але і через обмін думками, почуттями, матеріальними предметами, енергією, що служать утриманням і способом спілкування. Мовчання, гра, творчість, торгівля, дипломатія і бійка - це усі форми взаємодії, де особистості реалізують, виявляють свої якості суб'єкта і виступають об'єктом комунікації і дії інших людей.

Комунікацію можна розглядати як процес встановлення і зміни міжособистих зв'язків, а значить і тканини соціального життя. Він не зводиться до процесу прийому й обробки інформації, тому що тут не визначений суб'єктний компонент. У комунікації завжди беруть участь як мінімум дві особистості, хоч би через століття або відстані. Особистість у спілкуванні розвивається і змінюється завдяки таким механізмам або стадіям спілкування (моя концепція):

- **Взаємодія** у формі контакту, обміну, інтеракції;
- **Взаємовідносини** у формі емоційно-особистих і ділових, процедури порівняння й оцінки себе з іншими;
- **Взаєморозуміння** зв'язане з виявленням подібності і виробітки спільності в оцінках, поглядах, цілях;
- **Взаємовплив** приводить до зміни поведження, внутрішньої структури і ментальних полів сенсу.

Мотиви зв'язані з реалізацією потреб, інтересами і ціннісними ідеалами. Тут перший підхід перегукується з третім. Але перших цікавить практична сторона. **Мотив** - конкретний, внутрішній побудник до дії, що визначає поведження особистості в конкретній життєвій ситуації. Він може бути усвідомленим або ні. М.Федотов увів поняття «позамотиваційне» поведження, а Ф.Ніцше - «імморальна людина». Соц. дослідження малолітніх правопорушників підтвердили наявність такого феномена: не відхиляючи моралі суспільства, пояснити мотиви своїх вчинків вони не можуть. Це прояв внутрішнього розриву відчуженої неререфлексованої свідомості «розмитої особистості». У книзі «Трикутна людина» доводиться класифікація, у залежності від домінантної сфери: «Потребнісна особистість», «Мотиваційна», «Ціннісна особистість».

На систему потреб і їхню класифікацію погляди розходяться. **Потреби** можна розглядати як переживання відчуття відсутності чого-небудь дуже важливого і необхідного для життя. Потреби лежать в основі мотивів і цілей. Потреби поділяють на базові (первинні) і вторинні, більш складні, а також на фізіологічні, матеріальні, соціальні і духовні, на реальні або уявні.

А.Маслоу виділив 5 рівнів потреб, у міру задоволення нижчих рівнів виникають більш складні потреби. (Див. Мал. 5)

Мал. 5



За Маслоу і Марксом первинними є матеріальні, фізіологічні потреби. Тільки коли вони задоволені, виникають інші потреби. Але є й інша думка. Е.Фром («Духовна сутність людини», «Бути або мати») і В.Франкл («Людина в пошуках смислу») думають, що на всіх рівнях існують (соціальному і духовному) первинні та вторинні більш складні потреби. Цікаву схему **регуляції поведження особистості** запропонував Н.Калінаускас, з'єднавши потреби, страхи і територіальну проєкцію самореалізації особистості, пошук свого місця у світі, товаристві, природі.

Розуміюча соціологія (Вебер, Гадамер, Шюц), соціологія моря прагне збагнути особистість у єдності трьох граней: внутрішній (інтимно-особистій), певно-практичній (мотиви і вчинки), а на основі перших двох – як синтез життєвих екзистенцій, деяка сукупність, що, інтегруючись, створює соціальні феномени, які можна вивчати й аналізувати і розглядати як об'єктивні. **Однак люди - продукт взаємодії і спілкування.** Як писав М.Бубер: «Можна сказати, що люди створюють один одного, без тебе немає мене...»

Для Ю. Габермаса, особистість як автор автономних життєвих проєктів виступає важливою складовою творення і перетворення соціуму. Це, втім, не означає, що сутність і наслідки інтеракцій можна звести лише до задумів і рішень учасників комунікацій. Ситуація дії ніколи цілковито не підпорядкована акторам, за межами контролю перебувають також чинники, що зумовили її виникнення, і можливі конфлікти, і неочікувані наслідки дій.

РОЛЬОВА ТЕОРІЯ ОСОБИСТОСТІ також розглядалася в ході вивчення соціології. У аналізі соц. структури і первинних груп, ми говорили, що поведження особистості описується двома параметрами: «соціальний статус» і «соціальна роль», що задана цим статусом. Кожна людина займає в соц. структурі декілька позицій, кожна з яких

зв'язана з визначеними правами й обов'язками, що і називають статусом. Людина може мати декілька статусів і ролей: мусульманин, професор, батько чотирьох дітей. Але один із них головний або інтегральний. Він визначає його положення в суспільстві. Або головний статус зв'язаний із його посадою або професією (бізнесмен, шоумен, продавець) або етнічною приналежністю (фін, німець, китаєць). Соціальний статус виявляється у вигляді, промові, одягу, манері поведінки і спілкування, місці проживання й інших соціальних ознаках (форма, знаки розходження, нагороди) а також, внутрішній структурі (професійні якості і деформації, світогляд і моральні принципи). Згадаємо розходження уродженого, приписуваного і придбаного статусів.

Соціальна роль - сукупність дій і відношень, яких повинний притримуватися людина, що займає визначений статус. Як писав І.С.Кон: Роль-є "функція, зразок поведінки, нормативно схвалений, якого сподіваються від кожного, хто займає дане становище". Сукупність ролей зв'язану з конкретним статусом називають *«рольовим набором»*. Наприклад, статус «студент» передбачає запис на лекціях, активність на практичних заняттях, вчасну здачу іспитів і заліків, індивідуальні контакти з викладачами і співучнями, особистий ріст, самоосвіту, участь у громадському житті інституту, заняття спортом, культурні заходи і розваги у вільний час. Є ролі інституційні (студент, викладач, декан), є конвенціональні (ми-друзі).

Парсонс підкреслював, що на взаємовідносини й оцінки людей впливають *«рольові чекання»* і *«рольове виконання»*. Якщо вони істотно не збігаються, можуть виникати *«рольові конфлікти»*. Наскільки успішно конкретний індивід справляється з роллю, індивідуально її інтерпретуючи, внеском особистих якостей, умінь, розуміння, інтересів і установок,- усі впливає на виконання ролі.

Можна доповнити формулу успіху, запропоновану А.Ейнштейном з моїм додатком:

Рівень прагнення особистості.

$$\text{УСПІХ} = \frac{\text{Рівень можливостей особистості.}}{\text{Рівень чекання}} \times \text{Групові чекання}$$

Цікава позиція одного з провідних сучасних теоретиків цього напрямку **П.Бергера**. Не випадково розділ у його "Запрошенні до соціології", в якому висвітлено соціологічні погляди на особистість, має назву "Суспільство в людині". Порівнюючи, здавалося б, зовсім далекі соціологічні підходи, якими є **рольова теорія і соціологія знання**, він доводить, що стосовно особистості вони мають багато спільного, бо репрезентують саме *соціологічний* погляд на особистість, який, на думку

Бергера, куди радикальніший за психологічний, позаяк ставить під сумнів припущення щодо незмінності її особистості. "З соціологічного погляду, - пише він, - соціальна особистість уже не є заданою сталою сутністю, що переходить від однієї ситуації до іншої. Це, радше, **процес постійного народження і переродження в кожній соціальній ситуації**, перевитий тонкою ниткою пам'яті... Тому в межах соціологічного міркування на питання "хто є "реальний " індивід у цьому калейдоскопі ролей та ідентичностей " можна відповісти лише переліком ситуацій, причому в одних він - одне, а в інших - інше" (Бергер, 1995).

Диспозиційна теорія особистості. Під впливом макро і мікро середовища, в процесі соціалізації в особистості виробляється деяка **ДИСПОЗИЦІЙНА СТРУКТУРА**. За своїм змістом вона близька до поняття «габбитус» П.Бурд'є (навичка, схильність, що визначає вибір сприйняття і поведження особистості в даних запропонованих умовах). Аналогічно військовому терміну «диспозиція» = взаєморозміщення, ця структура вибудовує взаєморозлаштування і взаємовплив якісно різних внутрішніх систем особистості, кожна з яких має свої функції, структуру і механізми змін.

Диспозиція поділяється на:

- **Вищі елементи**, куди відносять загальну концепцію життя (зміст, цілі), світоглядні погляди (знання) і систему цінностей; узагальнені уявлення, соціальні установки і реакції (оцінки) на типові соціальні ситуації й об'єкти, ситуаційні соціальні установки в конкретному предметному і соціальному середовищі.
- **Середні елементи**, включають групові стереотипи, навички, моделі поведження і спілкування, що виробляються як результат колишнього досвіду, комунікацій з іншими людьми, виховання, професійного досвіду і інше (моя концепція).
- **Нижчі елементи** включають ситуаційні моделі поведінки, поведінку в окремих сферах (навчальній аудиторії або на дискотечі) або у певної ситуації (спонтанні реакції).

Ці структури відносно автономні і їх компоненти можуть бути не сумісними але це не заважає людині поводитися відповідно кожному з них і не відчувати дисгармонії.

П.Бурд'є підкреслював, що форми взаємодії обумовлені об'єкти - в ними структурами, які породжують схильності взаємодіючих агентів. Структури ж наказують акторам їхні відносні позиції в процесі взаємодії. У пояснення можна привести висловлення Лейбніца (1866 р.): «Уявіть двоє годинників, що показують час цілком однаково. Це може відбутися в трьох випадках: а) результат взаємовпливу; б) умілий фахівець для постійного настроювання і синхронізації; в) зроблені годинники з такою точністю і мистецтвом, щоб бути упевненим у їх-

ньому наступному збігу...». Люди не годинники, розбіжності в їхніх діях неминучі.

Якщо в оркестрі не буде диригента, у компанії лідера, в організації керівника, - не буде злагодженої спільної роботи тривалий час. Але це не означає, що оркестр без диригента зовсім не може грати співзвучно. Поводження членів однієї соціальної групи в диференційованому суспільстві збігається в значній мірі, частіше і краще, ніж коли свідомо і штучно координувати їхні дії. Оскільки, *слідуючи, своїм внутрішнім спонуканням, «кожний збігається з кожним»*. Навички, схильності, сформовані середовищем, структурами дитинства, створюють «уписування в загальну справу (тіло) історії, хоча люди діють автоматично і рефлекторно. Поправки і регуляції, свідомо внесені акторами й агентами (вчителі, батьки, менеджери, сама особистість), припускають володіння загальним КОДОМ (подібно коду на дверях під'їзду), який подібно розуміється і діє на «габбитус» як сигнал або стимул запуску моделі поведіння. Мобілізація колективу буде невдалою, якщо не буде мінімального збігу Агента, що мобілізує, (пророк, лідер, директор) і схильності тих, хто в його промовах і вчинках упізнає себе. ІДЕНТИФІКАЦІЯ є пояснення секретів групового й індивідуального впливу.

Ще один приклад. К.Маркс підкреслював, що власність ПРИ-ВЛАСНІОЄ хазяїна, приймаючи форму структури (спонукаючої практиці у П. Бурдьє), що відповідає її логіці і її вимогам. Хазяїн змушений поводитися так, а не інакше. Аналогічно, посада диктує поведінку і змінює або придушує особистісні риси їй не відповідні (ректор, президент фірми, король...). «Власник, що успадковує маєток, належить землі», вона його успадковує тією ж мірою, як і він її. Гегель підкреслював, що рабовласник залежить від своїх рабів не менше, ніж вони від нього. Особистість капіталіста - є персоніфікація його капіталу (згадаємо американське питання : «Скільки ти коштуєш?»).

Ототожнення особистості з головною роллю або статусом, розчинення в ній - є проблема втрати індивідуальності. (Про це див. Е.Фромм у книзі “Бути або мати?”). «Лікар, парафіянин лютеранської церкви, чоловік, старший син» - це одна людина але люди спілкуються і сприймають нас через наші соціальні ролі, із їхніми привілеями й обов'язками. Згадайте будь-яку процедуру знайомства: «Я -.....» на відносини впливають посади, професія, головні ролі, соціальні характеристики, а не особисті якості. За допомогою спеціальних соціальних процедур інституціональні розходження між особистостями стають природними розходженнями, у ході соціалізації вони втуляються в наші душі і плоть, стають переконаннями. «Людина в мундирі, футлярі» (А.Чехов) не може його зняти. Маска (Н.Бердяєв) стає внутрішнім «Я» особистості (професійні деформації). Соціальні інститути живуть доти,

поки вони об'єктивуються не тільки в речах, способах, методах, створюючи поле діяльності соціальним агентам, але й у тілах, розумах, створюючи «габбітус» і диспозиції, схильність виконувати, підкорятися, відповідати об'єктивним вимогам цього **поля практик і структур**.

Формується особистий стиль, індивідуальні відхилення, своєрідність у рамках типових соціальних траєкторій (алеї). Кожний систематично **робить вибори** (добір) місць, осіб, подій, інформації, моделей дії **на основі раніше виробленої схильності (диспозицій)**, захищаючи себе від криз і критичних нападок. Одна з причин відхилення студентів від серйозного вивчення гуманітарних дисциплін - численні штампи і стереотипи минулих часів, засвоєні ними некритично, автоматизм поведінки і мислення без усвідомлення довгострокових наслідків. Відхилення відбуваються усвідомлено і не усвідомлено. Наприклад, просторова сегрегація етнічних груп - внутрішня і зовнішня. Стратегічні наміри агентів (Життєвий сценарій), їх прагнення захистити від поганого впливу, зберегти від помилок, допомогти освоїти, упізнати, - можуть бути успішними або ні. Але саме вони забезпечують відтворення структур соціального середовища і спадкоємність поколінь, до котрого нові покоління вже пристосовані. Парадокс: відбираючи інформацію, щоб захиститися від небажаного, людина приходять до протилежних результатів. Тому відтворення не заперечить новаторству.

Можна згадати висловлення Е. Дюркгейма: «З того, що соціальні вірування і звичаї проникають у нас ззовні, не впливає, що ми їх пасивно сприймаємо, не піддаючи змінам. Осмислюючи колективні інститути, люди пристосовують їх до себе. Ми їх індивідуалізуємо, відзначаємо так чи інакше своєю міткою».

Отже, порівняно з Мідом, який представив внутрішню структуру особистості за допомогою взаємодії "Я" та "те" з акцентом на значенні "те" в організації соціальних взаємодій, сучасні соціологи наголошують пріоритетну значущість "Я". Не випадково процес виробництва розглядається постмодерністами не лише як **виробництво** матеріальних благ і послуг, а й як творення **креативної особистості**. При цьому в центр дослідницької уваги потрапляють не суб'єкт-об'єктні, *а суб'єкт-суб'єктні відносини як основна форма соціальних зв'язків у третьому тисячолітті* (Poster, 1966). Умирає суб'єкт організованого модерну, ідентичність якого визначалася системою соціальних ролей та очікувань, відроджується суб'єкт, ідентичність якого є предметом власного вибору, який у суспільстві модерну був, радше, привілеєм еліти. На думку постмодерністів, деконвенціоналізація соціальних практик розширює соціальний простір для творчого конструювання ідентичності, хоча це автома-

тично й не сприяє зростанню здатності індивіда до такої діяльності та свідомої орієнтації на неї (Wagner, 1994).

ТИПОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТЕЙ У СОЦІОЛОГІЇ.

Існують різні класифікації і підходи:

- **Історичний** (за формаціями і цивілізаціями –напр. особистість раба)
- **За аналогіями і моделями поведінки** (напр. „прораб”).
- **За соціально-культурними групами**(“кришнаїт”). Сюди ж відносять «маргінальну особистість»
- **За ступенями зрілості** (інфантильний, дзеркальна, ідеаліст, діяч та ін.)
- **За рівнем відношень: особистість-суспільство, особистість-група й особистість - особистість** виділяють: трансгрессор, консерватор, творець, інноватор; конформіст, нонконформіст, колективіст; егоцентрист, справедливий, альтруїст (теорія справедливості) .

Трансгрессор – відхиляє існуючий порядок та цінності, ”увесь світ до основи ми розрушимо...”

Консерватор - бажає зберегти існуючий порядок та цінності

Творець або інноватор, - створює нові засоби і цілі, нові цінності. Він теж девіантний, але його відхилення позитивні і конструктивні для товариства. Він прокладає нові стежини й алеї, навіть , якщо ломиться крізь кущі (П.Монсон).

Конформіст - єдиний тип не девіантного поводження. Припускає повне прийняття (хоча б зовнішнє) норм, цілей і способів дії, прийнятих у мікро і макросередовищі. Вони «ходять у парку тільки по алеях і освітлених вулицях», не задумуючись про тих, хто ховається в кущах, через страх бути не прийнятими або покараними (П.Монсон). «Я буду таким, яким вам потрібно», - це особистість позбавлена індивідуальності.

Нонконформіст, або Людина, що бунтує, описана Г.Маркузе й ін. Це людина , що на усе говорить «ні», він ніколи не поступається і не згодний ні на які компроміси. «Нехай цей світ прогнеться під нас» (хіт А.Макаревича). Він руйнівник, революціонер, нічого не пропонуючи замість. Усі його ідеї залежать від суспільства, чії цінності він відхиляє , це теж самі ж цінності - тільки зі знаком «мінус». Способи його дій руйнівні і деструктивні для суспільства. Якщо згадати П.Монсона, то нонконформіст - це людина, що витоптує клумби і розбиває ліхтарі.

ВИСНОВКИ:

1. Взаємодія із середовищем **на мікро** (первинні групи) і **макрорівні** (система виховання, утворення, культура товариства, СМІ)

особистість формується і розвивається, виступаючи одночасно суб'єктом і об'єктом дій і спілкування.

2. Взаємодія особистості з товариством містить у собі **ідентифікацію** (співвіднесення, ототожнення і самооцінку свого місця, статусу), **адаптацію** (зміни в результаті пристосування до нових умов і ролей), **трансгресію** (внесення новацій, ініціатив у мікро, а пізніше й у макросередовище).
3. Кожний із нас якоюсь мірою створює свою релігію, свою, мораль, свою техніку. Немає такої соціальної подібності, що не містила б цілої гами відтінків. Проте, галузь дозволених відхилень обмежена. Вона незначна там, де стосується релігійних або моральних явищ, де порушення стають гріхом. Вона більш велика у всьому, що стосується економіки, дозвілля і побуту, але й отут ми рано або пізно зштовхуємося з межею, що не можна переступити. (Е. Дюркгейм). Бути особистістю означає створювати межі.
4. Виконання ролі не відповідно рольовим чеканням викликає рольовий конфлікт або рольову напругу. Одні ролі можуть мішати виконанню інших ролей (професійні і сімейні), або переходи в нову соціальну групу (стереотипи і навички колишніх ролей мішають новим ролям) важко підтримувати колишні стосунки і зв'язки. За гарне виконання ролі група, співтовариство заохочує, за погане - карає.

Соціальний контроль і девіантне поведження особистості.

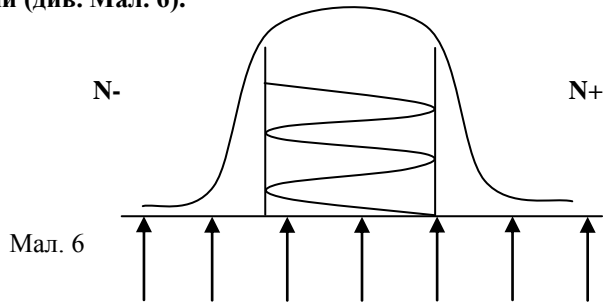
Люди складні і багатогранні. Вчинки однієї людини відрізняються від іншої. Та сама людина поводитьсь по-різному в різних ситуаціях. Оцінки поведження як «нормального», «правильного», «природного», «законного» відносні і залежать від обставин, від суб'єкта оцінки, але насамперед від **соціальних норм**, із яких виносилась оцінка. Соціальні норми бувають різної сфери застосування: моральні, економічні, юридичні, політичні, релігійні, естетичні, побутові й ін. Також існують різні зони прийняття норм: державні, групові, етнічні, загальнолюдські. Еміль Дюркгейм докладно вивчав цю проблему і виявив два протиріччя:

1. Норми, закони, правила, традиції застаріли, але прийняті в якості норм (канонів) - гальмо для розвитку товариства.
2. Якби всі люди дотримували норми (поводилися однаково) - це було б загибеллю суспільства, тому порушення норм благотворно і необхідно для нормального функціонування і розвитку. Розмаїтість - застава життєвості соціальної системи.

Поведження, що відхиляються, досліджували також Г. Зімел, П.Сорокін, радянський соціолог Я.И.Гилінський, та інші.

Соціальна норма - історично сформована у конкретному товаристві межа, інтервал припустимого (дозволеного або обов'яз

кового) відхилення в поведженні, діяльності особистостей, соц. груп і організацій (див. Мал. 6).



Мал. 6

N - Норма, діапазон припустимих відхилень, що не забороняються суспільством.

В структуралістській теорії Мішеля Фуко відношення «норма» і «аномалія» розглядаються в аналізі смислових контекстів: влади, божеств, сексуальності, знань. Згідно його поглядів, будь-який соціальний феномен укореняється в житті суспільства через систему регламентації і регулювання соціальної діяльності через мову, комунікативні практики в педагогіки, клінічної практиці, петиціарної системі та інших. Коли влада розумілась як власність, то вона створювала централізовані засоби та практики такі як система покарань (репресії, ізоляції, вигнання, страти), спрямовані на утримання та здійснення влади. **Нормалізацію, або нормотворчість**, М.Фуко розглядає як особливий механізм встановлення владних відношень в суспільстві за допомогою смислового розрізнення соціуму через інститут знань. Поняття «норми» здійснювало роль провідника «влади-знання» до внутрішнього світу особистості через інститут родини та гуманітарні інституції .

Поводження, що відхиляється , (девіантне) включає:

По суб'єкту дії:

- Вчинок, дії людини, або групи що не відповідають встановленим або фактично сформованим у даному суспільстві нормам, стандартам, шаблонам.
- Соціальне явище, виражене в масових формах людської діяльності, що не відповідає офіційно встановленим або фактично сформованим шаблонам, нормам, стандартам.

По напрямку і наслідкам:

- Позитивні відхилення сприяють розвитку суспільства, подоланню застарілих норм або реакційних законів (напр. расової сегрегації). Насамперед, педагогічні, психологічні (психіатричні), соціальні інноваційні відхилення.
- Негативні відхилення викликають дисфункції, дезорганізують систему, підриваючи її основи на макро, середньому або мікро

рівнях. Ці різні форми соціальної патології : злочинність, наркоманія, алкоголізм, проституція, насильство над особистістю. Їх поділяють на направлені проти інших і направлені проти себе.

Складно визначити куди віднести революціонерів: їхні ідеали і цілі часом позитивні, але форми і методи боротьби - негативні.

Будь-яка діяльність не відповідає стандартам може бути позитивною і негативною. Коперник, Галілей, Бруно, Паулі, Ейнштейн і ін. - відкинули існуючі норми науки. Художники модерністи і пост модерністи, філософи, революціонери, люди творчості, інноватори соціальних відношень і педагогіки, - усі вони девіанти. Їхнє поведіння, ідеї і практика життя не вписувалися в загальноприйняті.

Межа позитивних і негативних норм-відхилень рухлива в часі і соціальному просторі соціумів. Ті ж революційні рухи дисфункціональні стосовно соц. системи, а з погляду біфуркації сінергетики – позитивні для її розвитку. Процеси дезорганізації (хаосу), відповідно до даної теорії, необхідні й обов'язкові для систем, що самоорганізуються. Крім того, різноманіття, стратифікаційне і субкультурне призводить до співіснування протилежних або суперечливих норм в одній системі. Це і є свобода вибору особистості - на які норми вона орієнтована (в диспозиції). Але як і до прогресу, можна використовувати гуманічний критерій: **коли відхилення приносить шкоду життю та здоров'ю хоч одній людини - вони негативні , коли ні - позитивні.**

Девіантна поведінка відрізняється за ступеням відхилення: провина (невільна), проступок, правопорушення, злочин, гріх. Відповідно відрізняються і форми покарання.

У ході еволюції неадаптовані і не функціональні форми поведіння елімінуються (самі зникають), напр. секти сатаністів. Зберігаються адаптовані форми, здатні до зміни, або які виконують важливі функції. Однак, негативні, в очах товариства, явища неможливо знищити адміністративними, заборонними або командними методами.

Причини девіантного поведіння трактуються різними теоріями. Приведемо деякі з них:

1. Р.Мертон вважає, що девіантність зростає, коли відбувається розрив між цілями (цінностями), проголошеними даною культурою і способами їхніх досягнень (напр. більшовизм).
2. Е.Дюркгейм - коли порушуються або відсутні явні соціальні норми (перебудова в СНД).
3. Шоу і Маккейн - коли порушуються або слабшають культурні цінності і норми, соціальні зв'язки або вони стають суперечливими.
4. Я.И.Гилінський - коли великий розрив між потребами особистості і можливостями їх задоволення, соціальна кривда висока або є нерівність шансів на початку життя. Масова соціальна непоряд-

кованість, незадоволеність у період криз. У Ленінграді КСД показали, що соціальна база девіантності - «маргинали», молодь.

Молодь по суті маргінальна - уже не діти, ще не повноправні дорослі. Соціальні групи не включені, відчужені від праці, керування, духовної творчості. Немає можливостей для самореалізації і розвитку. У Г.Маркузе - «нові» революціонери, контркультура, «аутсайтери» капіталістичної системи: (безробітні, нацменшості, молодь), працівники некваліфікованої праці, - усі, хто не має рівних прав.

Причини дезорганізації соціальних спільностей. Соціальні процеси демографічні, міграційні, урбанізаційні, індустріальні у разі небажаного результату роблять деструктивний вплив на спільності. Це відбивається як у зовнішній (формальній) структурі, так і у внутрішній функціональній характеристиці. Розпад великих сімей, жінки, що працюють, зникнення сусідських спільностей - знизило спадкоємність культури поведінки і послабило соціальний контроль - „Дітя з ключем на шиї”. Плинність кадрів у великих колективах, відсутність групових норм, - ослаблення соціально-психологічного чинника взаєморозуміння і згуртованості. Велике число мігрантів - посилення маргінальності. Перекручування статево - вікової структури в силу низкою народжуваності, вимирання сіл і диспропорції моно промисловості в малих містах дало ріст безробітних або несімейних одначок. Розхитування цінностей, суперечливість норм і стандартів, розмитість меж між гарним і поганим, ослаблення нормативних функцій товариства, - ріст девіантної поведінки.

Ще одним чинником дезорганізації є включеність особистості в різні соц. групи, що нав'язують різні, часом суперечливі норми й ідеали, зразки поведінки. Непевність соціальних ролей або вимог, також може приводити до неясності критеріїв оцінок, а значить і орієнтирів. Звідси спільності не можуть забезпечити особистості несуперечливої системи норм у якості зразка й орієнтира поведінки, не створюють почуття солідарності і приналежності в силу відчуженого характеру зв'язків особистості зі спільністю, руйнуючи упорядковану систему шаблів соціального престижу і визнання. Напр. в опитуваннях старшокласники на поч. 90-х рр. найбільше престижними професіями назвали «валютну проституцію» і «рекет». Одним з проявів такої дезадаптованості є концепція «маргінальності».

Маргінальна людина (Стоунквіст) - це не просто «середня» або проміжна особистість, що знаходиться між двома соціальними групами, а **двоїста по своїй культурі особистість**. В основі цієї двоїстості лежить соціальний або національний антагонізм. Поки особистість, що належить до підпорядкованої групи, не усвідомить свого положення, - антагонізм відсутній. Почуття самотності, відчуженості від товариства, внутрішній конфлікт, моральна і психологічна криза - призводить до

втрати соціальних ідеалів і асоціальної поведінки. Постійна готовність до протистояння породжує агресивність маргіналів. (Р.Парк)

Критики пропонували розділяти маргінальну ситуацію і культурну взаємодію, що не породжує асоціального поводження (А.Антоновський): обмін між незалежними співтовариствами, спілкування народів, чії етнічні межі стійкі і культурні контакти, що приводять до швидкого поглинання й асиміляції індивідів і груп однієї культури - іншими.

Дві культури, що знаходяться в тривалому контакті, із яких одна є пануючою (російська в СРСР), її представники мають владу і не схильні впливу іншої, маргінальної культури. Члени маргінальної групи проникаючи й освоюючи пануючу культуру, сподіваються бути заохоченими її представниками, але бар'єри зберігаються в силу дискримінації (пр: євреї в Росії або Німеччині), або дії чинників, оцінюваних як «зрада» своїй культурі. (М. Голденберг).

Роберт Парк на основі досліджень у Південно-Східній Азії змінив свої погляди: «Маргінальна людина - це тип особистості, що з'являється в той час і в тому місці, де з конфлікту рас і культур починають з'являтися нові співтовариства, народи і культури. Доля прирікає їх на існування в двох світах одночасно, змушує їх прийняти роль космополіта. Така людина стає мимоволі, у порівнянні з його оточенням, людиною більш тонкої і широкої культури, витонченого інтелекту, більш широких, незалежних і раціональних поглядів».

Незважаючи на авторитет Р.Парка, його оптимістична інтерпретація маргінальності не одержала підтримки. Соціологи різних шкіл і напрямків, розглядають як і раніше маргінальність як символ одіозності і девіантності, персону нон грата.

Відомий представник французької соціологічної школи Г.Тард, який, до речі, працював окружним мировим суддею і директором відділу кримінальної статистики, не міг обійти питання злочину і покарання, присвятивши дослідженню цієї проблеми кілька праць, зокрема, такі як "Філософія покарання", "Порівняльна злочинність", "Злочинці і злочин". Поведінку порушника, як і інші соціальні явища, Тард пов'язував із процесом наслідування. Проте злочинність він розглядав як суто соціальне явище, підкреслюючи, що уявлення про дозволене і злочинне змінюються в суспільстві разом із ходом історії. **Злочинець**, за Тардом, - істота цілком соціальна, породжена злочинним соціальним середовищем, яке відрізняється власними звичаями, неписаними правилами, специфічною мовою. Злочинці, як і всі інші категорії людей, тяжіють до об'єднання у співтовариства, що мають власну субкультуру, організаційну структуру тощо. Ідеї Тарда щодо формування особистості злочинця

через наслідування згодом знайшли відлуння в кількох сучасних теоріях походження девіантної поведінки.

Найвагоміший здобуток у розвиток соціологічних уявлень про норму і відхилення належить у класичній соціологічній теорії, безумовно, Е.Дюркгейму, який великою мірою спирався на праці А.Кетле. Останній намагався простежити статистичні закономірності подій і співвіднести їх із станом суспільства, щоб з'ясувати закони побудови і розвитку суспільства. Аналізуючи статистичні відомості, Кетле дійшов висновку, що злочини з необхідністю присутні в будь-якому суспільстві, і висловив припущення, що саме суспільство готує злочин, а злочинець виступає лише його знаряддям. Те, що "бюджет в'язниць та ешафотів" виконується вкрай акуратно, свідчить, на думку Кетле, про те, що суспільство передбачає певний рівень злочинності і, на жаль, прогноз цей зазвичай справджується. Створені Кетле "таблиці злочинності" не втратили своєї актуальності і сьогодні. Виявлені ним закономірності, наприклад, про зв'язок рівня злочинності з віковими категоріями, зокрема, про пік злочинної поведінки в молодому віці, мають сталий характер і діють сьогодні так само, як і в позаминулому столітті.

Дюркгейм, відштовхуючись від соціальних типів Кетле, що ґрунтувалися, передовсім, на статистичних закономірностях, увів у соціологічне теоретизування поняття нормального і патологічного, які були вже теоретичними конструкціями, побудованими на ґрунті зафіксованих статистичних залежностей. На відміну від Ломброзо, Дюркгейм удався *до розрізнення соціального й індивідуального в поясненні природи відхилень*. Він зазначав, що нормальність злочину як соціологічного явища не те саме, що визнання нормальності індивіда, який його скоїв. Ці питання не залежать одне від одного і пов'язані з різницею психологічних і соціальних фактів.

Із соціальної точки зору *злочин є нормальним явищем, оскільки суспільство, позбавлено відхилень, неможливе*. Хоча дії, що кваліфікуються як злочинні, змінюють свою форму, завжди існують люди, які діють у такий спосіб, що заслуговують покарання. Моральна свідомість суспільства ніколи не відтворюється в усіх людей з енергією, достатньою для того, щоб стримати будь-які відхилення в поведінці, оскільки середовище, спадковість, соціальні впливи змінюються від людини до людини й утворюють розмаїття індивідуальних моральних свідомостей. Оскільки не може бути суспільства, в якому індивіди не відрізнялися б від колективного типу, *деякі з цих відмінностей*

обов'язково кваліфікуватимуться суспільством як злочинні. Отже, відхилення (крайньою формою якого є злочин) є **необхідною умовою** будь-якого соціального життя і є корисним, оскільки умови, з якими воно пов'язане, необхідні для нормальної еволюції моралі та права. **Воно не лише вимагає відкрити шлях до змін, але й прямо готує ці зміни.** Так, свобідній філософії передували еретики, які переслідувалися впродовж усіх середніх віків. Причому функцію забезпечення змін виконують не лише позитивні, а й негативні відхилення, бо, як зазначав Дюркгейм, "для того щоб могла виявитися оригінальність індивідуаліста, який мріє піднятися над своїм століттям, потрібно, щоб була можлива й оригінальність злочинця, що перебуває нижче свого часу. Одна не існує без іншої" (Дюркгейм, 1995).

Виявлені стійкі кореляції різних форм девіантності між собою.

1. У різних державах в різні часи спостерігається відносна зворотна кореляція між насильницькими і корисливими злочинами, між алкоголізмом і наркоманією, убивствами і самогубствами, жіночою злочинністю і проституцією і т.д. Ці *форми взаємозамінні і взаємно врівноважують* один одного.
2. Взаємозв'язки форм девіантності часто складні і суперечливі і не завжди відповідають повсякденним уявленням. Нерідко спостерігається *індукція форм соціальної патології, коли одне негативне поведіння підсилює інше* : алкоголізм-хуліганство і насильницькі злочини; наркотики - корисливі злочини; бюрократизм-посадові і господарські. Є і зворотна залежність - при рості насильства знижується корисна злочинність. Вони не співвідносяться як причина і слідство, вони можуть супроводжувати один одного, а можуть не супроводжувати. Пияцтво і наркоманія спрямовані насамперед проти себе. Тоді як злочинність проти інших. Різні форми соціальної патології можуть просто збігатися, можуть підсилювати один одного, або «розлучитися», наводячи до зворотної залежності (як лебідь, рак і щука), пригнічуючи, одна одну («інтерференція»). Під час війни зменшується число самогубств, але зростає число корисливих дій (мародерство), зменшується кількість насильницьких злочинів, бо є легальний спосіб убивати. У період економічного буму (золота лихоманка) зростає число насильницьких злочинів (грабіжництва і вбивств).
3. Девіантне поведіння залежить від середовища. Тут діють економічні, демографічні, культурні, соціальні й ін. чинники. На різні форми реагують по-різному, щось розглядається як провина

(запізнення), щось як гріх, щось як злочин, щось як загальноприйняте відхилення (усі крадуть, усі дають хабарі і т.п.).

Тьоніс розрізняє девіантну поведінку, яка виникає в ситуації, коли індивід намагається досягти бажаної мети незаконними засобами. Це тип "шахрая", який не відкидає норми суспільства як такі, але здатен порушити їх задля задоволення власних потреб. Інший тип репрезентує "злочинця" (насилника, вбивцю), який діє поза моральними нормами, виявляючи природні інстинкти. Тьоніс провів кілька емпірико-соціологічних досліджень, спрямованих на вивчення зв'язку між умовами життя і походженням злочинця, намагаючись довести переростання свідомості громади в суспільну. Він не обмежився аналізом статистики злочинів, а доповнив їх аналізом соціально-економічних умов життя. Для збору даних користувався методом інтерв'ю, аналізом офіційних документів тощо. Тьоніс дослідив вплив таких параметрів, як добробут, житлові умови, рівень освіти і т. п. на формування девіантних нахилів мешканців міст і сіл. Вивчав він і проблему реабілітації покараних, акцентуючи, що ***відбування покарання часто сприяє не виправленню, а закріпленню девіантної поведінки.***

Полемізував із Дюркгеймом і П.Сорокін, який в одній із перших своїх праць "Злочин і кара, подвиг і нагорода" (Сорокін, 1999) запропонував власну теорію соціальної поведінки і моралі. На відміну від Дюркгейма, він допускав, що індивід може бути вище свого оточення.

В соціології кінця 19 - початку 20 століть, тяжіли до ототожнення понять "**девіація**" і "**патологія**". Відповідно девіантні дії розглядалися як "хвороби суспільства", а індивіди, що їх скоювали як такі, що мають "зіпсовану природу". Це дало підстави Ч.Міллсу оцінити дослідження соціальних патологів як нетеоретичні й украй необ'єктивні, оскільки вони не були вільні від ціннісних суджень і виходили у визначенні "нормального" насамперед із цінностей середнього класу (Mills 1942). Наприклад, у сучасних дослідженнях корупції представлений моралістичний підхід, який пояснює причини цього явища, виходячи з недосконалості людської природи і нерозвиненості моральних якостей людей, що вступають у корумповані зв'язки (Шабалин, 1994).

Подальший розвиток теоретичних уявлень про девіантну поведінку пов'язаний у соціології, насамперед, з ім'ям Т.Парсонса. Теоретик соціального порядку не міг обійти проблеми відхилень. "Ядром суспільства як системи, - пише він, - є структурований нормативний порядок, за допомогою якого організується колективне життя

популяції" (Парсонс, 1996). Структурними компонентами системи, що забезпечують виконання нею інтегративної функції, є **соціальні норми**. Вони **організують соціальний порядок**.

У сучасному світі ескалація насильства настільки велика, що дія даних тенденцій стає непомітним, або вони накладаються один на одного.

Роберт Мертон, використовуючи запропоноване Е. Дюркгеймом **поняття аномії** (наприклад, у роботі «Соціальна структура і аномія»), підставою, що відхиляє поведінку, вважає розбіжність між цілями, запропонованими суспільством, та засобами, які воно пропонує для їх досягнення. Люди починають пристосовуватися до стану аномії різними індивідуальними засобами: або конформізмом, або різними видами поведінки, що відхиляється («інновація», «ритуалізм», «ретрегізм» та «мятеж»), у яких відхиляються або цілі або засоби або те і інше.

Другий напрямок склався у рамках **теорії конфлікту**. Згідно цієї точки зору, культурні зразки поведінки є відхиляючимися, або вони засновані на нормативах іншої культури. (А.Коен). Наприклад, злочинник розглядається як носій певної субкультури, конфліктної по відношенню до пануючого у даному суспільстві типу культури. Так виникає **теорія «контркультури»**.

У сучасній вітчизняній соціології інтересною є позиція Я.І. Гілінського, який вважав джерелом девіації наявність у суспільстві соціальної нерівності, високої ступені у можливостях задоволення потреб для різних соціальних груп.

Які перспективи маргіналізації суспільства? У самому загальному вигляді на це питання можна відповісти наступним чином. Під впливом змін у суспільстві, викликаних ринковими реформами, частина маргіналів буде продовжувати рух вниз, тобто опускатися на суспільне дно (люмпенізуватися). Бомжі, алкоголіки, тунеядці, проститутки та зростаючий чисельно слой люмпенів. Інакше кажучи, це та частина людей, яка не зуміла (або не захотіла) адаптуватися до нових ринкових умов, та, потерпав «соціальний крах» закінчила займати проміжне положення. Вона, як би остаточно «визначилась». Друга частина (значно більша) маргіналів знаходить поступово засоби адаптації до нових реальностей, набуває новий соціальний статус (а з ним відносну стабільність свого буття), нові соціальні зв'язки та соціальні властивості.

У вітчизняній соціології до теперішнього часу малодослідженою лишається проблема абдикації (**абдикація** - пагубна прихильність до чого-небудь) Між тим без розуміння механізму виникнення та просування цього явища, на наш погляд, важко аналізувати алкоголізм, наркоманію та деякі інші форми деструктивної поведінки.

Для самозахисту люди з абдиктивним типом поведінки використовують механізм, який у психології має назву «мислення за бажанням»: всупереч логіки причинно-наслідних зв'язків **вони вважають реальним лиш те, що відповідає їхнім бажанням**. Так порушуються міжособисті відношення і людина, яка відчужена від суспільства та родини. В.Франкл назвав це явище **втрата сенсу буття**. Які предмети або вчинки можуть бути сенсом життя для людей з абдиктивною формою поведінки? Це – наркотики, алкоголь, табак, азартні ігри (в тому числі комп'ютерні), довге прослуховування ритмічної музики, а також суцільне занурення у будь який вид діяльності з відмовленням від життєво важливих обов'язків людини. Проблема абдиктивної поведінки включає не тільки аналіз таких відомих явищ, як наркоманія та алкоголізм, але і набагато менш досліджених – «роботоголізм», проблему дорослих дітей алкоголиків, проблему «сухого алкоголізму», «пасивного курця». Вивчення механізму виникнення та розвитку цих явищ дає можливість зрозуміти їх реальне місце у структурі суспільних відносин та прогнозувати наслідки їх розповсюдження.

Соціальний контроль - це контроль за дотриманням рамок дозволених і заборонених шляхів, можливого і неможливого напрямку активності. («Тобі що, більше всіх треба?» «Чого ти так вирядився?» і т.п.)

Агентами соціального контролю виступають усі навколишні, знайомі і незнайомі, і сама особистість. Крім того, є спеціалізовані органи, що виконують функції контролю у всіх сферах діяльності (державні і суспільні). Агенти контролю є водночас агентами соціалізації.

Форми контролю підрозділяють на :

1. Прямий зовнішній контроль - санкції, покарання, таврування.
2. Внутрішній контроль - інтерізовані норми і цінності: Совість, Честь, Сором, Провина, Каяття.
3. Непрямий контроль - суспільна думка й ідентифікація з референтною групою, законослухняність її нормам (напр. злочинські закони)
4. Сублимація (заміщення) - переклад енергії заборонних бажань на соціально схвалені форми поведінки і цілі, пошук альтернативних шляхів задоволення потреб, позитивного або нейтрального виду.

Санкції соціального контролю діляться на: а) жорсткі - смертна страта, вигнання з племені, сім'ї або повна ізоляція від суспільства ; б) м'які : докір, зауваження, тимчасовий бойкот.

Важливе тлумачення і примусове здійснення **правових норм**. Правові норми і санкції завжди тісно переплетені з не правовими: норми, що мають правовий статус, санкціонуються не лише правовими спосо-

бами, а не правові норми інколи примусово впроваджуються в життя. Важливою основою нормативних зобов'язань є не лише правове, а й **"моральне обґрунтування"**. Реальна ефективність правових систем багато в чому залежить від моральної підтримки, яку вони одержують, якщо, з погляду більшості людей, діям цих систем внутрішньо властива справедливість. Так відрізняють „юридичне” (за законами) та „природне” (за мораллю) право. **Нормативно-правова система функціонує ефективно**, якщо і вона соціально інституціо-лізована й особистісне інтерізована. Інтерізація цінностей і норм забезпечує можливість реалізації соціальної солідарності, що, за Парсонсом, є головним фактором інтеграції. Отже, **соціальний порядок** виявляється саме в упорядкованості соціальної дії, **коли діячі виконують соціальні ролі відповідно до очікувань суспільства, у згоді з вихованими суспільством ціннісними орієнтаціями**. Моральна підсистема описує суспільство переважно в категоріях "повага - неповага", політична акцентує на дихотомії "покора - непокора", науковці здійснюють науковий пошук у спробі відділити "щире" від "несправжнього". Що ж до правової системи, її кут зору визначається в межах дихотомії "легітимне - нелегітимне".

Досліджуючи **взаємозв'язок злочину і кари**, Сорокін аналізує процес історичного розвитку соціального контролю, який слугує підтримці єдності соціальної групи, і констатує, що мірою ускладнення суспільства зростає гнучкість його нормативної системи, в розвинутому суспільстві набагато вищий темп зміни соціально прийнятих шаблонів поведінки. Як і Дюркгейм, він розглядає взаємозв'язок відхилень норм та санкцій і доходить висновку, що сама по собі дія не є ні злочинною, ні дозволеною. "Той самий акт у тій самій групі може бути і злочином, і подвигом, залежно від того, які переживання він збуджував в індивіді"(Сорокін, 1999: 95). Отже, єдиного критерію оцінки дії як злочинної не існує. І людина, й оточення можуть оцінювати вчинок як злочин тільки тоді, коли індивід сам почуває, що порушує звичний для суспільства зразок необхідного-дозволеного. Проте в основі все ж таки соціальний зразок, а отже, відхилення має соціальну природу

Відповідно до Е.Дюркгейма, *злочинці не існують окремо від суспільства* як далеке тіло або аномалії (психіатричні або медичні теорії злочинності). Також вони не є паразитичним продуктом товариства (ледарі, що не бажають працювати). Вони - реально діючий чинник громадського життя. "Злочинець не повинний розглядатися як абсолютне зло, але не повинно бути тісних меж, коли найменше відхилення (варіації) розглядаються як злочин. Якщо злочинність

слідство хвороби, те його треба не карати, а лікувати. А якщо це не хвороба, то ціль покарання не озлобити або убити, а викликати *почуття відповідальності і каяття за вчинене*".

Сьогодні існує **дві крайніх позиції в суспільній думці** відносно покарання злочинців. Перша - злочинець - продукт середовища, поганого виховання, він жертва товариства, він ні в чому не винний (адвокат на суді). Друга - злочинець порочний, він сам в усьому винуватий, він «поганий», не такий як нормальні люди (прокурор). Обидва підходи скрутні й обидва не вірні.

У 1960-70 рр. виникла теорія «таврування» (Говард Беккер «Аутсайдери»). Група, суспільство відриває індивідів ще в ранньому дитинстві. Тих, хто погано справляється з роллю, ображають: «недотепа, недоумок, валянок» і т.п. – що створює «ізгоїв», таврує, кривдить і принижує. Вони, коли виростають, починають мстити, створюючи свої правила, наклеюючи свої ярлики. Приклади: Майкл Джексон відеокліп «bad», Італійський фільм про дітей-підлітків бідного передмістя. Безпідставні обвинувачення (негрів лінчували за насильство білих дівчат, євреїв за убивства християнських дітей у ритуальних цілях, жінок спалювали як відьом) і судові помилки, переслідування й убивства за віру «Убив іновірця - відразу потрапиш у рай», «убий єврея - прощається 40 гріхів відразу» - це гасла що не пішли в минуле, вони з наших днів.

Інша група девіації пов'язана з сексуальною поведінкою людини. "Сексуальна революція" середини ХХ сторіччя рішуче змінила традиційне ставлення до сексу. Низка соціальних змін спричинила глибокі зміни в царині сексуальності, буквально революціонізувала, за словами Гіденса, цей світ. Ідеться, перш за все, про наступ "пластикового сексу" (*plastic sexuality*), тобто сучасних засобів контрацепції на "етос романтичного кохання"; очищення сексуальних відносин від усього прив'язаного до сексу, сповідання "чистої сексуальності"; ствердження права жінки на сексуальне задоволення і розгляд проблем статі з феміністських позицій; нарешті, секс стає сферою публічною.

Переслідування сексуальних меншостей (теж девіантність), - заборони, осуд, юридичні покарання. В очах оточення і своїх власних, людина з такими схильностями «бридка», «мерзенна», «неприродна», «хвора», «не така як усі». Це не можна показувати, треба ховати. Причина - товариство піклується про відтворення населення. Такі форми сексуальності, що не дають нащадків, - засуджуються. Крім того, влада більшості: бути як усі - добре; бути не таким як усі небезпечно, страшно, - викликає презирство і глузування. Вивчення даного явища соціологами: «сексуальна революція», ріст розмаїтості культури і толерантності в суспільстві призвело до ослаблення суспільного тиску

і скасуванню дискримінаційних юридичних законів у ряді країн або місцевостей до таких людей. Норіс Аймен вважає, що сексуальні орієнтації (ідентифікація по статі) - це соціальні конструкції, що піддаються регулюванню і мають в основі сценарій раннього дитинства (З.Фрейд, Э.Берн). Фізіологічні причини (трансверсії) складають не більш 2% на 1000 осіб. Соціально-психологічні чинники існують на рівні макро і мікро середовища: (міжособистісні інтеракції, мовні трансакції, жести, дії, віддають перевагу формам залицяння, очікувані реакції) і внутрішньособистісному (сексуальні схильності, фантазії, віддає перевагу формам відношень). Мішель Фуко (1976 р.) випустив «Історію сексуальності» у 2 томах, де показав, що норми і реальне поводження ніколи не збігалися. В історії змінювалися не тільки норми, але і реальне поводження, дії і слова, що їх закріплюють (напр. Зрада). Особливо це видно на прикладі субкультур, що мають свої права на інакость. Проблеми, зв'язані із сексменшінами, - залучення малолітніх, чия орієнтація ще не установилася, просторова сегрегація, погроза СНІДу (відсоток інфікованих вище набагато в даному середовищі), скорочення народжуваності. Виховання сексуальної культури і полової ідентичності іде ще в сім'ї, у дитячому садку, у школі, розвиток духовно-емоційної сфери, ломка гендерних стереотипів,- допомагає в цьому напрямку.

Відношення до **ВІЛ інфікованих** теж було проявом девіантності. Спочатку таврування, пропозиції суворої ізоляції або просторової сегрегації, дискримінація (при прийомі на навчання, роботу). Зараз пропаганда і гуманізм, анонімні кабінети діагностики і лікування, профілактичні суворі міри, створення асоціацій, фондів на дослідження. Однак поводження людей носіїв імунodefіциту дуже різне. Одні різко змінюють свою поведінкою і погляди і своїм прикладом хочуть застерегти або збирають і заповідають гроші на допомогу хворим і медичні дослідження. Інші, навпроти, починають «мститися», пускаються у всі тяжкі, прагнуть заразити як найбільше інших людей (це ті, хто і раніш був девіантом), ховають хворобу, живуть за принципом імператора Нерона «після мене - хоч потоп».

Розходяться **погляди на ступінь жорсткості покарання** і його ролі в запобіганні нових злочинів.

Однак відношення до злочинців і форми покарання (утримання у в'язниці) теж змінюються. З'явилися теорії «можливого виправлення», «права на помилку і каяття» (М.Шеллер) самих закоренілих злочинців, звичайно, якщо вони не хворі психічно. Звідси зм'якшення форм і термінів, умов. Тому що статистика і соц. дослідження показали, що заборонно-репресивні методи боротьби зі злочинністю мало ефективні. Стереотип «чим жорсткіше покарання - тим менше злочинців» - помилковий. П.Сорокін показав у своїх дослідженнях у США, що є

зворотний закон, **наси́льство з боку суспільства родить наси́льство** в геометричній прогресії. Система апробацій у петиціарній політиці (дострокове звільнення під наглядом поліції) і суспільні рухи профілактики: гр. самодопомоги осіб, що страждають насильством, АА, (Волонтери, працюючі з колишніми наркоманами, злочинцями), АМ, (асоціація за права ув'язнених). У Скандинавських країнах практикуються дуже короткі терміни замкнення, служби порятунку наркоманів (безкоштовні шприци, легалізація слабких наркотиків і проституції), їхня соціальна реабілітація. У Японії 95% засуджених присуджуються до штрафів і лише тільки 5% - ув'язнено. У більшості країн скасована страта.

Об'єктивність, необхідність, функціональна корисність девіації (включаючи негативні форми), не відмінне постійного прагнення суспільства до їхнього подолання. Дотепер більшість методів соціального контролю і профілактики були викликані емоціями, догмами й ілюзіями, ніж об'єктивними, реальними процесами, на які варто було б впливати. Тобто варто боротися не з девіантами, не зі злочинністю, а з причинами, що їх викликають. Невірно вважати, що фільми, порнографія і книги породжують (створюють) злочинців. Ті, хто не схильний до насильства не сприймають їх як керівництво до дії. У кого вже була тяга до насильства, використовує форми, але він усе рівно б учинив злочин тільки іншим способом....Якщо насильством перейнята культура, релігія і держ.політика, то нічого «на дзеркало нарікати», мистецтво тільки відбиває суспільний настрій. Безумовно, повинні бути вікові обмеження. Впливи мистецтва на незрілі душі, на систему цінностей, що не сформувалася - великі. Дітям потрібний герой - добрий лицар або богатир, герой-сучасник, що захищає добро і перемагає зло і кривду. Якщо він діє жорстоко, то хтось бачить тільки жорстокість. Привабливість зла і незвичайного поведження також впливає. Отже, задача батьків стежити, що їхні діти дивляться, читають, ким захоплюються, на кого хочуть походити. Заборонний плід солодкий - тому краще не забороняти, а дивитися разом і обговорювати.

Покоління, що бунтує, конфлікт батьків і дітей 60-70 рр. був зв'язаний із тим, що покоління старших, втратило довіру своїх дітей, у силу подвійної моралі, розбіжності проголошених норм і реального поведження, застарілих ідеалів. Зараз у країнах СНД йдуть подібні процеси переоцінки цінностей, втрати ідеалів, одні норми і закони перестали діяти, інші - ще не освоєні, не стали загально визнаними, звідси ріст девіантного поведження негативного характеру. Особливо важко дітям і молоді, чия соціалізація прийшла на неясний час.

ВИСНОВКИ. Як було сказано вище, як девіантну (відхилену) поведінку треба розуміти:

- 1) вчинок, дію людини, не дійсний офіційно встановленим або фактично встановленим у даному суспільстві нормам (стандартам, шаблонам та традиціям);
- 2) соціальне явище відображене у масових формах людської діяльності, не дійсно офіційно встановленим або фактично встановленим у даному суспільстві нормам (стандартам, шаблонам, традиціям). В обох випадках треба вивчати причини та наслідки.

ЛІТЕРАТУРА:

- Соціологія. Посібник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка. – К.: Академія,-2010– С.184-199
- Соціологія. Підручник / За ред.. Юрій М.Ф.,- 2007, К.: Кондор, - с.69-81,107-107
- Основи загальної та галузевої соціології. Лукашевич М.П.,- К.-2007,- с.39-56
- Социология под ред. Радугиных. М.,2002, с.94-105.
- Хутка С. Соціальна адаптація особистості // ж. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2007. - № 2. - С. 164 – 175.
- Перегида Є.В. Соціологія: навчальний посібник / Є.В. Перегида та ін. – К.: КНУБА, 2012. – С.36-47
- Соціологія. Вербець В.В., Субот О.А., Христюк Т.А. – К.: Кондор,- 2009,- с.305 -325.
- Соціологія : навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів – 2-ге вид., доопр., доп / за заг. ред. В.І.Докаша. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. – с.83-105.
- Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. К.: КНУ-2012 // <http://www.subject.com.ua/sociology/picha/index.html>
- Берн Э. Игры в которые играют люди... М., 1992
- О.Злобіна. Дихотомія особистість-суспільство// Культура, суспільство, Особистість. К.:ІС НАНУ , - 2006,- с.82 - 126
- Танчер В. Соціологія інтимності...Культура, суспільство, Особистість. К.:ІС НАНУ , - 2006,- с. 127-152
- Современная социальная теория (Бурдье и Гидденс). М.,1996, с.17-31
- Осипова О.С. Девиантное поведение: благо или зло?//Социс. 1998. №9.
- Ядов В.А.О диспозиционной регуляции социального поведения личности // Методологические проблемы социальной психологии.М. 1975

Питання до самоконтролю:

1. Соціалізація особистості – точки зору.
2. Соціалізація особистості – складові і механізми.
3. Соціалізація дорослих –чинники та особливості.
4. Теорії особистості у соціології: суб'єктна, рольова і диспозиційна.
5. Типологія особистості у соціології.
6. Девіантна поведінка особистості - чинники і прояви.
7. Позитивна девіантність.
8. Соціальний контроль та санкції до девіантів